

HIVATALI NYELVHASZNÁLAT

Az 1868-as nemzetiségi törvény

Eötvös megfontolásai A nemzetiségi kérdésben (1865)

A törvény alkalmazása és utóélete

A nemzetiségi programja és követeléseik

Törvényhozás

Az országos és szakigazgatási szervek

Igazságszolgáltatás

Szabályozás

Az átmenet

Nemzetiségi az igazságszolgáltatásban

A gyakorlat

Bírói tolmácsok

Demonstratív román nyelvhasználat az igazságszolgáltatási eljárásban

Közigazgatás

A kezdeti időszak (1867–1872)

Az átmenet

A törvényhatóságok (vármegyék és törvényhatósági jogú városok)

A községek

Magánokiratok

Közigazgatók és közigazgatói okiratok

Az 1868-as nemzetiségi törvény

(1868:XLIV. tc., a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában)

Mivel a magyar és a nem magyar nyelvek hivatali szférájában való használatát szabályozta, főrendiházi beszédében Wenckheim László találóan úgy fogalmazott, hogy a törvény “a nyelv használatának szabályozása” címet érdemelné (Kemény 1952., 162).

„...a közösügyi korszak jellege a chauvinizmusban és annak crescendojában jut kifejezésre. **A nemzetiségi törvény az 50-es és 60-as évek hangulatának codificatiója.**” (Mocsáry 1902, 210.)

A szabadságharc utáni két évtized Mocsáry szerint tanulságos tapasztalat arra nézve, hogy Magyarországon a kölcsönös jóakarat megteremtheti a nemzetiségek közti emberséges viszonyokat, ennek a korszaknak a terméke a nemzetiségi törvény is (Mocsáry 1902, 210).

Eötvös megfontolásai A nemzetiségi kérdésben (1865)

Eötvös az itt kifejtett érvelését 1868. november 25-i képviselőházi beszédében is összefoglalta.

Eötvös a magyarországi nemzetiségi kérdés megoldására született elképzelések közül hibásaknak és megvalósíthatatlannak ítélte mindazokat, amelyek a nyelvi-nemzetiségi jogok alanyaiként közösségeket jelöltek meg. Ezek a tervek – mint Aloiziu Vlad és Sigismund Popovici különvéleménye az 1861-es országgyűlésen –, amelyek egy-egy megyében, járásban, városban, községben a többség nyelvét nyilvánítanák hivatalos nyelvvé, ehhez kapcsolódóan nyelvi-etnikai alapon újrászerveznék a régi megyerendszert és a különböző tisztségek betöltését nemzetiségi kvótákhoz kötnék, először is nem szolgálnának ellenszere a nemzetiségi elnyomásra, hanem csak számos, törvényhatóságoként más-más nemzetiség gyakorolta elnyomásra cserélnék föl az egész országban egy nemzetiség által gyakorolt elnyomást. Ráadásul az egyik törvényhatóságban kisebbségben élő nemzetiségnek az ott rajta esett sérelmeket bőséges lehetősége lenne megtorolni a másikban, ahol ő alkotja a többséget. A népességi arányok változtatásával egy adott közigazgatási egység hivatalos nyelve is meg kellene hogy változzék, ami egyrészt komoly gyakorlati problémákat vetne föl, másrészt a több nemzetiség által kiegyenlítően lakott vidékeken a féltékeny reakciók bonyolult láncolatához vezetne. A rendszer állandósítása, sőt megerősítése a nyelvi-nemzeti identitások jelentőségét és tovább erősítené a nemzetiségek közti ellentéteket. A közhivatalokra pályázók között továbbra sem az alkalmasság döntene, csupán az adott nemzetiséghez tartozás váltaná föl a nemességhez korábban fűződő előjogokat. De az egyén nemzetiségének meghatározásához sincsenek olyan világos ismérvek, amelyek kizárnák a visszaélések lehetőségét. A nemzetiség eszméje, amelynek eredeti célja Eötvös szerint az egyén szabadságának biztosítása, az ilyen rendezéssel a szabadság érvényesülésének

legbiztosabb gátjává válnék.

A sajátos magyarországi viszonyokat mérlegelve, az etnikai alapú, kvázi-föderatív rendezés azért is kivihetetlen, mert az ország nagy részén a különböző nemzetiségek nem különálló tömbökben, hanem egymás közt elvegyülve élnek. Nehezen lehetne kijelölni például olyan kerületet, ahol abszolút többséget alkotnának az ország lakosságában egyébként jelentékeny súlyt képviselő németek vagy szerbek. Mindenképp túl nagy lenne azok aránya, akik anyanyelvük miatt lakóhelyükön kisebbségbe kerülnének és túl nagy a veszteség, amely ezzel érne őket. Olyan politikai szereplő sem igen akadna, aki úgy volna képes elvégezni az újrafelosztás munkáját, hogy a különböző nemzetiségek azt elfogadják, hiszen egyik vagy másik döntésével óhatatlanul mindegyiküknek csalódást okozna.

A különböző nemzetiségek jelenléte egy államban önmagában nem akadályozza az állam egységének, egy olyan berendezkedés viszont, amelyben az állam fő célja a nemzetiségi különbségek fenntartása és az egyes nemzetiségek érdekeinek biztosítása, aláássa az állam egységét. Ahol a nemzetiségek jogait az egymástól való elkülönítésükkel vélik biztosíthatónak, ott a közös állam kohéziós ereje gyengül, Magyarországon pedig, ahol a nemzetiségek közül csak a magyaroknak nem élnek a határok túloldalán nyelvtestvéreik, ez a többiekben általános kívánsággá teheti a létező állami keretek felbontását és a határon túliakkal való egyesülésüket.

Eötvös attól is féltette a nem magyar nemzetiségeknek az államhoz való lojalitását, ha a magyar politikai osztályok a birodalmi kormány hallgatólagos támogatása mellett, antiliberális eszközökkel a nem magyarokat elnyomó, magyarosító politikába kezdenének. A magyar nemzetiségnek, miként 1848-ban a magyar nemességnek, föl kell áldoznia előjogait a közös haza érdekében. Meggyőződése volt, hogy ez mint kulturális értelemben vett nemzetnek is érdekében áll, mert kiteljesedéséhez nem előjogokra, hanem szabadságra van szüksége. A nem magyar nemzetiségek kulturális fejlődése pedig szintén a közérdeket mozdítja elő, hiszen föllendíti az általános civilizációt, „kulturális szabad versenyt” hozva létre.

Nemcsak a magyar nemzetiség okos önkorlátozásától remélte a nem magyarok nemzetiségi-nyelvi jogainak biztosítását. A nemzetiségek aránya az ország lakosságán belül önmagában olyan tényező, amely szerint nehezen elgondolhatóvá teszi, hogy jogaikat figyelmen kívül hagyják. Bár az állami élet modernizálásához a közigazgatás mérsékelt központosítását szükségesnek tartotta, továbbra is széles körű autonómiát biztosított volna a helyhatóságoknak és a községeknek. Az önkormányzatiság erős magyarországi hagyománya már igazolta a szemében, hogy képes garantálni a nyelvhasználati jogok érvényesülését. A legfontosabb biztosítékot azonban az egyének jogegyenlőségét kimondó 1848-as törvények visszaállításában látta.

A törvény alkalmazása és utóélete

„A törvénynek ugyanis semminemű szankciója nincsen.” (Szekfü 1989, 208.)

A szankciók hiányán túl a legfontosabb problémát az jelentette, hogy az intézményrendszert, amelyen keretei között a nyelvhasználatot szabályozta, a következő évtizedekben teljesen átalakították. Ezzel kapcsolatos aggodalmait a törvényjavaslat tárgyalása során Jacob Rannicher szász képviselő fogalmazta meg: "Mindezen okoknál fogva, míg tudniillik a községi és helyhatósági autonómia ügye törvényesen nincsen rendezve, és a valódi szabadsági és művelődési államnak követelményeinek legalább a fenn érintett legfontosabb tekintetekben még nem feleltünk meg, minden, hazánkban a nemzetiségi kérdésnek megnyugtató megoldására célzott kísérletet idő előttinek tartok..." (Schlett szerk. 2002, 131–132). Eötvös és Deák a törvényt nem ideiglenes szabályozásnak szánták, hanem a benne biztosított jogokat be kívánták emelni a későbbi törvényekbe is. A dualista rendszer megszilárdulásával az őket váltó politikusnemzedék az új törvényekből következetesen kihagyta a nyelvi jogok kodifikálását. Így a magyar politikai osztály jogértelmezése sokszor és részben jogosan vélte úgy, hogy a törvényt a későbbi szabályozások felülírták.

Bár a törvényhatóságok működését szabályozó jogszabályok csak később születtek meg, a törvényhatóságok nyelvhasználatáról szóló 2–6. §-ok egyértelműen fogalmaznak és a későbbi törvényhatóságokra való érvényességüket nem is vonták komolyan kétségbe. A szász megyékben a német nyelv használata jórészt folyamatos volt, a román nyelvhasználat jogának érvényesülését a vármegyei közgyűlésekben a századfordulón a román nemzetiségi politikusok harcolták ki újból. Ennél sokkal fontosabb lett volna a 6. §. betartása.

Az igazságszolgáltatásra vonatkozó rendelkezések közül a kinevezéses rendszeren alapuló, a közigatástól független bírósági szervezet kiépítése után a 13. § vált irányadóvá, így: "minden bíróságok hivatalos nyelve a magyar." A községi bíróságok jelentősége lecsökkent, a törvényhatóságok többé nem láttak el igazságszolgáltatási funkciót, egyedüli jegyzőkönyvi nyelvükké legtöbbször helyen egyébként is a magyar vált. Az ügyvéd közreműködésével folyó első fokú eljárásokról szóló 9. § átmeneti rendelkezés volt, a későbbi jogértelmezés szerint az ügyvéd a tárgyalás során csak magyarul szólalhatott meg, de a vádlott használhatta az anyanyelvét, ha nem beszélt magyarul. (Braniște szerint egy 1872-ben kiadott miniszterelnökségi rendelet kötelezte az ügyvédek egy részét a magyar nyelv használatára. Braniște 2003, 87–88.) A kihallgatásokat szükség esetén kinevezett, de

főként alkalmi tolmács útján folytatták le. Az ügyvéd nélkül eljáró ügyfél a legtöbb esetben szóbeli magyarázatot is kapott az anyanyelvén, de írásos idézet és határozatot a magyaron kívül más nyelven általában nem adtak ki.

Az állami és magyar nyelvű anyakönyvvezetés 1895-ös bevezetésével a 14. § is jelentőségét veszítette. Az egyházak belső nyelvére vonatkozó rendelkezések megvalósultak, de állandó kötélhúzás tárgyát képezték.

Az állami iskolák ritka kivétellel kizárólag magyar tannyelvűek voltak, de a felekezeti iskolarendszer biztosítása után a nemzetiségi politikusok ezt elég látványos módon sosem sérelmezték. A 18. §-ra nézve ld. a fakultatív nemzetiségi nyelvoktatásról szóló részt a középiskoláknál.

A községi nyelvhasználatra vonatkozólag a 22. § a gyakorlatban jórészt felülírta a 20. §-t. A magyar nyelvű feliratok és az azokhoz csatolt mellékletek elvárt magyar fordítása kétszeres munkát okozott a nem magyar jegyzőkönyvi nyelvű községek számára. A román községek kb. fele praktikus okból magyar anyanyelvű jegyzőt fogadott fel, az ő helyzetüket a szolgabírák később kinevezett jelölési joga is erősítette. A jegyzőket a többi községi tisztségviselővel szemben nem lehetett eltávolítani, tehát az általuk bevezetett magyar jegyzőkönyvi nyelv megváltoztatása sem volt egyszerű.

A nemzetiségi politikusok a törvény elfogadása idején abban bíztak, hogy az új alkotmányos berendezkedés nem lesz hosszú életű és csak később, fokozatosan fogadták el saját jogalapjuknak és küzdöttek betartatásáért. Erre válaszul a peremvidéken élő magyar dzsentri harcot hirdetett a törvény hatályaon kívül helyezéseért. Ez azonban olyan lépés lett volna, amelyet a magyar kormányok nem vállalhattak fel.

„A törvény becsületes végrehajtásának egyik előfeltétele lett volna az, hogy a nemzetiségek is elfogadják jogalapul.” (Gratz 1992/I., 87.)

„Annyi tény, hogy törvény is hozatott már nem egy, mely az 1868-iki törvényt elvi ellentétben áll, így nevezetesen a már többször említett törvény a magyar nyelvnek a népiskolákban való általános oktatásáról s a középiskolai törvény több rendelkezése.” (Mocsáry 1886, 40.)

„S e törvényben a magyarság abdicatiója foglaltatik, e törvényben a magyar nemzet lemond vezérszerepének, uralkodó állásának külső jelvényeiről, lemond a magyar állam magyar jellegéről. [...] E szerencsétlen törvény kifejezése volt már annak a szerencsétlen politikának, mely nem a küzdelemben, nem az ellenség megsemmisítésében kereste a dicsőséget, hanem az egyezkedésekben, az engedményekben a magyar nemzet érdekeinek rovására. Ez a politika azon a fictión alapúlt, hogy az országban vannak nemzetiségek, melyek ellenséges indulattal viseltetnek a magyar iránt, s melyeket engedményekkel meg kell nyerni. A való pedig az volt, hogy voltak a különböző nem-magyar ajkú lakosok között egyesek, a kik elég szemtelenek voltak egy úgynevezett nemzetiség nevében minden megbízás nélkül nemzetiségi igényeket formulálni, melyről az illető nemzetiség többsége vagy nem tudott semmit, vagy ha tudott, tiltakozott a nevében formulázott nemzetiségi igények ellen s maga sújtotta ez igények szóvivőit, a mi a mint láttuk a tótok között valóban történt.” (Grünwald 1878, 78–79.)

„Az csak a végre szolgálna, hogy magának a magyar nemzet fejlődhetésének s olvasztó erejének szabjon korlátokat. Ebbe csak egy bolond nemzet egyezhetnék bele.” (A *Pesti Hírnök* c. katolikus napilap 1868. április 22-i száma, idézi Kosáry – Németh szerk. 1985, 151.)

„Alig olvastam még – hallani épen nem hallottam – ekkoráig nyilvános felszólalást e törvény ellen, de magánkörökben úton-útfélen lehet hallani kárhoztatását. Túlságosoknak mondják az abban adott engedményeket, képtelenségnek, hogy egy ily különös törvény létezik.” (Mocsáry 1886, 38.)

„...megszüntetessék az 1868-iki törvénynek az az intézkedése, hogy a többi nyelveken is, nemcsak a magyar nyelven lehet eljárni a közügyekben. (*Felkiáltások szélső balfelől: úgy is kell!*)” (Mocsáry felszólalása a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló törvény vitájában, Kemény 1952, 603.)

„A nemzetiségi törvényt ignorálni, vagy amennyiben szükséges, meg kell változtatni. Hiba volt létrehozása.” (Beksics 1891, 113.)

„Elég bajnak kutforrása az 1868-ki nemzetiségi törvény.” (Moldován 1895, 50.)

„(Eötvös Károly:) Azon 1868-iki nemzetiségi törvény...

Madarász József: Elég gonosz!” (Kemény 1956, 637).

Halmi Elemér (Halmi 1902) fölháborodik a törvény passzusain.

„tudhatná Kossuth Ferenc t. képviselőtársam is, hogy az 1868:XLIV. Tc. 17. §-a... (*Egy hang a szélsőbaloldalon: Az a baj!*)” (Képviselőházi napló, Aurel Vlad felszólalása, 1903. nov. 10., Kemény 1966, 78).

„Megengedem, hogy az 1868. évben ezen a címen: »44. T. cz. a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában« hozott törvényt, az Ausztriával folytatott kiegyezési tárgyalások, alkudozások alatt Ausztria a mi vezető államférfiainktól kierőszakolta és megengedem azt is, hogy azok, a kik ezt a törvényt alkották, világos tudatában voltak annak a nézetem szerint nem vitás igazságnak, hogy ez a törvény csorbát ütött az uralkodó magyar nemzet egységességén [...] a mennyiben a különféle nemzetiségeknek bizonyos feltételek mellett a közigazgatási eljárásban külön jogokat – a külön nyelvek használásának jogát törvényben elismerte.

Ime – a napi érdekek politikájának egy végzetes tévedése, vagy ha jobban tetszik a kényszerhelyzet nyomása alatt adott olyan koncesszió melynek föltétlenül káros következményeit, minden magyar ember előre megérezte.” (Baloghy 1908, 11–12)

„Ismétlem: A nemzetiségi törvénynek sulypontja a nemzetiségi nyelvek használhatási jogában fekszik – ez pedig annyit

jelent, hogy bizonyos területeken lemondunk a magyar nemzet nemzeti nyelvének szuverenitásáról – pedig azon a területen, a hol Magyarország fekszik – mi magyarok uralkodunk.” (Uo., 12.)

„És mi? 1868-ban meghoztuk a nemzetiségi törvényt, a mely még mindig életben van!” (Uo., 13.)

„A bevezetést és az első szakaszt Deák Ferencz a bizottság javaslatán kívül indítványozta. Mintha mindezzel azt akarta volna mondani: a más nyelvek hivatalos használatának elismerését kénytelen vagyok törvénybe iktatni, mert mást nem tehetek, de rá mutatok arra, hogy politikát, nyelvi politikát is a bevezetés szerint kell csinálni.” (Uo., 30.)

1893. X. 30-án Kolozs vármegye Bartha Miklós indítványára feliratot intézett a képviselőházhoz, melyben a nemzetiségi törvény eltörlését kérte (Kemény 1956, 207–217).

„A nemzetiségek egyenjogúságáról szóló t. cz. tartalma egész mivoltában nem egyéb egy nagy ellenmondásnál. Alkotásán és szellemén meglátszik, hogy a törvényhozás nem annyira Magyarország állami életének szükségét vette figyelembe, mint inkább külföldi tudósok elméleteit. Míg egyfelől e törvény bevezető részében kimondatik a minden tekintetben helyes közjogi elv, hogy Magyarország összes polgára nemzetiségi különbség nélkül együtt alkotják az egységes magyar nemzetet: addig másfelől a rákövetkező szakaszok egész sorozata istápolja a kulturális és társadalmi – s ezek nyomán a politikai egység megbontására irányuló törekvéseket. Szabad legyen itt hivatkozni az 5. és 6. §-okra, melyek nemcsak arra kötelezik a törvényhatósági tisztviselőt, hogy a közösségekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel sőt még a magánosokkal is, hivatalos érintkezésében ezek anyanyelvét használja; hanem még azt is megengedik a törvényhatósági tisztviselőnek, hogy a belső ügyvitel terén válogathasson a magyar nyelvnek vagy a törvényhatósági jegyzőkönyvi nyelvnek használata között. Tehát e §-ok, kapcsolatban a jegyzőkönyvi nyelv rendén adott engedményekkel, törvényes alkalmat és módot nyújtanak a közigazgatási egység megbontására. Midőn pedig a 8-ik szakasz elrendeli, hogy a bíró a panaszt a fél nyelvén vegye be és tárgyalja, hogy az idéző végzést a megidézendő egyén anyanyelvén szerkessze, hogy bírói határozatot a perlekedők nyelvén hozzon, sőt még a felsőbb bíróságok magyar végzései is lefordítandók: akkor megtörtént az első fontos lépés a juszticia egységének megbontására is. Ezen egységbomlasztó mű folytatást nyer a kulturai egység rovására alkotott amaz intézkedéssel, mely a 17-ik §-ban arra kötelezi a kultuszminisztert, hogy a nemzetiségek által lakott területeken lévő államiskolákban, fel egészen az akadémiai kiképzésig, gondoskodjék a nem magyar ifjaknak saját anyanyelvükön leendő kiképzéséről. Vegyük még ezekhez a 27-ik szakaszt, mely a kormánynak köteletségévé teszi, hogy különböző nemzetiségű személyeket / alkalmazzon az országos hivatalokra, különösen pedig a főispánságokra, s ha mindezt összevetjük együtt ezen törvénynek itt nem idézett, de teljesen hasonló szellemű intézkedéseivel: nem lesz tagadható azon nagy ellenmondás, melyet e törvény önmagán hord akkor, midőn bevezető részében elv gyanánt állítja föl a magyar nemzeti egységet, de a részletekben egyenes utat nyit arra, hogy ezen elvi egység a gyakorlat terén annyi darabokra zúzássék, a hány nyelvű ember hazánkban lakik.” (Uo., 211–212.)

„A fentebbiek után nem szükség bizonyítani, hogy a magyar nemzeti állam teljes megvalósulásának egyik főakadálya a nemzetiségi törvény. Ez az akadály akként lesz elhárítva ha kimondatik, hogy – Horvátország kivételével – a magyar korona területén levő összes hatóságok kötelesek úgy a belső ügyvitelnél, mint az írásbeli érintkezéseknél az állam nyelvét használni; és hogy a törvényeknek minden ezzel ellenkező intézkedései hatályon kívül helyezettnek.” (Uo., 212.)

1901-ben Háromszék vm. is hasonló tárgyú feliratot intézett a képviselőházhoz.

"Et cependand cette loi va aussi loin que le permet la sécurité de l'État hongrois. Elle dépasse même, au point de vue pratique, les limites du possible et contient certaines dispositions que la situation même, surtout en Transylvanie, a rendu irréalisables." (Bekics 1895, 116.)

"A vrai dire, les Roumains se plaignent que certains dispositions de cette loi, qu'ils rejettent dans son ensemble, ne soient pas exécutées. Ces plaintes sont fondées en ce qui concerne l'emploi des différentes langues dans l'administration et la justice, et l'explication est fournie par la situation même, que caractérisent les statistiques ci-dessus." (Uo., 117.)¹

„Kicsiny dolog az, amiért mi harcolunk: csak egy jognak törvényes érvényesítése ellen felállított gátnak az elhárítása. De ezen jognak érvényesítése Magyarország egész belső életével és szervezetével összefügg, mert ha önök elolvassák az 1868. évi nemzetiségi törvényt, látják, hogy az a törvény nincs végrehajtva, hogy a nemzetiségeinkkel való viszálynak magva éppen abban rejlik, hogy ez a törvény nincs végrehajtva.

Miért nincs az végrehajtva? – kérdelem önöket. Azok a politikai férfiak, akik megalkották 1867-ben a kiegyezés művét, akik 1868-ban meghozták a nemzetiségi törvényt, azt vélték, hogy a hadseregnek magyar részében a magyar nyelv fog érvényesülni, és ha a magyar nyelv fog érvényesülni, és felhatnak az állami életnek legmagasabb régióiba, akkor azok a koncessziók, amelyeket a 68-iki törvényben tettek a nemzetiségeknek, veszéllyel nem járnak a magyar faj túlsúlyára és hatalmára nézve.” (Ugron Gábor napirend előtti felszólalása, 1903. nov. 6., Kemény 1966, 84.)

„Nem hittem a szemeimnek, mikor ezt a kormányleiratot olvastam; nem hittem, hogy a magyar kormány a magyar törvényeket, a magyar alkotmányt így lábbal tiporni merészelje. A magyar törvények világos rendelkezése szerint a magyar hatóságok és bíróságok nyelve egyedül a magyar lehet; más nyelven, mint magyarul azok nincsenek jogosítva intézkedni.” (Olay Lajos felszólalása a képviselőházban a galaci osztrák–magyar konzul német nyelvű átiratának vitája kapcsán, 1904. VI. 20., Kemény 1966, 246.)

„Gróf Tisza István már 1905 január 26.-án szintén megfenyegette a nemzetiségeket a nemzetiségi törvény visszavonásával. A magyar nemzet – mondotta – sohasem tett kötelező ígéretet arra, hogy ezt a törvényt örök időkre

¹ Érveinek bővebb kifejtését ld. a *Közigazgatás* című fejezetben. A Bekics által bemutatott (valós) statisztikai adatok valójában cáfolják, amit Bekics állítása szerint igazolniuk kellene.

fenn fogja tartani vagy hogy azt nem fogja módosítani, ha azt látjuk, hogy a magyar állam ellenségei az abból merített jogokat ama magyar állam ellen használják fel, amelyet az egységes magyar nemzet teremtett meg.” (Gratz 1992, 2, 154.)

A nemzetiségiek programja és követeléseik

Az erdélyi román politikai életben többséget alkotó passzivisták, Bariț vezetésével nem fogadták el Erdély Magyarországhoz csatolták és ragaszkodtak hozzá, hogy a román nyelv visszaszerezze az 1863/64-ben élvezett jogait (1868-as balázsfalvi *Pronunciament*).

Az erdélyiek nyelvhasználati jogi követeléseit a legrészletesebben a Comitet național fejtette ki a *Cauza română la 1872* c. iratban (megjelent a *Telegraful Român* 1872/47. sz.-ban, közli Păcățian 1910, 25–56.): „limba oficială a tuturor naționalităților din Ungaria, prin urmare a statului ungar, mai înainte a fost cea neutrală latină, pentru că și noi recunoaștem necesitatea substituirii ei prin limbile cele vii, și nu suntem neaplecați a recunoaște pe cea maghiară, ca pe una care se arată printre celelalte mai acceptabilă pentru trebile diplomatică și centrale, fără prejudiciul celorlalte limbi.” (43.)

„Și aci trebuie să constatăm, că limba română s-a folosit în Ardeal în toate ramurile guvernării țării, de sus până jos, pe baza egalei îndreptățiri, cu limba maghiară și germană. Dacă însă organelor centrale ale regimului ungar le este cu neputință a întrebuița în toate afacerile lor toate limbile din Ungaria, apoi nu e cu neputință a concede, ca pe teritoriul Ardealului, unde s-a putut fără dificultate să se întrebuițeze cele trei limbi ale țării, acolo în toate ramurile administrative să se întrebuițeze și pe mai departe și a primi de acolo actele oficiale în ori care din acele trei limbi, fără a constrânge organele subalterne de acolo de a se face mașine traducătoare pentru comoditatea organelor centrale, pentru că e și de lipsă, ca organele centrale să afle genuinele postulate ale poporului, chiar în limba lui. Nu populațiunea să învețe limba organelor centrale, ci organele centrale au să cunoască limba poporului! Dacă suntem bine informați, apoi știm, că la curia regească, unde vin acte procesuale în toate limbile patriei, instituțiunea de traduceri s-a aflat cu totul, nu numai netrebuincoasă, ci și de prisos, pentru că acolo se află o combinațiune norocită de judecători, nu numai din toate naționalitățile, dar și din bărbați, cari fiecare cunosc mai multe limbi, și lucrurile merg curent, fără nici o dificultate. Aplice-se așa dară și pe la ministériile centrale asemenea bărbați, din toate naționalitățile, apoi dispozițiunile cele restrângătoare de întrebuițare a limbilor patriei din paragrafii 1, 2, 4, 5, 15, 16, 20, 23 și 25 ai legii de naționalitate, cari constrâng toate jurisdicțiunile politice bisericești și școlare, cum și alte corporațiuni de naționalitate nemaghiară, a întrebuița limba maghiară față cu organele superioare ale statului, ceea ce în multe locuri e chiar și imposibilitate, se vor arăta cu totul de prisos și nejustificate, iar §-ul 6 n-ar avea nici o lipsă de ceea ce ușa deschisă pentru angajarea statului, de a întrebuița chiar și față cu comunele, partidele și persoanele private, după plăcere, sau cum zice legea, după putință, numai limba maghiară.” (44–45.)

A magánjogi perekben a románok jogai veszélyeztetettek, mivel korábban az erdélyi bíróságokon mindhárom nyelvet egyformán használták, a bírónak mindhármat ismerniük kellett, a nemzetiségi törvény alapján pedig azon törvényszéki kerületekben, ahol a román nem élvez municipális jogokat és a bírák sem ismerik, a gyakorlatban nem tudják használni az anyanyelvüket. Ezért ügyeiket jogi képviselőkre v. tolmácsokra kell bízniuk. A nemzetiségi törvény nem határozza meg egyértelműen a polgárok nyelvi jogait az alsóbb fokú adminisztrációval szemben, azért annak képviselői, akik jogilag nem különösebben képzettek, nyugodtan figyelmen kívül tudják hagyni a törvény szellemét.

„Celce crede că Românii pretind dreptul de limbă numai ca un obiect de lux, apoi coboare-se în oricare locuință a poporului și lăcrămile ce le va afla pe fața acestuia îl va convinge, că nici o sarcină publică nu-l apasă așa de tare și nu-l pot aduce mai sigur la sapă de lemn, ca sarcinile ce-i provin dela împedecarea folosinței propriiei sale limbi în afacerile lui față cu organele regimului de orice ram, fie acesta militar, financiar, de comunicație, de agricultură, industrie și comerț, de culte și învățământ, ca și de administrațiune politică și judiciară.” (47.)

Az 1868-as kisebbségi nemzetiségi törvényjavaslat a vármegyéket, kerületeket és választókerületeket nyelvi-nemzetiségi szempont szerint osztotta volna újra. A községekben, városokban, vármegyékben és kerületekben a többségi lakosság nyelvét nyilvánította volna hivatalos nyelvvé, amennyiben az a hat országos nyelv egyike, de a jelentős súlyú kisebbségi nyelvnek is módot adott volna, hogy második hivatalos nyelvvé váljék. A központi hatóságok hivatalos nyelve a magyar lett volna ugyan, de a valamely országos nyelven felterjesztett ügyekben ugyanazon a nyelven kellett volna határozatot hozniuk. Ugyanis a vármegyék, a kerületek, a vármegyei és járási hatóságok, a városok és – amennyiben az megegyezik a vármegyéjükével – a községek is a saját nyelvüket használhatták volna felfelé, egymással pedig a saját nyelvüket, illetve a magyart mint közvetítő nyelvet. A javaslat mindenkinek megadta volna a jogot, hogy a törvény előtt a saját nyelvét használhassa, ha az az adott hatóság területén "divatozó" nyelv (nem világos, hogy a "divatozó" azonos-e a "hivatalos"-sal). A javaslat ugyan nem foglalkozott a vármegyék és kerületek jogköreivel, mégis leginkább egy föderatív államformával harmonizált, nem véletlenül, hiszen a Lajtán túli viszonyokat tekintette modellként. A korporatív elvet is bevezette volna, ugyanis az oktatási és kulturális intézmények fenntartását az "országos nemzetek"-nek delegálta, amelyek tehát egységes testületekként központi hivatalokat tartottak volna fenn. Az időszak folyamán a nemzetiségi programok végig kollektív jogi érveléssel éltek, az egyes nemzetiségeket önálló jogalanyokként, a nyelvi jogokat kollektív

jogokként kezelték. A kisebbségi javaslat az 1861-es, az országgyűlés által a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött választmányhoz a kisebbség által benyújtott különvéleménynek és a nagyszebeni nyelvtörvénynek egyenes folytatása, de Eötvös 1861-es törvénytervezetéhez és Kossuth, Teleki és Klapka alkotmánytervéhez is jobban hasonlít, mint az elfogadott törvénytörvény.

A nemzetiségi program a széles körű többnyelvű adminisztráció igényével a végsőkig vagy a végsőkön túl is terhelte volna a központi hivatalokat és a nemzetiségi értelmiség számára harmadik kontingenseként létrehozta volna a fordítói kart. A gyors modernizálás előtt álló közigazgatás és az attól éppen elválni készülő igazságszolgáltatás a képzett tisztviselők hiányával küzdött. A kisebbségi javaslat a hivatalnoki karrierhez a nyelvtudást, közvetve pedig a nemzetiséget emelte volna fő kritériummá – a szöveg csak implicit módon utal a kvóták bevezetésére.

A függetlenségi szélsőbalt az 1870-es évek közepéig nemcsak taktikai szempontok, hanem a vármegyei autonómia védelme is a nemzetiségekkel való összefogásra készítette. A szélsőbal (Irányi, Simonyi, Madarász József, Kállay Ödön) és a nemzetiségi (Mocsonyi, Miletić, Hodos) Alaptörvénye (1870. IV. 23., franciául a Correspondance Slave-ban) az 1868-as kisebbségi törvényjavaslatnál annyiban tért el, amennyiben pontosan szabályozta, hogy az egyes törvényhatóságokban az 1/3-os arányt elérő kisebbség nyelve is hivatalos és ahol egyik országos nyelv beszélői sem érik el az abszolút többséget, bármely nyelv használható (Kemény 1952, 225–226).

A Román Nemzeti Párt 1872. május 9-i aradi programja: "A Nemzeti Párt harcol a virilista szavazati intézmény, a politikai és bírói közigazgatásban bevezetett központosítás ellen..." (Kemény 1952, 329).

Lónyay Menyhért miniszterelnök kérésére az erdélyi passzivista szárny, Vancea püspök, Măcelariu, Bariț és Ioan Rațiu összeállította azokat a minimális feltételeket, amelyeket a román–magyar kibékülés alapjának láttak. Az 1872. július 3-i balázsfalvi memorandum felvetette az erdélyi megyék nemzetiségi szempontú újraosztását. Alapvető követelményként fogalmazta meg, hogy a hivatalnokok ismerjék a nép nyelvét:

„Erdélyország legnagyobb részében a hivatalnokok csak 2 nyelvre vannak utalva: a magyar és román. Szerintünk az a hivatalnok, aki anyanyelve mellett nem képes még egy nyelvet megtanulni a fennebbiek közül, az nem érdemes arra, hogy közhivatalt viseljen.” (Kemény 1952, 303.)

1873. XII. 6-án a képviselőház foglalkozott Segesvár város kétnyelvű feliratával, amely az 1868:XLIV. tc. következő, a nemzetiségeket sértő és betarthatatlan rendelkezéseinek eltörlését kérte:

(2. §) a törvényhatóságok jegyzőkönyveiket magyarul vezessék, (4. §) a törvényhatóság a kormánnyal és a magyar tvh.-okkal magyarul levelezzen, (5. §) a tvh.-i tisztviselők belső ügyvitele is magyar.

Kifogásolták, hogy a város 1872-ben beküldött, magyar fordítással ellátott, hiteles német jegyzőkönyvét a belügyminisztérium visszaküldte és őket magyar nyelvű jegyzőkönyv fölterjesztésére kötelezte. Indoklásul fölhozták, hogy nem ül elég magyarul tudó képviselő a törvényhatóságokban. A kérést támogatta Zaránd vm., Újvidék és Nagyikinda kerülete, elvetését javasolta Pest, Esztergom és Erzsébetváros (Képviselőházi Napló 1872/75, VIII., 202). Molnár Antal riportőr szerint a kérvény azzal, hogy egy fennálló törvény betarthatatlanságát állítja, engedelmességet szít a polgárokból és a törvény alkotmányellenességére utal. Hivatkozott Erzsébetváros, mint egy nem magyar ajkú tvh. (?) ellenkérvényére (uo., 205). A többség elfogadta a kérvényi bizottság határozatát és elvetette a feliratot.¹

Az 1892-es Memorandum, melynek betérjesztői között az erdélyiek kívül magyarországiak is voltak, egyrészt állást foglal Erdély és Magyarország uniójával szemben, sérelmezte az egy államnyelv eszméjét, az etnikai és a politikai nemzet összemosását a nemzetiségi törvény preambulumban, másrészt azonban minimális programként elvárja a törvény betartását. Huszonöt év alatt a román nyelvet kizsárolták a közigazgatásból és a bíróságokról, román tisztviselőket nem neveznek ki, a kinevezett tisztviselők pedig nem beszélnek románul.

Az 1906-ban, Versecen megalakult Ungarländischen Deutschen Volkspartei programjának első három pontja:

"1. Einhaltung des Nationalitätengesetzes als Mindestmaß dessen, was zur ungehinderten Betätigung und Entfaltung von Kultur, Volkstum und deutscher Muttersprache erforderlich ist.

2. Freier Gebrauch der deutschen Muttersprache im Gemeinde- und Munizipalleben.

3. Uneingeschränkte Verwendung der Muttersprache in Kirche und Schule." (Alexander Scheer in Frisch 1982, 81.)

Az alkotmányjogi követeléseiken innen, a magyarországi és később az aktivista erdélyi román politikusok egyrészt folyamatosan számon kérték a nemzetiségi törvény betartását, másrészt sérelmezték, hogy a román többségű vidékeken a hivatalnokok nem beszélnek románul.

A román politikai lapok gyakran tájékoztatták olvasóikat saját nyelvhasználati jogaikról, amelyekhez ragaszkodniuk kell. A Dreptatea 1897. évi 107. számának vezércikke például felhívta a helyi román képviselőtestületeket, hogy ne engedjenek más tárgyalási és jegyzőkönyvvezetési nyelvet, mint a román. A zsandárok pedig a törvény ellen cselekszenek, ha megpróbálják eltüntetni a román feliratokat a közigazgatásokról.

„De azt kívánjuk, hogy legalább ott, ahol a polgár, vagyis a nép a hatósággal közvetlen érintkezésben áll: használtassék az ő nyelve, használtassék azért, mert mást nem ért, más nyelv nem az övé.” (Vincențiu Babeș képviselőházi beszéde 1872. IV. 6-án, Képviselőházi Napló 1869/72, XXIV, 144.)

1874. II. 14. a román és szerb egy-egy képviselő már határozati javaslatot nyújtottak be a nemzetiségi törvény nyelvi rendelkezései végrehajtásáról a közigazgatásban, amely ekkor a határország megyerendszerbe valló kebelezése miatt még aktuálisabbá vált (Kemény 1952, 423–424).

„In locul funcționarilor români permutați între Sârbi, Slovaci, Croați, Sloveni, Ruteni, se aduc în Transilvania mulțime de alți funcționari, cari nu cunosc nici limba română, și nici cea germană.” (Bariț összefoglalója a passzivitásban maradás okairól az 1878. VII. 8–20-i nagyszebeni választói gyűlés végén, Păcățian 1910, 652.)

Az 1881. május 12–14-én megalakult Román Nemzeti Párt kilenc programpontjából:

„2. Minden a románok által lakott vidékre nézve, a román nyelv használatának, úgy a közigazgatás, mint az igazságszolgáltatás terén leendő törvényes behozatala.

Behozatala annak, hogy a románok által lakott kerületekben román hivatalnokok, vagy a nem románok soraiból csak olyanok alkalmaztassanak, kik románul beszélni és írni képesek, s kik a román nép szellemét ismerik; a jelenlegi gyakorlat pedig, mely szerint a román nép előtt ismeretlen, s azt nem ismerő hivatalnokok alkalmaztatnak, megszüntetessék.” (Kemény 1952, 645–646.)

„Astăzi s-au schimbat vremurile. Astăzi e virtute, chiar și la funcționarii maghiari ajunși în regiuni nemaghiare, să nu știe și să nu priceapă nici o boabă în altă limbă decât cea maghiară.” (Braniște 1980, 97)

„...a nem magyar népek között élő magyar intelligenciának, mely legnagyobb részében az elszegényedett nemesség leszármazottja s mely ily képen kezében tartja az összes állami és megyei zsíros hivatalokat anélkül, hogy kénytelen lenne legalább a nép nyelvét megtanulnia s anélkül, hogy hivatalos teendőinek elvégzésében magát kifárasztaná, mert hiszen az ellenők emelt panaszokat egyszerűen nemzetiségi okvetetlenkedésnek minősítik s elkövetett kihágásaikért még dicséretet is kapnak, mint a magyar nemzeti állameszme védői és gáncs nélküli lovagjai.” (Goldiș 1912, 50.)

Magyar közírók is gyakran szorgalmazták, hogy – mivel nemzetiségieket könnyelműség lenne felelős posztokra állítani – a magyar hivatalnokok tanulják meg a körülöttük élő nép nyelvét.

A jó közigazgatásban kisegítő nyelvként a nép nyelve is helyet kell kapjon, tehát egyszerű szavakkal a saját nyelvén is meg kell magyarázni az ügyfélnek, miről szól az okmány (Grünwald 1878, 125).

Hieronymi Károly 1892. nov. 3-i zombolyai beszéde választói előtt: „A közigazgatás feladata gondoskodni első sorban arról, hogy a román vidékeken a tisztviselők a nép nyelvét megértsék, beszéljék; mert hiszen számtalan félszeg, számtalan igazságtalan intézkedés származik abból, ha a nép és a tisztviselők egymás nyelvén beszélni nem tudnak...” (Kemény 1956, 33).

„Ezért én úgy képelem, hogy az állam és a magyar kormány okos feladatot teljesítene, ha a magyar állameszméhez ragaszkodó, képzett nemzetiségi tisztviselőket magyar vidékekre is beosztaná, ahol azok részrehajlatlan és nepotizmustól ment igazságot szolgáltatnának; viszont pedig, ha az idegen nyelvterületeken oly magyar tisztviselőket alkalmaznának, akik annak a népnek nyelvét, annak a népnek szokásait ismerik, akik velük bántani tudnak, és akik emellett erélyes, tiszta kezűek és minden tekintetben megbízhatók.” (Hock János képviselőházi főlszólalása 1903. nov. 10-én, Kemény 1966, 82.)

„És e részben nagy segítségére lesz az, ha az illető idegen nemzetiség nyelvét legalább annyira elsajátítja, hogy a felekkel kényesebb természetű ügyeiket azt használva beszélheti meg. Hogy az emberek igyekezzenek az állam nyelvét elsajátítani, azt minden erőszakos magyarosítási szándék kizárása mellett is követelhet [sic!]. De ezen köteles közeledést a hajlandóság fokozása által elő kell mozdítani. Ha csak félig-meddig is tudja a köztisztviselő a nép nyelvét, egyfelől nem fog azzal, mint elhanyagolható mennyiséggel bántani, másfelől kezében tartja a kulcsot, mely a nép szívéhez vezető út kis ajtaját szükség esetén kinyitja számára. Ezt a kettőt a gyakorlatban úgy kell megegyeztetni, hogy ellentmondás tényleg ne legyen közöttük.” (Gaál Jenő: A magyar tisztviselő hivatása a társadalom terén. In Gaál 1907, 189–204, ered. 1900.)

1906-ban a Temes vm.-i alispán román nyelvtanfolyamot tartott a vármegyei tisztviselők részére, 5 hónapig tartott és 40-en vettek rajta részt (Bíró 1989, 84).

Andrássy Gyula belügyminiszter 152.635/1907. sz. rendelete: „...úgy a közigazgatás zavartalan menetére, mint a közlakosság érdekeire való tekintetből különös súlyt kell helyezni arra, hogy azok a vármegyei tisztviselők, akik a néppel hivataluknál fogva folytonos és sűrű érintkezésben vannak, tehát első sorban a járási főszolgabírák és szolgabírák, az illető járás lakosságának nyelvét bírják, vagy legalábbis oly mérvű nyelvismerettel rendelkezzenek, hogy a néppel akadálytalanul érintkezni, annak előadását megérteni, saját intézkedéseiket pedig megértetni képesek legyenek.” (Magyarországi rendeletek tára 1907, 2108.)

A nemzetiségi területeken a közigazgatásban csak magyarokat szabad alkalmazni, de az is fontos, hogy ezek beszéljék a nemzetiségek nyelvét (Ajtay 1914, 117). Sőt a nemzetiségi vidékek állami középiskolaiban olyan magyar tisztviselő-nemzedékeket kell kinevelni, akik megtanulják a nemzetiségi nyelvet, tájékozódni tudnak a nemzetiségi mozgalmakban és szót értenek a néppel, képesek megnyerni a bizalmát (uo., 123).

„[Tisza 1913-ban] Intézkedéseket ígért annak biztosítására, hogy a nemzetiségi vidékeken csakis olyan tisztviselőket fognak alkalmaztatni, akik a felekkel anyanyelvükön tudnak érintkezni és hogy a bíróságoknál és a közigazgatásban az első fokon minden fél anyanyelvét használhassa. Módot akart adni arra, hogy a nem-magyarajkú gyermekek az állami népiskolákban is tanulhassanak a maguk anyanyelvén és a nemzetiségi vidékek községi iskoláinak felső osztályaiban is be akarta vezetettetni az illető nemzetiségi nyelv oktatását.” (Gratz 1992, 2, 279)

Törvényhozás

1867. III. 7-én az országgyűlésen Ilie Măcelariu képviselő román nyelven szólalt föl, mire zajongás támadt („Dákorumániában képzelem magát?”). Deák egyfelől a törvényesség tiszteletére kérte a képviselőt, másrészt türelemre és méltányosságra intette a Házat, amíg törvényben nem rendezik a kérdést (Pál Judit 2005, 17).

Ilie Măcelariu levele Barıthoz, 1867. III. 27.: a pesti egy.-ben eredetileg egyáltalán nem akart magyarul felszólalni, de miután románul próbált egy iratot beadni és az egyik magyar képviselő *tolvaj*-nak nevezte, véletlenségből „Tisztelt ház!”-zal kezdte a beszédét (Pascu Coord. 1981, 203–204).

Grigore Moisil naszódvidéki képviselő még 1867 tavaszán, igazolási eljárása során beismerte, hogy nem tud magyarul, mandátumát ezért nem igazolták (uo., 17–18). Amint azonban Ivánka Imre felszólalásában utalt rá, magyar nyelvtudásának hiányát képviselőtársai már korábban is észrevették, csak épp szó nélkül hagyták.

„A ministerium gondoskodni fog, hogy minden törvény, kihirdetése után azonnal, a magyar korona országaiban divatozó nyelveken hiteles fordításokban is köztudomásra hozassék, s az illető törvényhatóságoknak megküldessék.” (1868:III. tc.)

1869-ben Petru Mihályt az országgyűlés jegyzőjének választotta.

Partenie Cosma 1879. V. 5-én egy romániai egy.-i képviselő táviratát románul, azután magyarra fordítva is idézte a képviselőházban: „a t. ház engedelmeivel föl fogom olvasni eredetiben, mert vannak sokan, kik értenek románul...” (egy.-i napló 1878, V. k., 367).

1873-ban Fogaras vidéke írt feliratot a vadirtásra vonatkozó hitelesítési záradékoknak nemzetiségi nyelven való kiadásáról (Képviselőházi Napló 1869/72, VIII., 211).

Partenie Cosma interpellációja 1873. XII. 18-án: az 1872–73-ban elfogadott törvények még nem jelentek meg románul, a korábbiak nyelvezete pedig silány (Képviselőházi Napló 1872/75, VIII., 321–323), „az adófizetés és ujonczozási fölszólításokat olvashatja minden ember óriási betűkkel anyanyelvén, egyebet nem.” (uo., 321).

1871-ig minden törvény megjelent a nemzetiségi nyelveken (uo., 322).

1880–83-ban az érvényes törvények gyűjteménye megjelent német és román nyelven is.

1874. évi XXXIII. tc., a választói törvény módosításáról: 13. § Választható mindaz, a ki választó, ha életének 24. évét betöltötte, valamely választói névjegyzékbe felvételre s a törvény azon rendeletének, miszerint a törvényhozási nyelv a magyar, megfelelni képes.

Traian Doda azonban 1881 és 1888 között úgy képviselte Karánsebest az országgyűlésben, hogy nem tudott magyarul (Jakabffy 1940b, 389–90).

Az 1905-ös Kristóffy-féle „általános választójog” csak a magyarul írni-olvasni tudókra vonatkozott volna (Gratz 1992, 2, 101). Andrassy Gyula 1908-as „plurális” választójogi tervezetében az első szavazat jogát az írni-olvasni tudáshoz köti, azonban bármely nyelven (uo., 141). Bánffy ezzel szemben a magyarul való írni-olvasni tudáshoz kötötte volna a választójogot (uo.) „A függetlenségi párt egy része amellet foglalt állást, hogy a választójog egyedül a magyarul írni- és olvasnitudáshoz köthessék (Polónyi), más része legalábbis mindazoknak, akik a magyar nyelvet szóban és írásban bírják, választójogot akart adni (Batthyány).” (Uo., 363, 1918-ban.)

Az országos és szakigazgatási szervek

Lónyay Menyhért pénzügyminiszter 1867. IV. 6-i 334/O. M. sz. rendelete a beadványokra hozott végzéseknek mely nyelven leendő kiadása tárgyában: a végzések és hátratok mindig a beadvány nyelvén adassanak ki, ha az a vidéken általánosan beszélt nyelv.

A miniszterelnökségen 1867-től fordítói osztály is működött, amelyet az 1906/8.892. sz. BM-rendelet a BM-hez helyezett át.

A századfordulóig a budapesti minisztériumokhoz lehetett románul felterjesztést vagy kérést intézni (Biró 1989, 85). – Ez az állítás nehezen értelmezhető tekintettel arra, hogy a nemzetiségi törvény szerint a magánszemélynek vagy községnek magyarra is le kellett fordítania a központi szervhez intézett beadványát.

“Locuim cu un coleg al meu, român din Lipova, care nu ştia bine româneşte şi care era funcţionar la Ministerul de Culte. Era amicul Nicolae Chişan, cu care vorbeam numai ungureşte.” (Lapedatu 1998, 66.)

“...tudva levő, mikép a honvédelmi miniszterium az ujonczozásra stb. vonatkozó placátos hirdetményeket az egyes törvényhatóságoknak a területükön levő tömörült nemzetiségek nyelvén is megküldi...” (Hitter 1893, 24).

Pénzügyigazgatóságok, adóhivatalok, illetékszabási hivatalok, postaigazgatóságok, postahivatalok, államépítészeti hivatalok, távirdák, távirdaigazgatóságok, erdőhivatalok és erdőigazgatóságok, csendőrség (1881-től).

1867 decemberében a Nagyszebenben székelő országos építészeti hivatal panaszolta a főkormányzónak, hogy az udvarhelyi kerületi hivatal német nyelvű hivatalos iratait visszaküldi, a főkormányzónak ezért utasította a hivatalt a magyar nyelvű átiratok készítésére (Pál 2005, 20–21).

A honvédelmi miniszter 1873. III. 24-i 10.872. sz. körrendelete a községek nevének és ügykezelési nyelvének felterjesztése tárgyában: “A lókisajátítási törvény végrehajtását szabályzandó rendeletem szétküldésénél tudomással kell birnom arról, hogy minden egyes hatóság területén hány község létezik és mely nyelven szerkesztessenek az említett

törvénynél fogva szükséges összeírásai, nyilvántartási és egyéb rovatos kimutatások, melyek a községi előljáróságok ügyköréhez tartoznak.” (Fejérváry államtitkár.)

„Emlékezhetik az olvasó, mekkora volt a följajdulás, mikor Péchy Tamás 1875. tavaszán kiadta első rendeletét az iránt, hogy a ressortjába tartozó hivatalokban alkalmazott tisztviselők bizonyos, rövid határidő alatt igazolni tartoznak a magyar nyelvben szóbeli és írásbeli teljes jártasságukat, különben el fognak bocsáttatni. A bürokrácia s a nemzetiségi szenvedély együtt támadtak a miniszterre.” (Beksics 1885, 156–157.)

1882. “Brassó- és Fogarasmegyék kir. Adófelügyelője f. évi január hó 6-án 134-882. sz. alatt egy körrendeletet bocsátott ki a községi és körjegyzőkhöz, melyben felhossa azt, hogy személyzetének egy része a német nyelvet csak kis részben, a román nyelvet pedig épen nem bírván, az ügykezelés nehezítve van, s mivel a községek és felek érdekében is a gyors ügykezelés áll, felhívja a községi és körjegyzőket, hogy az adóügyekben általuk küldendő hivatalos jelentéseiket és a felek részére általuk készítendő kérvényeiket magyar nyelven szerkesztsék.” (Weiss 1885, 30.)

45.369/1887. sz. Földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri rendelet, minden másodfokú iparhatósághoz: a munkakönyvek elsőrendűen magyar nyelven állítandók ki (Magyarországi rendeletek tára 1887, 1951–1952).

„...all the schedules of taxation are in most counties drawn up in the Magyar language only, those non-Magyars who do not know the language of state (and they form the vast majority) are entirely at their mercy. It must not be supposed that these schedules are easily understood, for quite apart from the terrors of Magyar official phraseology, the number of items which they contain makes it hard for an educated man, still harder for a peasant, to satisfy himself that he is not being overcharged. In many a village the notary and the Jew are the only persons able to explain to the unfortunate peasant the meaning of these mysterious documents, and needless to say, the information is not volunteered for nothing, and is not always strictly correct. Besides, it is by no means unusual to find a notary who knows no language save Magyar appointed to a Slav or Roumanian district, in which case explanations are rendered almost impossible. The peasant is then obliged to spend a couple of days in visiting the nearest town; and before his work permits him to leave, the specified time may already have elapsed.” (Scotus Viator 1908, 246.)

Arad vármegyében az adókönyvecskék kizárólag magyar nyelvűek voltak (Goldiș 1912, 46).

Igazságszolgáltatás

Szabályozás

Az igazságszolgáltatást az 1869:IV. tc. választotta el a közigazgatástól, de az 1868:LIV. tc. a 30 forint perérték alatti ügyekben fenntartotta a községi bíraskodást (az értékhatárt az 1911:I. tc. 50 koronában állapította meg).

A nemzetiségi törvény 7–12. §-aiban található rendelkezések az elsőfokú bíróságok rendezésével (1871:XXXII. és XXXII. tc. ; a községi nyelv használati jogának kivételével a községi bíróságok eljárásaiban) hatályukat veszítették és csak a 13. § maradt hatályban: "Az államkormány által kinevezett minden bíróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar." - Ugyanis a nemzetiségi törvény 9. §-a szerint "Mindazon polgári s bűnvádi perekben, melyek ügyvéd közbejöttével folytatandók, az első bíróságoknál mind a perlekedésnek, mind a hozandó ítéleteknek nyelvére addig, míg az első bíróságok végleges rendezése és a szóbeli eljárás behozatala följött a törvényhozás nem határoz, az eddigi gyakorlat mindenütt fentartandó." Később pedig az állami kinevezés rendszerét vezették be. Az 1869:IV. tc. 6. §-ában még megerősítette, hogy az előbbi rendelkezés csak a felsőbb bíróságokra vonatkozik, de az elsőfokú bíraskodást rendező, a járásbíróságok és törvényszékek föllállításáról rendelkező 1871:XXXII. és XXXII. tc. nem utalt a nyelvhasználat kérdésére.

Az igazságügy-miniszter 1876/3567. sz. rendelete az ügyvédi könyvekről (az ügyvédnek minden, ügyfelei érdekében tett intézkedését bele kellett írnia): “Az ügyvédi könyvek kizárólag az állam hivatalos nyelvén vezetendők.”

1868:LIV. tc. a polgári törvénykezési rendtartásról: "168. § Ha a kiállító se írni, se olvasni nem tud, vagy az okirat nyelvét nem érti: az előbbi §-ban érintett szabály megtartása mellett szükséges még az is, hogy a jelenlevő tanúk az okirat tartalmát mind maguk ismerjék, mind a kiállítónak az általa értett nyelven megmagyarázzák, s hogy ez megtörtént: az okiraton bizonyítsák."

1893:XVIII. tc., 39. §: "A bíróság elrendelheti, hogy a fél az olyan okiratokat, melyek nem az állam hivatalos nyelvén vannak szerkesztve, hiteles fordításban mutassa be, nemkülönben elrendelheti azt is, hogy a bemutatott vagy beszerzett iratok bizonyos időn át az iratok mellé csatolva, vagy a bíróságnál letéve maradjanak."

Az átmenet

“A provizórium idején bevezetett gyakorlat, és a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény alapján a románok jogosan használhatták nyelvüket a közigazgatásban és az igazságügyi hatóságok előtt. 1872-ben ezt a jogot tiszteletben tartották, és mi román ügyfeleink pereit románul folytattuk le egészen a legfelsőbb fórumig, amely határozatait és végzéseit nekünk ugyancsak románul hozta. A románok jogait még inkább elismerték a közigazgatásban.” (Slavici-ot idézi Biró 1989, 78.)

1868-ban a marosvásárhelyi törvényszék román nyelvű ítéletet ad ki a Pronunciamentum szerzői ügyében (Lungu 72–

76, a helységnevek is románul szerepelnek benne).

„...használatba vétettek a különféle nemzetiségek nyelvei, és így Aradmegyében a román nemzetiség nyelve lett a nemzetiségi nyelv; ez azóta szokássá vált, melyre a nemzetiségi törvény IX-ik szakasza is vonatkozik. Szokássá válván, azon ügyvédeknek, kik a nemzetiséghez tartoznak, könnyebben esvén, hogy saját anyanyelvükön vigyék a pert, számtalan per mind a városi, mind a megyei törvényszéknél román nyelven vitetett, és soha sem utasítottak vissza. Sőt találkozott még egy eset, midőn az alperes zsidó lévén, bizonyosan kitanítva valamely szoba-politikus által, kifogást tett a román nyelven beadott keresetlevél ellen, nem védelmezte magát, s új tárgyalási határidőt kapott: akkor sem jelent meg magát védelmezni és elmarasztaltatott. Ezuton semmiségi panaszt adott be a kir. Curiához, ez nem adott helyt a semmiségi panasznak, következőleg már maga a kir. Curia és az illető városi törvényszék is elismerte, hogy az kötelező és szokásos. De elérkezvén az idő, midőn a nemzetiségi törvény meghozatott, akkor a városi tszék fogta magát és egy ukázszerű végzést hozott, melyben köteleességemmé tétetik, a nemzetiségi törvény alapján, miszerint valamennyi azelőtt egy-két évvel jegyzőkönyvileg beadott perbeszédemet magyar nyelvre fordítsam le, mert különben ítéletileg makacsságból leszek elmarasztalva.” (Mircea B. Stănescu, 1871. II. 9., Képviselőházi Napló, 1869/72, XIII., 16. - a törvény 12. §-a szerint valójában "A felebbezett perekben, ha azok nem-magyar nyelven folytattak, vagy nem-magyar okmányokkal vannak ellátva, a felebbviteli bíróság mind a pert, mind az okmányokat, a mennyiben szükséges, magyarra fordíttatja azon hiteles fordítók által, a kik a felebbviteli bíróságoknál államköltségen lesznek alkalmazva, s a pert ezen hiteles fordításban veszi vizsgálat alá.")

1872-ben Avram Tincu ügyvéd beadvánnyal fordul a gyulafehérvári törvényszékhez: "...a román nyelven írt fellebbviteli iratokat vissza ne utasítsa, és azoknak magyar nyelvben leendő fogalmazással az ügyvédek ne kényszerítse: előadja, hogy ezen indokkal több semmiségi panaszt adott be, melyekre addig semmi határozatot sem kapott.” (Kemény 1952, 373.)

“ezen kiválólag a segesvári, kőhalmi és nagysinki törvényhatóságokat magában foglaló bírósági kerület, mielőtt a bíróságok az államkormány által lettek volna föllállítva: bíróságokkal valának ellátva, melyeknél a magyar nyelv sehol használatban sem volt.” (Segesvár város fölirata a képviselőházhoz, Képviselőházi Napló 1872/75, VIII., 203.)

"Ő [Tabajdy alispán] azonban annál megáltkodottabb lett, s néhány hónap múlva az egyik járásbírószágon már visszadobtak egy általam román nyelven megírt folyamodványt, mondván, hogy a bíró nem ért azon a nyelven, amelyen írva van.

Én épp egy nappal azelőtt kaptam egy román nyelven írt határozatot ugyanattól a járásbírószágtól, ez aztán semmi kétséget sem hagyott afelől, hogy miféle szándékból indult ki a visszautasítás.

Miután az ügyet a királyi tábla, sőt a semmítőszék is illetéktelenségre hivatkozva hárította el, az országgyűlésben intéztek interpellációt, egyenesen az igazságügyminiszterhez. Az akkori miniszter, Pauler sajnálkozását fejezte ki, hogy nem talál elég románul tudó bírót, az országgyűlés pedig elsöprő többséggel és tüntető taps kíséretében elfogadta ezt a választ.

Ez az egész ügy annak idején élénk vita tárgya volt mind az országgyűlésben, mind az újságokban, úgyhogy nincs miért részleteznem. Elég annyit mondanom, hogy a kormány, az országgyűlésben megejtett szavazást elfogadható válasznak tekintve, nem tartotta többé kötelességének azt, hogy a románlakta vidékekre csakis olyan bírót nevezzen ki, akik tudnak románul. A bíróságok pedig kezdték visszautasítani a román nyelvű iratokat.

E helyzet láttán a román ügyvédek gyűlést tartottak, amelyen elhatározták, hogy nincs mit tenni, kénytelenek román ügyfeleik ügyeit is magyarul tárgyalni, mert a románok közjogi harca nem veszélyeztetheti ügyfeleik magánérdekeit.” (1873-ban, Slavici 1980, 126–127)ⁱⁱ

„Arra hivatkozott Tisza Kálmán képviselő ur, hogy az első-folyamodású bíróságoknál megadatott a nyelv. [...] Tisztelt ház! Semmi bíróságnál, legalább Magyarországon és a Bánságban nem is fogadnak el mást, mint magyar folyamodást. (Egy hang jobb felől: Nem úgy van! Nem való!) (Vincenție Babeș beszéde a Szapáry-féle választójogi törvényjavaslat vitájában, 1874. VII. 1-én, Kemény 1952, 464)

„Nálunk Aradon legalább ott van a bíróságnál a rendelet, mely szerint nem fogadtatnak el más nyelven, mint magyarul írt beadványok a törvény ellenére. A nemzetiségi törvény megengedte azon tisztviselők számára, a kik nem tudják az állam nyelvét, saját nyelvüket használhassák. Ám ez is betiltatott; úgy tudták tudniillik interpretálni a törvényt, hogy elvették tőlük a jogot.” (Uo., 465.)

Mircea B. Stănescu interpellációja 1875. V. 22-én: az elsőfokú törvényszékek és a járásbírószágek nem tartják be a törvényt és másfél év óta visszautasítják a nem magyarul írt kérvényeket (Képviselőházi Napló 1872/75, XVII., 272—273).

Adolf Zay 1881-ben, a polgári perrendtartás módosításáról szóló törvény tárgyalásakor intézett interpellációjára, mely szerint a nemzetiségi törvény értelmében a felek beadványát azon nyelven kell elintézni, amelyen az tétetett – “Fölkiáltások balfelől: Nem áll!” (Kemény 1952, 640 - és valóban "nem állt", ugyanis a rendelkezés csak az elsőfokú bíróságok megszervezéséig bírt hatállyal).

“...akként kell berendeznie közigazgatását és igazságszolgáltatását, hogy mindenki saját nyelvén kereshesse az igazságot; (Nagy nevetés a szélső baloldalon.)” (Mocsáry beszéde 1891. I. 19-én az egy.-ben, Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, XXI. Köt., 238) .

„A törvényjavaslat rendelkezése az 1844. törvények egy szakaszán alapszik, mely meghatározza, hogy a bíróságok nyelve a magyar. Igaz, hogy e törvény akkor csak a felsőbb bíróságokról beszélt, mert akkor az elsőfokú bírák még

municipális bírák voltak; de harmincz év óta fennálló állandó, csorbíthatatlan gyakorlat az, hogy a törvénykezés nyelve Magyarországon tisztán és kizárólag a magyar volt.” (Erdély Sándor igazságügyminiszter beszéde a képviselőházban az esküdbíróságokról szóló törvény 1897-es vitájában, Kemény 1956, 589.)

Nemzetiségi az igazságszolgáltatásban

„az 1868:XLIV. törvénycikk 27-dik §-a határozmányához képest az illető törvényszéki kerületben lakó különböző nemzetiségi egyénekre való méltányos tekintettel történjenek.” (1869:IV., 4. §)

A pesti kúrián kezdetben Aldulianu, Pușcariu és Faur bírák, a királyi táblán Gallu, (Atanasie) Câmpenariu, Besanu és Gozdu Manó (Biró 1989, 47).

„Erau pe atunci în capitala Ungariei 6 sau 7 judecătorești români la Curia Regească /Casație/, în casele cărora eram introduși unii dintre noi.” (Lapedatu 1998, 72.)

Amikor 1867-ben a kolozsvári semmítőszéket összevonták a pesti királyi kúriával, az osztályvezető Vasile Ladislau Popp lett és a bírók közt is több román volt (August Láday, Aloisiu Papp) (Pascu – Pervain 1975, 151–152).

A bíróságot az 1869:IV. tc. 16. §-a szerint saját akarata ellenére csak kivételes esetekben lehetett áthelyezni. Ennek ellenére "1875–76-ban nagyon nagy volt a mozgás a bíróságok személyi állományában". (Kozári 2005, 224)

A román bíróságot Erdélyből, Biharból és Aradról áthelyezték Nagyállóra, Gyöngyösre, Debrecenbe, Szegedre, Ceglédre, Szolnokra stb. "Szegeden például, ahol semmi szükség nincs rá, van egy egész senátus román bíró, de azért Aradon [...] csak egy román bíró van." (Partenie Cosma egy. beszéde 1879. V. 5-én, egy. napló 1878, V. k., 363.)

"Biharban [...] van egy bíró, és egy alügyész, aki bírja a román nyelvet..." (uo.).

"Kezdetben volt például Tenkén két olyan járásbíró, aki a nép nyelvét is ismerte, – megjegyzendő, hogy a lakosság 5/6-a román, – mind a kettő pensióba tétetett, pedig az egyik alig 32 éves, s most huzza a fél fizetést, és e kettő helyett kineveztetett más, még pedig olyan helyekről való, ahol nem is hallott a románokról soha életében, és most a hajdún kívül nincs ember, aki értené a nép nyelvét." (Uo.)

A temesvári ügyvédi kamara 1897-ben tiltakozott az ellen, hogy a vegyes lakosságú Bánátba a nemzetiségi nyelveket nem beszélő bíróságot neveznek ki (Oallde 1983, 93).

A vizsgált területen 1900-ban a bírák 90%-a volt magyar, 6%-a (46 fő) román és 4%-a (26 fő) német anyanyelvű.

A Duna–Tisza közén tíz román bíró dolgozott.ⁱⁱⁱ A 66 ügyészből 3 volt német anyanyelvű, a Magyar Birodalom egyetlen román ügyésze Újvidéken dolgozott.^{iv} A bírósági és ügyészségi tisztviselők 84%-a volt magyar, 8%-a román és 7%-a német anyanyelvű.^v

Az ügyvédeknek 1900-ban 69%-a volt magyar, 23%-a román és 7%-a német anyanyelvű.^{vi} A román ügyvédek száma a következő tíz év alatt majdnem kétszeresére, 203-ról 371-ra nőtt (az utóbbi adat az egész Magyar Birodalomra vonatkozik).^{vii} A román ügyvédre mint etnikus vállalkozóra tekinthetünk és saját korában is olyan "főfoglalkozású román"-ként ("professional Romanians" - Livezeanu 1995, 153) ismerték el, akinek nincsen szüksége arra, hogy kompromisszumot kössön a hatalommal. A bíróságon román védeneket mint románokat védhetett, és nemcsak annyiban volt "szájuk helyett szájuk", hogy velük ellentétben ismerte a jogszabályokat, de a legtöbb esetben az igazságszolgáltatásban használt államnyelvet is csak ő beszélte.

A gyakorlat

A bíróságok úgy értelmezték a törvényt, hogy a vádlott beszélhet románul, az ügyvédnek azonban az államnyelvet kell használnia.

Még a meghatalmazást is csak magyar nyelven fogadják el a bíróságok, pedig azt kizárólag az ügyfél saját maga fogalmazhatja (Mocsáry 1902, 212).

„Mikor Belciug fáradtan megállt, a tárgyalóteremből [árkádiai járásbíró] érthetetlen hangok szűrődtek ki: rossz románsággal, szigorú hangon feltett kérdések váltakoztak félénk, alázatos feleletekkel.” (Az armadai járásbíró, Rebrenu 1967, 121.)^{viii}

„Megkérdezte, mikor lesz a tárgyalás, mert nem értette a magyar írást” (uo., 117).

Gergely 2000 (eredetileg 1934) viszont azt állítja, hogy "Úgy Radnán, mint Naszódon még a kir. járásbírók felállítását követően is a bírósági tárgyalások csak románul folytak! Még ítélet is hozott román nyelven, a jegyzőkönyvezések és kihallgatások csak románul folytak."

A bíróságokon az 1870-es évek végén került túlsúlyba a magyar nyelv (Biró 1989, 92). A román bírák hozhattak román nyelvű döntéseket és ez elő is fordult (uo.). A román nyelvű beadványokat hol elfogadták, hol nem (uo.).

A törvényszéki elnök az ügyvédekkel közvetlenül, a vádlottakkal tolmács útján értekezett (Branște 2003, 93).

A Felvidéken minden pert csakis magyar nyelven tárgyaltak, az ítéletet csak magyarul adták ki (Mocsáry 1902, 211).

1905-ben az aradi ügyvédi kamara megtiltotta tagjainak, hogy cégtábláikon és pecsétjeiken a magyaron kívül más nyelvű szöveget is feltüntessenek (Libertatea 1905/26. sz., jún. 11/24).

1906. III. 25-én a kamara közgyűlés megerősítette a határozatot (Libertatea 1906/12. sz.).

„A tisztikar az anyanyelvén panaszkodó nemzetiségi polgárt a legtöbb helyen rideg türelmetlenséggel fogadja. A panasz

sorsa előre el van döntve. »Miért nem tanulsz meg magyarul, ha magyar kenyeret eszel.« Így fogadják őket a hivatalokban. A tisztviselők régebbi generációja, mely a nép nyelvét értette, még türelmesebb volt, a fiatalok türelmetlensége, akik csak magyarul tudnak, határt nem ismer. Képzelnünk így el egy tömeges tárgyalást, mondjuk egyik román vidéken. Valamelyik nagyobb uradalom tömeges falopásért jelent fel egy egész román falut. A vád felett ítélik a főszolgabíró, ki egy árva szót sem tud románul. Megtörtént nem egy helyen, hogy az egész hivatalban senki sem tudott románul, csak a hajdú. Megtörténik a tárgyalás, a hajdú közvetíti a védelmet és így ítél a főszolgabíró a vádló uradalom javára, s a magyar faj szupremáciájának nagyobb dicsőségére.” (Jancsó 1912, 780.)

Bíróági tolmácsok

1868:LIV. tc., a polgári törvénykezési rendtartásról:

"551. § ha az okirat a bíróság előtt ismeretlen nyelven van kiállítva, vagy a bíróság a folyamodó nyelvét nem érti: a hitelesítés meghitelt tolmács közbejöttével történik. Ilyen esetben a jegyzőkönyvet a tolmács is aláírja.

554. § A fordítmánynak az eredetivel való megegyezése hatóságilag meghitelt tolmács által bizonyíttatik.

A tolmács köteles a fordítmány végén, ennek az eredetivel való megegyezését, esküjére hivatkozva bizonyítani; a fordítmány készítésének évét és napját megjegyezni, s mindezeket aláírásával és pecsétjével megerősíteni. ha az okirat azon helyen kívül használtatik, a hol a tolmács lakik: akkor aláírása azon bíróság által, melynél feleskettetett, azzal a hozzáadással hitelesítendő, hogy ő mint tolmács bíróságilag meg van esketve.

555. § ha a tanú vagy szakértő csak olyan nyelven tudja magát kifejezni, melyet a kihallgatásnál jelenlevő tagok nem értenek: a kérdések és feleletek lefordítására meghitelt tolmács használtassék.

A vallomás ez esetben mind a tolmács által a tanú vagy szakértő nyelvén, mind a tollvivő által a tolmács fordítása szerint a bíróságnál használt nyelven jegyzőkönyvbe ígattatik.

Ugyanezen szabály alkalmazásának van helye eskületétel esetében is a 242. §-ban foglaltakra nézve, ha a bíróság tagjai nem értik az illető fél nyelvét."

"És azon királyi táblánál, hol a mult évi kimutatás szerint, 14,000 restancia maradt és jobbadán mind nem magyar nemzetiségi felek pöreiben. (*Derültség jobb felől.*) És ennek oka van: mert románul lévén a perek vezetve, és román bizonyítványok lévén azokhoz mellékelve: nemigen értvén azokat az illetők, félreteszik, s inkább azokat veszik elő, melyeket értenek: – miután nincs elegendő egyén, ki azon nyelvben jártas volna." (Mircea B. Stănescu, 1871. II. 9., Képviselőházi Napló, 1869/72, XIII., 15.)

"A kerületi bíróságoknál egy sincs, a váltótörvényszéknél egy fogalmazó, de még egy írnok sincs; nincs Aradon sem, a bányabíróságokat nem is említem: Önök azt felelhetik minderre, hogy igenis van ott a központban egy hiteles fordító. Hanem az igazságügyi miniszteriumban magában is kellene egy hiteles fordítónak lenni; de nincs ott egy sem, hanem ha szükség van, kölcsön kérnek egyet a sajtóbureauból. Azt még csakugyan nem értem: miért kellett még ide is olyat kinevezni, ki nem tökéletesen, nem ex asse tudja a román nyelvet? Innen van az, hogy számtalan sajtóperben kudarcot kellett vallania annak a hiteles fordítónak, mert nem bírja a román nyelvet tökéletesen, s lelkiismeretesen fordíthat ugyan, de rosszul fordít és a bírakat félrevezeti.

Innen van, hogy épen maga az igazságügyi miniszteriumnál fordult egy actánk elő, a melyen románul ez volt: »buna óra« a mi annyit tesz: jobbadán, s így fordítottat »jó óra«, természetesen az illető fordító latinul is tudván, meg románul is valamit: kisütötte a bonus-bonabonum-jó, és hora-horae-orá-ból a jó órát. A bíróságok is, miután legalábbis nemzetiségi fordítóik nincsenek, szintén onnan veszik a fordítókat." (uo., 15)

Az igazságügyminiszter 1873. X. 22-iki 62.942. sz. rendelete a bírósági hites tolmácsokról: a törvényszékek mellé "a szükségelt nyelvekre és számban", indokolt előterjesztésre a járásbíróságok mellé is alkalmaznak állandó hites tolmácsokat (4. §). Ügyvédek, körjegyzők és jogvégeztek egyének előnyben részesítendőek (9. §), A tolmács tisztje a fordításban benyújtott okmányok fordítását ellenőrizni, azokat hitelesíteni, a nem magyarul benyújtott iratokat lefordítani (16. §). A tolmácsi munkadíj polgári peres ügyekben a perköltséghez tartozik (38. §). Ha a bíróság székhelyén állandó hites tolmács nincsen, szükség esetén a tolmácsolást kellő nyelvismerettel bíró egyénre kell bízni (ezt a tisztséget bírósági tisztviselők külön díjazás nélkül kötelesek ellátni), vagy a legközelebb lakó hites tolmácsot kell elhívni, de írásbeli hiteles fordításokat csak az állandó hites tolmácsok készíthetnek (2. §).

Az igazságügyminiszter 1876. III. 24-iki 8264. sz. körrendelete az összes törvényszékekhez és járásbíróságokhoz: "...a fordítási díjak megfizetésére kötelezett féltől, a fordítás elrendelése előtt, megfelelő díjelőleget követeljen be..." Az ekkor alkalmazott hites tolmácsok: a nagyváradi törvényszéken Kralovszky Mór ügyvéd (német!), a temesvári törvényszéken Petrovits Sofron (román és szerb), a járásbíróságon Stilich Dániel (szerb és román), a vingai járásbíróságon Szepsy Lajos postamester (!) (szerb, bolgár és román), a borosjenői törvényszéken Bogyó Gábor (román), a kolozsvári törvényszéken Aurel Isac ügyvéd (román és szlovák).

"A törvényszékeknél a bírák nyelvismeretének hiánya még pótoltatik egy-egy tolmács által, de a járásbíróságoknál már ez talán nem fizeti ki magát, ott a hajdúval pótolják." (Partenie Cosma egy.-i beszéde 1879. V. 5-én, egy.-i napló 1878, V. k., 363.)

1883-ban az aradi törvényszéken Mircea B. Stănescu (román), a budapesti törvényszéken Kozmutza Péter (román), a karánsebesi törvényszéken Ruden György és Szelcseleanu Döme (román), a kolozsvári törvényszéken Aurel Isac (román és német) és Graf Jakab (francia!), a temesvári törvényszéken Petrovits Szofron, Sztrilich Dániel és Szepsy Lajos (román) dolgozott., tehát **az egész területen hét román tolmács. Egyetlen járásbíróságon sem alkalmaztak**

román tolmácsot! (Magyarországi rendeletek tára 1883, 186–187.)

Az elegendő számú – nemcsak bírósági, hanem minisztériumi, közigazgatási – tolmács alkalmazása olyan nemzetiségi köztisztviselő-réteg kialakulását jelentette volna, amely ráadásul társadalmi presztízsét éppen a nemzetiségi nyelv ismeretének köszönhette volna – ez a nemzetiségi nyelvek presztízsét is emelte volna, és önmozgása folytán is visszahatott volna a nemzetiségek társadalmi erősödésére, amit pedig a magyar állam nem akart. A *Cauza română la 1872 c.* irat pont a fordítás költségeit emeli ki, amelyekre a helyi nemzetiségi nyelvű adminisztrációt kényszerítik a központi hatalommal való kapcsolatában, amiért az nem érti az állam nyelvét (Păcățian 1913, 45). „Dacă suntem bine informați, apoi știm, că la curia regească, unde vin acte procesuale în toate limbile patriei, instituțiunea de traduceri s’a aflat cu totul, nu numai netrebuincoasă, ci și de prisos, pentru că acolo se află o combinațiune norocită de judecătorești, nu numai din toate naționalitățile, dar și din bărbați, cari fiecare cunosc mai multe limbi, și lucrurile merg curent, fără nici o dificultate.” (Uo.)

A Memorandum szerint **"a legtöbb esetben valamely hivatalszolgát alkalmazzák közvetítőül a bíró és a vádlott között."** (Kemény 1952, 833.)

1906-ban 41 bírósági román tolmács, 1913-ban már 62 bírósági román tolmács állt alkalmazásban.

1907/4.132. sz. BM-rendelet a fordítási díjakról: **a "hazai nyelvek"-ről és -re történő fordítás díjai messze alacsonyabbak voltak, mint más nyelvek esetében,** tört ívenként (kb. négy oldal) a hatóságok számára (magánfelek részére másfélszeresek): a hazai nyelvekről magyarra két korona, francia, angol, orosz, bolgár és latin nyelvről magyarra négy korona, olasz, cseh, „külföldi román” és „külföldi szerb” három korona, egyházi szláv, „illyr”, morva, szlovén és lengyel nyelvről három korona, spanyolról kilenc korona, svéd, dán, holland és héber nyelvről magyarra és fordítva 12 korona, portugálról 10 korona, törökről magyarra és fordítva húsz korona, görög, görögül magyarra és fordítva min. húsz korona, régi latinról magyarra hat korona, magyarról bármely hazai nyelvre három korona.

A tolmácsra különös szükség volt a vádlott és a tanúk kihallgatásánál.

Demonstratív román nyelvhasználat az igazságszolgáltatási eljárásban

A politikai motívumú perekben (izgatási perek, sajtóperek) a román vádlottak általában demonstratív módon ragaszkodtak hozzá, hogy anyanyelvükön védjék magukat (Biró 1989, 92–93). A domináns nyelv elvárt használatának visszaautásítása **"a különbözőség állítása"** (vö. "Et lorsque tel militant indépendantiste guadeloupéen refuse, devant un tribunal qui le juge en français, de parler autre langue que le créole, nous avons le même type de pratique, l'affirmation volontaire d'une appartenance, c'est-à-dire d'une différence." Calvet 1999, 93.) **A bíróságok a vádlottak román nyelvhasználatát engedték, azonkívül hősöket sem akartak gyártani. 1889-ben a tárgyaláson románul beszélő Vasile Lucaciut, 1902-ben a temesvári George Novacovici-ot mentették föl** (Biró 1989, i. h.). "Dr. Rațiu kihúzta magát, fejét felszegte, úgy olvasta a síri csendben egyik szakaszt a másik után, tisztán és érthetően kihangsúlyozott minden szót, s szavai úgy hatottak, mint megannyi ágyúlövés. Minden szakasz után leült, hagyta, hogy a két tolmács törje magát a fordítással." (Braniște 2003, 94–95.)

Braniște is ragaszkodott hozzá, hogy románul hallgassák ki, ami akkor vált mulatságossá, amikor románul jelentette be, hogy foglalkozása szerint a magyar nyelv és irodalom tanára.^{ix}

Francisc Hossu Longin egy hazaárulási perben nem kívánt lemondani arról, hogy anyanyelvén védhesse magát, ezért inkább a védelemről mondott le (Lapedatu 1998, 119).

„Goga s-a apărat în limba maghiară, rupînd cu tradiția că, în procese politice, niciodată acuzații nu uzau decît de limba română, prin interpret.” (Vaida Voevod 2006, 1, 146.)

Amikor a Memorandum miatt eljárás indult ellene, George Pop de Băsești a szilágycsehi járásbíróságon kérte, hogy román nyelven hallgassák ki. Tolmácsul egy Magyar nevű járási hivatalnok szolgált (Georgescu 1935, 70).

"A nyelvhasználat tekintetében végül az a döntés született, hogy a vádlottak, valamint a nem ügyvédi foglalkozású védők csakis románul fognak beszélni. A többiek – az ügyvédek – románul kezdik majd mondani beszédüket, s ha a törvényszék elnöke figyelmezteti őket a minisztertanácsi rendeletre, magyarul folytatják. Az esküdtszék előtti tárgyaláson dr. Frîncu meg is járta e döntés miatt. Beszédét ragyogó magyar stílusban, művésziesen megformált nagy körmondatokban írta meg, s az egészet betanulta, mivel perbeszédeit elegánsan, tetszetősen tudta előadni. Feltételezve, hogy az elnök már az első román mondat után félbeszakítja, csak a kezdő mondatot fordította le és tanulta be. Mivel azonban a törvényszéki elnök, Szentkereszti báró is meg volt zavarodva, s már maga sem tudta, ki a vádlott, és ki a védő, melyikük ügyvéd, és melyikük nem az, hagyta, hogy dr. Frîncu szabadon mondja román beszédét. »Ilustrisime domnule baron!« (»Igen tisztelt báró úr!«) – e szavakkal kezdte beszédét, s miközben jobbra-balra tekintgetett, nagy választékossággal elmondta a ragyogó románsággal csengő első körmondatot. Minthogy azonban az elnök nem szakította félbe, kénytelen volt rögtönözni a folytatást, ami a fölöttébb igényes indítás után nem ment könnyen. Végül valaki megsúgta az elnöknek, hogy a szónokló védő ügyvéd, tehát magyarul köteles beszélni, s kimentette a kutyaszorítóba dr. Frîncut, aki tömlőből látszott szabadulni. Már is ragyogó magyar mondatokkal folytatta, s nagy tetszést aratott.

Választékosabban beszélt a magyaroknál is. A román nyelv használata sok zavart keltett azokban a napokban, amíg védőként működtem. Például engem, noha nem vagyok ügyvéd, nem engedtek románul beszélni, de valahányszor félbeszakítottak, dr. Mureșianu felpattant, és sztentori hangon, terjedelmes román szónoklatban tiltakozott az önkényes döntés ellen, s az elnök hagyta, hadd beszéljen románul. Két román tolmács volt: az egyik Lehmann, a másik egy Cosmuța nevű állítólagos román – ám ők inkább csak növelték az összevisszaságot. Voltak azután olyan vádlottak, például Coroianu, akik sokkal jobban beszéltek magyarul, mint románul. Megtörtént, hogy mikor román szó nem jutott eszébe, helyette magyarul mondta. Az idegen iskola!” (Braniște 2003, 89–90) „După cum relatează Aug. Caliani, elevii n’au voit să răspundă la întrebări decât românește.” (A Balázsfalván vizsgálat alá vont diákok, akik 1883-ban román zászlót tűztek a gimnázium udvarán lévő zászlótartó rúdra, Brateș 1942, 62.) „A tisztelendő elpirult, és szólt néhány szót magyarul. Tűrhetően törte a nyelvet, de irtózott magyarul megszólalni, különösen a hatóság előtt; ezzel akarta bizonyítani ország-világ előtt, hogy román ember sosem mond le a jogairól. A bíró, aki ismerte a pópát, zavarba jött, mikor hallotta, hogy magyarul beszél, s egyik pillanatról a másikra megenyhült.” (Belciug pópa, miután az ármádiai járásbíró románul utasította rendre, Reboreanu 1967, 123.)^x

Közigazgatás

A közigazgatás könnyű egzisztenciát kínált a birtokaiból megélni már nem képes dzsenti számára. A dzsentrihez Erdély közigazgatásában csatlakoztak az örmények (szintén "hanyatló" csoport) és az asszimiláló zsidóság. A szász vidékeken a szászok uralták a közigazgatást. A románok nagyon hangsúlyos alulreprezentáltsága azonban nemcsak külső diszkrimináció eredménye. Jogvégzett román fiatalember akkor sem szívesen vállalt volna közhivatalt, ha hívják. A román nemzeti közvélemény szemében a közhivatalt vállaló román mindenképpen gyanús, ha nem éppen renegátnak számított. Annyiban mindenképp joggal, hogy mivel más érdekeket képviselt, más lojalításoknak engedett, többé-kevésbé mindenképp elidegenedett a román nemzeti irányzattól.

"Cea mai mare calamitate pentru cauza românilor ar fi fost hotărârea guvernului Ungariei de a repartiza masiv funcțiile în stat între intelectualii români." (Avram Tincu levele Francisc Hossu-Longinhoz, id. Keith Hitchins: Afirmarea națiunii. Mișcarea națională românească din Transilvania 1860—1914. București, Ed. Enciclopedică, 2000, 103.)

„A mi illeti végül a hivatal viselhetőségi képessé tétellel való indokolást, ez alig egyéb mint egy sebző satyra, midőn köztudomásu, hogy annyi képzett ember, noha birja is a magyar nyelvet, alkalmazást nem talál, midőn tudva van az is, hogy hány román hivatalnokot helyeznek át Erdélyből csupán nemzetiségéhez való ragaszkodása miatt Magyarország olyan távol magyar vidékeire, hol magát Ovidiusként, mintegy exilálva érzi, s hol gyermekei mind csak magyar szót hallhatva, elkorcsosulásnak kitévők, aztán helyettesítik őket olyakkal, a kik lehetnek másképp derék és képzett emberek, de nem bírják az illető vidék népe nyelvét s így még főben járó ügyeknél is kénytelenek csak tolmács útján magyaráztatni meg a vádlottak vagy tanúk vallomását, midőn tudva van továbbá, hogy azon néhány alkalmazott román hivatalnokok közül is az előléptetésnél hányan pretereáltatnak, és hogy még a régebbi románok által betöltött hivatali s tisztviselői állomások is az illetők nyugdíjaztatása, vagy elhalta esetén csak igen ritka esetben töltenek be ismét románokkal, s midőn száz meg száz jól végzett s magyarul is jól tudó román ifju, hogy megélhessen, kénytelen volt itt hagyni hazáját s más hazába vándorolni át!” (Vajda 1885, 16.)

„...az első világháború végéig a magyar impérium a magyarláposi járásban kivétel nélkül csupa vallásos érzelmű zsidó körjegyzőre bízta az államigazgatást.” (Nemes 1969, 360.)

„Ha Szabó Gusztáv, a magyar dzsenti főszolgabíró szükségét látta annak, hogy jegyzői értekezletet hívjon egybe, úgy kénytelen volt a szokásos bankettet Léni néni kóser vendéglőjében megrendezni, mert az összes körjegyzők, mint vallásos zsidók, csak kóser kosztot voltak hajlandók fogyasztani.” (Uo.)

"Hunyad vármegye összes népességéből 257.013 román, 9.189 német, 32.316 magyar; tisztikarában pedig 97 magyar és 25 nem magyar tisztviselője van." (Jancsó 1911.)

A túlnyomóan szász vezérkarú Szeben vármegye öt járása közül kettőben a szolgabírói hivatalt 1884-ben román ember töltötte be – a szerdahelyiben Moise Braniște, a szelistyeiben Liviu Bran de Lemeny (Magyarország tisztí czím- és névtára 1884. Bp., KSH, 1884). Itt történt meg, hogy egy román tisztviselő egy szimbolikusan az államnemzetet képviselő intézményt rövidíthetett meg. Tíz szerdahelyszéki falut még 1779-ben, az iskola alapítólevelében kötelezték rá, hogy a szerdahelyi római katolikus iskolának minden év elején egy-egy öl tűzifát szolgáltatson be. Az iskolát Szóts János tanító cikkében a magyarosítás központjának nevezte, tehát az 1880-as évekre magyar tannyelvűvé válhatott. Moise Braniște szolgabíró buzdítására a községek megtagadták a fájárandóság beszolgáltatását (Braniște azzal érvelt, hogy az úrbéri terhek érvényüket veszítették). A belügyminisztérium az iskola követelése jogosságának eldöntésére 1891-ben a szolgabíró, a vármegyei alispánt és a közigazgatási bizottságot nevezte meg illetékesként. A vármegye jóváhagyta Braniște döntését, amelyben a községeknek adott igazat. Ezután azonban az iskola beperelte a tíz községet és a nagyszebeni törvényszék végül kimondta a követelés jogosságát (Szóts 1894).

Az iskolákból kikerülő román fiatalokat az állami adminisztrációban kellene foglalkoztatni, hiszen a különböző hivatalokban, minisztériumokban alig van románul értő tisztviselő, román tanfelügyelő meg egy sincs (Moldován 1895, 108).

Bánffy Dezső szerint is szükség van nemzetiségi származású köztisztviselők alkalmazására, fontos azonban, hogy ezeket az ország túlsó részébe helyezték (Bánffy 1903, 140–148).

„Mikor azonban a képviselőház elnöke akképpen nyilatkozik, hogy nemzetiségi vármegyékbe nemzetiségi főispánokat kellene kinevezni: akkor oly ténnyel lép, melynek veszélyességét eléggé hangoztatni nem lehet.” (Réz 1909, 52.)

„A vármegyei autonómia amúgy is túl nagy erőt ad a nemzetiségieknek.” (Uo.)

„A nemzetiségi törekvések végcélja nem az, hogy nemzetiségi főispánjaik legyenek [...] Az ő agitátoraiknak az a céljuk, hogy a maguk nemzetiségét, mint nemzetiséget – mint államot az államban – organizálják; hogy aláássák a magyar szupremáciát; hogy ebből az országból egységes ország helyett egy keleti Svájc legyen.” (Uo., 54.)

„Nagyon szomorú példák vannak arra, hogy vegyes nyelvű városokba kinevezett nemzetiségi származású és közismerten nemzetiségi velleitású közjegyző, orvos, bíró, avagy megválasztott polgármester, főszolgabíró évtizedekre megrontotta a magyarság posztóját.” (Ajtay 1914, 118.)

”Ennek a tényezőnek jól, gyorsan, olcsón és pontosan kell működnie, az pedig kézenfekvő, hogy a többnyelvű közigazgatás nem lehet ilyen.” (Szemenyei 1908, 721.)

„...mindenki átláthatja, hogy a mai egységes és szerves államkormányzatban ily sokfélenyelvűség egyszerűn képtelenség. Kezdetleges állapotokban, vagy egyszerűn helyhatósági, cantonalis intézményű szövetséges népeknél lehet ilyesmit föltételezni ott, hol az egy-két nemzet érti egymás műveltségi nyelvét; mint Helvetiában például a nagy német többség a kis olasz s francia töredékeknek a nagyobb határos államok által beszélt nyelvét. De már sem a szabad Amerika köztársaságában, sem az abszolút Oroszországban épen úgy nincs és nem lehet tekintet a bennük egész nagy földterületeket elfoglaló német és más culturnyelvekre, mint az indián benszülöttek s a munkás négek nyelvére; vagy az utóbbiban akár a németre, akár a nagy és terjedt finn és török-tatár törzsek nyelveire.” (Ipolyi 1876, 11.)

Beksics Gusztáv, komoly erőszakot téve a saját maga által bemutatott statisztikai adatokon, azzal próbálja magyarázni a francia közönségnek a nemzetiségi törvény nyelvhasználati jogi engedményeinek alkalmazhatatlanságát a közigazgatásban, hogy egyrészt nem léteznek nyelvileg egységes vidékek, másrészt a városok magyar többségűek és a nem magyar városiak nagy része is beszél magyarul. „...dans chacun des comitats en question, il existe au moins trois, quelquefois quatre et même cinq nationalités. Il serait donc impossible de les satisfaire toutes.” (Beksics 1895, 113.)

”On doit donc reconnaître que si la Hongrie, rompant avec ses traditions et son développement historique, acceptait le système fédératif, la situation elle-même ne le permettrait pas.” (Uo., 114.)²

A kezdeti időszak (1867–1872)

”1867-ben a gyakorlat az volt, hogy a szász törvényhatóságok és a szász ispán, valamint a Főhadparancsnokság, pénzügyi hivatalok, csendőrség stb. németül leveleztek a Főkörmányszékkel és a választ is ugyanazon a nyelven kapták. Fogaras és Naszód vidéke, valamint Hátszeg városa pedig románul. Az egyházak úgyszintén magyar, német, illetve román nyelven tették meg felterjesztéseiket a Guberniumhoz, mely ugyanazon a nyelven válaszolt.” (Pál 2005, 18–19.)

”A román nyelvhasználat azonban, amely még nem gyökeresedett meg, már ekkor visszaszorulóban volt. Naszód és Fogaras vidéke ugyan még a román nyelv használatát belső igazgatási nyelvként és a két törvényhatóságnak megküldték a törvények román szövegeit, de a főkapitányokkal a Gubernium magyarul levelezett, egyedül a hátszegi polgármester használta következetesen a román nyelvet a központi hatóságokkal szemben is. Az átmeneti időszakban a kormány nagyon óvatos volt. 1867 júliusában Alexandru Bohățel Naszód vidéki főkapitány jelezte, hogy megkapta ugyan a főispáni eskümintát magyar szövegét, de a vidéken »annak keletkezése óta a hivatalos nyelv a román«, ráadásul a »benszülött mintegy 240 bizottmányi tagok közül alig van négy-öt, ki a magyar nyelvet s épp az eskü foglalatját értené.« (Uo., 18.)

1868-as költségvetését Naszód vidéke románul küldte fel, erre a belügyminisztérium arra kérte Péchy Manó erdélyi kormánybiztos, hogy minden hivatalos beadványt magyarul fogalmazzanak. Az erdélyi kormánybiztos azonban a sajátos erdélyi helyzetre való tekintettel a törvényi rendezésig az eddigi sokszínű gyakorlat fenntartása mellett érvelt. Válaszában a minisztérium jóváhagyja, hogy ez a gyakorlat ”hallgatólag” fennmaradjon. (Uo., 19.)

Naszód és Fogaras vidéke a hivatali körpecségeket a hatóságok felszólítása ellenére sem látta el magyar körfelirattal, végül a belügyminisztérium 1869-ben elrendelte, hogy ”minden egyéb hivatali körpecsétnek úgy a kormányzati egység, valamint a törvényes gyakorlat szempontból is magyar körirattal kell ellátva lennie.” (uo., 19)

A belügyminiszter figyelmeztette a nagyszebeni polgármestert, hogy az 1869-es képviselőválasztások alkalmával tartott központi választmány jegyzőkönyvét csak németül küldte föl, és kérte, hogy a továbbiakban a kormányhoz felterjesztett írásokat hasábosan szerkesszék (uo., 24).

Nagyszeben város és szék kérte, hogy állami költségen magyar fordítót alkalmazhasson, a belügyminisztérium azonban az állami költségvetésből erre pénzt nem engedélyezett (uo., 24–25).

”E szerződés [a vagyonszövetség megalapításáról szóló, 1871-ben, a pénzügyminiszter és 44 Naszód vidéki falu között] aláírás előtt szóról-szóra fölolvastatott s egyúttal román és német nyelven és a szövetszerű pontozatok tartalma szabatos értelmezéssel előadott.” (Hunfalvy 1887, 121, 46.)

”A dualista korszak első éveiben egyrészt a provizórium idején kialakult szokás, másrészt Magyarország

² Figyelemre méltó még szövegében, hogy (a francia olvasó számára láthatatlan) zárójelbe teszi a magyar tradíciót valójában jellemző és nagyon is eleven emléktű nemesi municipalizmust és a *traditions* és a *développement historique* által szentesített evidenciaként a fokozatosan a centralizáció felé tartó vármegyei közigazgatást tételezi.

alkotmányos országgyűlésén hozott törvények alapján nekünk románoknak a magyar korona országában jól meghatározott és nemzeti fejlődésünk érdekeinek többé-kevésbé megfelelő helyzetünk volt.

Közközlésügyünk a jól megvédett egyház védőpajzsa alatt a kormány beavatkozásától mentes volt.

Falvainkban a román nyelvet egyenesen hivatalos nyelvnek vezették be. Az adófizetők választójoga elég biztosítéknak látszott arra, hogy előbb-utóbb oda jutunk, hogy legalább a községben mi magunk intézzük saját ügyeinket.

A bíróságoknál a román ember mindenütt olyan embereket talált, akik értették a nyelvét, ismerték szükségleteit és szokásait, és megvolt bennük az iránta való illendő jóindulat. Bármilyen beadványt elfogadtak, és a határozatokat román nyelven bocsátották ki.

A román lakosságú megyékben egy seregnyi román tisztviselőnk volt, akikhez teljes bizalommal fordulhattunk, és senki sem vonta kétségbe azt a jogunkat, hogy a közügyekben saját nyelvünket használjuk.

Még az ítéletláblakon, a legfelsőbb törvényszéken (kir. Kúria) és a miniszteri irodákban is voltak embereink, akik a mi ügyeinkben pontos felvilágosításokat adhattak és érdekeinkben teljes jóakarattal közbeléphettek.”^{xi} (Tribuna 1885. okt. 17/29, idézi Biró 1989, 72–73.)

”A románoknak az úgynevezett provizórium idején meghonosodott gyakorlat szerint, de a nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény értelmében is joguk volt ahhoz, hogy a közigazgatásban és a bíróságok előtt anyanyelvüket használják. 1872-ben ezt a jogot még tiszteletben tartották, s mi román ügyfeleink peres ügyeit románul vittük, fel egészen a semmitőszékig, amely szintén románul bocsátotta ki döntéseit és ítéleteit. Annál inkább tiszteletben tartották a románok jogait a közigazgatásban.” (Slavici 1980, 119.)^{xii}

1867-ben még a később a 70%-ban román lakossága ellenére magyar sovinszta dominanciájú és a nemzetiségi törvény eltörléséért petíciózó Kolozs vármegye tisztújításán is román alispánt (Teofil Hossu) és két román szolgabíró (Nicolae Pop és Ioan Nestor) választottak (Pascu – Pervain 1975, 149). Ugyanott egy ideig a román is jegyzőkönyvi nyelv volt és 1872-ig a megyegyűlési tagoknak román nyelvű meghívót küldtek.

1869. IX. 13–14-én Belső-Szolnokban Gabriel Manu főbíró javaslatára, Torma Károly főispán támogatásával (az alispán Teodor Brehariu volt és a szolgabírák fele is román), a magyarok tiltakozása ellenére elfogadták a román nyelvet a jegyzőkönyvekben, az ügyvezetésben, a kormányval és a néppel való érintkezésben is (Kádár 1896, 73).

”Községi pótadó könyvecske

Libelulu de dare a comunale

Gemeinde-Umlagen-Büchel

pentru – für

részére” (Krassó vm. nyomtatványa, Deleanu 1999, 37)

Az átmenet

1872-ben Erdélyben megszűnt a királyi biztosi rendszer.

A közigazgatási rendszert is a nemzetiségi törvény után szabályozták, a közigazgatásban azonban a bíróságokkal ellentétben nem veszítették hatályukat a törvény rendelkezései. A kormány, illetve a vármegyei közgyűlések magyar többsége pusztán adminisztratív úton szorították ki a román nyelvhasználatot, ahonnan csak tudták.

A Zaránd megyei közgyűlés nyelvhasználati ügye

Zaránd megyében a megyei közgyűlés tanácskozási nyelve 1861 óta volt román. Ugyanekkor bevezették a román nyelvű közigazgatást is (Wardegger 1973, 96). Ioan Pipos főispánt 1868-ban felfüggesztették, majd nyugdíjazták (Mager 1937, 58–59). A helyére a szász Ferdinand Hössler neveztek ki. Hössler 1849–49-ben a császári hadsereg hadnagya volt, Heide alezredes alatt harcolt és Kiss János ellenzéki képviselő szerint, aki a parlamentben a kérvény belügyminiszternek való továbbítása mellett szólal föl, Bikszádon részt vett egy székelyek elleni vérengzésben. Később Schmerling alatt Háromszék főispánja lett (Képviselőházi Napló 1872/75, VI., 412). A vármegye alispánja Iosif Hodos volt, a tisztviselők többsége is román. „Egy bizonyos megyében [ti. Zaránd], hol 62,000 román van, míg más különböző nemzetiségű nép alig van 2 ezer és következőleg a megyei bizottság 5/6 része is románokból áll, a kik a magyar nyelvet természetesen nem értik. (Fölkiáltások bal felől: »természetesen?« Hogy, hogy!). A megyei bizottság azon határozatot hozta, hogy a bizottság elnöksége az állami és illetőleg a magyar nyelven kívül még a többség nyelvén is mondja ki a megyei bizottság határozatát; vagy ha ő maga nem tud románul, mondassa ki mással, és magyarázza a többségnek, hogy tudhassa a többség is, mit végzett a bizottság. Ezen végzést a megyei bizottság egyhangulag hozta, maga az elnök főispán is helyeselte, s senki ellene nem szólott, és úgy hiszem, hogy a kiben a méltányosságnak s igazságnak legkisebb szikrája van, nem is mondhat ellene semmit: és mégis mikor a belügyminister ur a neki hivatalból felküldött jegyzőkönyvi másolatból ezt megtudta, ezen határozatot megsemmisítette, s azt mondotta, hogy nem szükséges s nem kell csak az állam nyelven kimondani a határozatot.” (Sigismund Borlea beszéde a képviselőházban 1873. I. 28-án, Képviselőházi Napló 1872/75, III., 289–290.) „A kérvény tárgya az, hogy Zarándmegye határozatot hozott, mely szerint a bizottsági üléseken a határozatok a magyar nyelven kívül a román nyelven is kimondandók volnának az elnök által. Ezen statutumot a belügyminister ur megsemmisítette annak alapján, hogy a megyei bizottságnak nem áll jogában oly statutumot hozni, – mely a főispánt, mint a kormány közeget, mint országos közeget is kötelezik a törvény által reá rótt

kötelezettségek határain túl. A kérvényi bizottság véleménye az, hogy a belügyministerium panaszolt rendelete törvényen alapulván, a kérelem tekintetbe nem vehető, és visszavehetés céljából a ház irodájában tétetik le.” (Apponyi Albert jegyző bejelentése 1873. V. 17-én, Képviselőházi Napló 1872/75, VI., 411.) Irányi Dániel ragaszkodott hozzá, hogy a kérvényt és a belügyminisztériumi rendeletet is fölolvassák, erre Apponyi fölolvasta őket. Hodoş közölte, hogy a belügyminiszter áprilisban már leiratot intézett a vm.-hez, amelyben „méltányosnak tartja, hogy az elnök, a főispán vagy maga, vagy pedig az alispán, vagy más által, a határozatot azon nyelven is mondja ki, mely a megyének többsége...” (uo.). A kérvényi bizottság határozatát a többség elfogadta (uo., 412). A vármegye kérvénye azonban inkább azt kifogásolta, hogy Hössler nem román (*Zaránd vm. kérvénye a román nyelv további használatáról*, Képviselőházi Napló 1872/75, VIII., 211). 1873 decemberében, a főispán jelentése alapján a belügyminiszter leiratot intézett a vm.-hez és arra kötelezte, hogy 30 nap alatt váltsák föl a román ügykezelési nyelvet kizárólag magyarral (Partenie Cosma, uo.). A belügyminiszter szerint a nemzetiségi törvény az 5. §-ban csak átmeneti intézkedésként engedi meg a nem magyar nyelv használatát a törvényhatóságokban. Szapáry Gyula belügyminiszter szerint abból, hogy a tisztviselő a magyart nem kellőképpen érti, nem az következik, hogy a belkezelési nyelv ne a magyar legyen, hanem hogy a tisztviselő igyekezzék megtanulni magyarul (uo., 212). „azon fölvilágosítást nyertem nemcsak a főispántól, de az egyes tisztviselőktől is, hogy kevés kivétellel, sőt éppen ama megyében talán csak egynek kivételével mindnyája érti az állam hivatalos nyelvét.” (Uo., 214)

1876-ban a megyét megszüntették. Vele együtt más olyan megyéket és vidékeket is felszámoltak, ahol a közigazgatás főként román nyelvű volt: a Határőrvidéket, Naszód vidékét, Belső-Szolnok vm.-t, Krassó vm.-t és Kővár vidékét. Kozári 2003, 454 szerint Tisza Kálmán azért tartott meg, ill. hozott létre kicsiny vármegyéket (a területünkön Beszterce-Naszód, Brassó, Fogaras és Szeben jöhet szóba), hogy a nemzetiségi területeken sűrűn "magyar" központokat hozzon létre az állami és vármegyei hivatalokból. Mások viszont épp azért számolták volna föl ezeket a megyéket, mert azok szerintük a nemzetiségek fészkei, vagy azokká lehetnek.

„A chauvinizmusnak köszöni az uralkodópárt egyik legfőbb hatalmi eszközének az önkormányzat elnyomásának megszerzését is. Midőn 1870-ben a törvényhatóságok rendezéséről szóló törvény meghozatott, melyre az 1886-ban hozott törvény a főispáni hatalom fokozásával ráduplázott, tudvalevő volt az igaz indok t. i. a nemzetiségek fékentartása. Tudva volt habár senki vele nem dicsekedett. Ezzel lett megaranyozva a keserű labdac, a páratlan ősi intézménynek tönkre silányítása. Az uralkodópárt pedig saját hatalmi céljaira zsebelte be az eredményt, ezzel lett betetőzve a nagy érdekszövetség épülete.” (Mocsáry 1902, 233–234.)

„Isten mentsen meg – azt mondják – hogy egyes megyékben a nemzetiségek maguknak fészket rakjanak. Mintha nem kellene, ha másért nem, már csak éppen azért is fentartani a régi megyei rendszert, hogy a különféle nemzetiségeknek is alkalmuk legyen otthon érezni magukat hazájukban, melyben saját nyelvükön politizálhatnak s vehetnek actualis módon részt a közügyekben.” (Mocsáry 1886, 54.)

Fogarasvidék

1873. VII. 7-én Fogarasvidék kapitányválasztó gyűlésén az új főkapitány, Boér Kálmán magyarul tette le az esküt, ezért a kerület román méltóságai, Aron Densuşianu, Ioan Meşianu protopresbiter és Alex. Micu vikárius a gyűlést törvénytelennek nyilvánították és föloslatták. Codru Drăguşanu alkapitány új gyűlést hívott össze, szobájában a hagyományos esküvel föleskette a főkapitányt, de ekkor új szavazással a gyűlés újbóli összehívását határozták el, az új főkapitány pedig ragaszkodott hozzá, hogy még fölolvasson egy föliratot. Erre 47 tag félrevonult és következő határozatot fogadta el (Păcăţian 1910, 236–237):

„Conziliul municipal, întrunit în şedinţa de azi în numărul constatat de 68 membri votanţi, considerând că limbă oficială în acest municipiu românesc este cea română; considerând că în sensul §-lui 6 al legii pentru naţionalităţi, funcţionarii municipali în comerţiul oficios, pe teritoriul municipiului, şi în special cu adunările, au să se servească de limba acestora; considerând, că literile prin cari s-a convocat conziliul municipal la această şedinţă au fost redactate în limba maghiară, necunoscută membrilor conziliului municipal, din care cauză mulţi membri au nesocotit literile convocatoare şi nu s-au prezentat; având în vedere, că prin această procedură nu numai că s-a desconsiderat legea, dar totodată s-a ignorat şi vătămât dreptul cel mai scump al acestui municipiu, a adus următorul *concluz*: »Ca după instalarea căpitanului suprem să se închidă această şedinţă în mod ilegal conchemată şi să se concheme altă şedinţă extraordinară, pentru rezolvirea tuturor agendelor înţepitoare«.

Deoarece însă după instalare dnul căpitan Coloman Boér totuşi, a voit a continua şedinţa, contra concluzului de sus şi contra protestării conziliului municipal: astfel conziliul municipal declarând, că nu se poate dimitte la vre-o pertractare ulterioară până nu se va satisface concluzului de mai sus, şi în sensul acestui concluz privind aceasta şedinţă de închisă, protestează solemne şi energic contra tuturor afacerilor şi consecinţelor ce s-ar trage din pertractarea ulterioară făcută de noi fără noi, şi ca majoritate cu 47 voturi subscrise în acest protest, părăsind şedinţa nu recunoaşte procesul verbal ce poate s-ar fi luat după depărtarea acestei majorităţi, – cerându-se acluderea acestui protest la actele şedinţei de azi, spre înaintare la locuire mai înalte. Cu predarea acestui protest se însărcinează dnul vicar *Alexandru Micu* şi avocatul *Aron Densuşianu*.” (Uo., 237–238.)

Aron Densuşianu ezekért a lépéseieért beperelték és a marosvásárhelyi törvényszék 1873. X. 24-én előzetes fogságba helyezte. A királyi tábla a letartóztatási végzést ugyan megsemmisítette, de csak a kúria végzése után szabadult ténylegesen (uo., 238).

1873. II. 4-én, 1081. sz. rendeletében az Arad vm.-i alispán elrendelte, hogy a vármegyéhez tartozó községekben a jegyzőkönyveket és számadásokat magyar nyelven vezessék. A rendelet ellen Kuvin és Szabadhely község tiltakozott. (Lungu 129–133 és Popeangă 1978, 23.)

"Történt azonban, hogy Tabajdy ügyvéd lett Arad megye alispánja, ő azonban sem nem tudott, sem nem akart megtanulni románul. Elvárta tehát, hogy hivatalnokai, köztük a falusi jegyzők, magyar nyelven is elkészítsék a hivatali iratokat, akik pedig nem vették tekintetbe ezt a kívánságát, azoknak mindenféle felülvizsgálatokkal keserítette meg az életüket. A dolgok természetes következménye lett, hogy egyre több hivatalnok, könnyíteni akarván saját munkáján, csak magyar nyelven készítette el az iratokat. Az ilyeneket aztán megdicsérték, előléptetéseknél kedvezésben részesültek, sőt még el is néztek nekik olyan vétkeket, amelyekért másoknak büntetés járt." (Slavici 1980, 119–120)^{xiii}

"Igazság szerint Tabajdy nem kényszeríthette a megyei hivatalnokokat arra, hogy magyarul írjanak, de mindenféle ürüggyel üldözte azokat, akik nem akartak a kedvében járni. És sokan, akik sem vele, sem a románokkal nem kívántak összeütközésbe kerülni, románul is, magyarul is kiállították az aktákat.

Előbb-utóbb azonban meg kellett szabadulniok ettől a kétszeres munkától.

A nemzetiségek egyenjogúsításáról szóló törvény értelmében az úgynevezett ügyviteli nyelvet a községi tanács határozta meg. Ezt az elhatározást aztán a megyei közgyűlés jóváhagyta, s a községi eljárók csakis ezen az ügyviteli nyelven fordulhattak felettes hatóságaikhoz, és ugyanezen a nyelven kellett kapniok a válaszokat is. A jegyzőnek tehát elég volt megegyeznie a bíróval s meggyőznie a községi tanácsot, hogy a magyar nyelvet nyilvánítsa ügyviteli nyelvvé, és ezzel megszabadult a kétszeres munkától, sőt a megyei előjáróság szemében is jó pontot szerzett.

Így vonódott ki lassanként a román nyelv a közhivatalokból, s akárki mondhatta, hogy nem a magyar kormány kényszerítette rájuk a magyar nyelvet, hanem maguk a románok adták fel azt a jogot, hogy saját nyelvüket használják.

Tabajdyt pedig, aki mindezt kitervelte, utána kinevezték főispánnak Krassó vármegyébe is, ily módon az ország két legrománabb megyéjének lett az ura." (Uo., 130–131)^{xiv}

1873-ban az ópaulisai panaszt tettek a jegyzőjük ellen és a Tabajdy által eszközölt helyszíni szemlén mint tolmács és a falubeliek jogi tanácsadója részt vett Slavici is:

"A falusiak közül többen tettek panaszt amiatt, hogy román nyelven kértek nyugtákat, telekkönyvi kivonatokat vagy szerződéseket, a jegyző azonban megtagadta ezt, mondván, hogy ő efféle iratokat csak magyar nyelven ad ki.

– Nagyon helyesen tette! – mondta az alispán. – Nagyon helyesen! Ezért csak dicséret illeti.

Erre a megjegyzésére én a falusiak nevében figyelmeztettem, hogy egyetlenegy sem változott meg azok közül a törvények közül, amelyek a nyelvhasználatot szabályozták, tehát az eddigi gyakorlat szerint kell eljárni, hiszen az egyszer megszerzett jog nem veszíthető el. És amennyiben a bírósági szervek elfogadnak román nyelven kiállított iratokat, amelyek eszerint minden kétséget kizáróan érvényesek, a románoknak joguk van arra, hogy ezeket az iratokat anyanyelvükön kiállítva kérjék.

– Ez nem jog, hanem visszaélés – felelte az alispán –, és ha a törvényszék vagy más fórum szabálytalanságokat követ el, abból nem következik, hogy ezentúl más is így cselekedjék." (Slavici 1980, 120.)^{xv}

„Nu le trebuiau dar maghiarilor decît majorităţii sigure pentru ca să scoată limba română şi din administraţiune şi să împună pe cea maghiară pretutindeni, unde, în virtutea legilor, nu i se cuvenea întrebuintarea.” (Slavici: *Românii din Ardeal*. 1910, Slavici 1984, 348.)

„Biharmegye jó példát mutatott, mert ott román nyelven is szerkesztetik a jegyzőkönyv és a hivatalokat megosztották egymás között barátságosan.” (Ioan Gozman 1875. II. 10-én, Képviselőházi Napló 1872/75, XV., 33.)

A törvényhatóságok (vármegyék és törvényhatósági jogú városok)

“Még senki sem vállalkozott például arra, hogy az összes erdélyi vármegyék és városok levéltáraiban a közgyűlések jegyzőkönyveiből vagy más adatok alapján kimutassa, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvényben biztosított kisebbségi nyelvhasználat hol és miképpen érvényesült, avagy hol és melyik időponttól kezdve üttették el ettől a jogosítottakat. Arra sem vállalkozott senki, hogy az erdélyi megyék és városok tisztújító közgyűléseiről felvett jegyzőkönyvek alapján megállapítsa, hogy az egyes vármegyék és városok tisztikarában milyen százalékban és milyen állásokban nyertek alkalmazást a román, illetve német nemzetiséghez tartozók. Pedig az ilyenféle adatgyűjtemények nélkül a tárgyilagos történetíró is könnyen abba a hibába eshetik, hogy a szűkebb környezetében megismert vagy feltalált adatokat általánosítja, és így helytelen következtetésekhez jut.” (Jakabffy 1940b 352.)

A vármegyéket a korszakban először az 1870:XLII. tc. szabályozta. Legfontosabb testületük a közgyűlés (törvényhatósági bizottság) volt, amely felerészben virilistákból állt (a legtöbb adót fizetők, de az értelmiségiek adóalapját duplán számították), a másik felét nyílt szavazással hat évre választották, az országgyűlésitől eltérő cenzus alapján.^{xvi} A főispánt a belügyminiszter javaslatára a király nevezte ki, az alispánt és a többi megyei tisztviselőt a közgyűlés választotta. A járások a vármegyék szervei voltak, tisztviselőiket szintén a vármegye közgyűlése választotta. A korszak folyamán folyamatosan szűkítették a törvényhatóságok autonómiáját, növelték a kormányt képviselő főispán, a belügyminiszter és az 1876-ban létrehozott közigazgatási bizottság jogkörét, amelyben az állami szakigazgatási ágak helyi vezetői és az állami delegáltak alkották a többséget.

Egyesek, mint Grünwald Béla, Concha Győző, Apponyi Albert "nemzetpolitikai" érdekből az időszak végéig szorgalmazták a közigazgatás államosítását, a központi kinevezési rendszer bevezetését.^{xvii} Bár a 67-esek (ideértve

a Nemzeti Pártot is) attól féltek, hogy a nemzetiségek előbb-utóbb bebújnak a vármegye sáncai mögé, a veszélyesebb nemzetiségeket a virilizmussal és helyi, adminisztratív intézkedésekkel sikerült kizárni a vármegyék vezetéséből. Az egyébként is passzív románokkal pl. komolyan csak a 90%-ban román lakosságú Fogaras vármegyében kellett megküzdeniük. **A vármegyék nem a nem magyarok, hanem a magyar dzsentri vezetésével fordultak szembe a kormányzattal az 1905/06-os "vármegyei ellenállás" idején.**

Retegan (1994, 18) számításai szerint 1876-ban Erdélyben 93 román hivatalnok volt, a Schmerling alatti 300 helyett.

A vizsgált területen 1900-ban a vármegyei tisztviselők 80%-a volt magyar, 10%-a román és 9%-a német anyanyelvű.^{xviii} Az összes közigazgatási alkalmazott 75%-a volt magyar, 13%-a román és 10%-a német anyanyelvű.^{xix}

1910-ben az erdélyi állami hivatalnokok 5,4%-a, a vármegyei és városi hivatalnokok 7,4%-a és a falusi jegyzők 21%-a volt román nemzetiségű (Mócsy István: Effects of World War I: The Uprooted: Hungarian Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921. Eastern European Monographs, 1983, 48, idézi Brubaker et al. 2006, 71).

„...így például a megyékben azt mondják, hogy a jegyzőkönyv legyen magyarul és románul szerkesztve. Tessék tehát ezen jegyzőkönyvet románul önmaguknak szerkeszteni; mert hisz azt követelni, hogy a magyarok szerkesszék magyarul és románul, csak nem lehet, s abban nincs következtetés.” (Berzenczey László beszéde 1871. II. 9-én, Képviselőházi Napló 1869/72, XIII., 17.)

A Felvidéken szlovák nyelvű jegyzőkönyvezést még kérni sem nagyon mertek, kivéve Turóc megyét, ahol egy ideig létezett, a szlovák nyelvű fölszólalásokat a megyegyűléseken Turóc vm.-t kivéve meg sem hallgatták, a szlovák nyelvű törvényhatóságok hivatalos érintkezéseikben mind testületekkel, mind magánszemélyekkel a magyar nyelvet használták, tekintet nélkül arra, hogy azok megértik-e, a járásbíróságok a szlovák nyelvű beadványokat visszautasították (Mocsáry 1902, 210–211).

„A közigazgatás szintén magyarosított, vagy legalább bevitte a magyar nyelvet a nemzetiségi vidékekre. Vannak megyéink, ahol egyéb sem magyar, egyéb sem emlékeztet Magyarországra, mint a közigazgatás és az igazságszolgáltatás.” (Beksics 1883, 54.)

„Egy másik főispán dicséretet kap tőle [Tisza Istvántól], mert egyik rendeletét tótul is kiadta. »A magyar nemzet ügyét – írja neki, – nem oly külsőségekkel szolgáljuk, amelyek az egynyelvűségnek látszatát keltik fel, de gyengítik a magyar hatóságnak a népre nézve való erkölcsi befolyását, hanem azzal, ha a magyar állami és nemzeti érdekek képviselésében eljáró hatóság igaz barátja és tanácsadója a gondjaira bízott népnek. Ez pedig csak akkor lehet, ha olyan nyelven beszél hozzá, amelyet megért.«” (Gratz 1992, 2, 323–324, már az I. vh. alatt.)

Valer Moldovan (Moldovan 1902) a román nemzetiségi politikusok által követendő stratégia szempontjából három kategóriára osztotta a vármegyéket. A szász vármegyékben (Beszterce-Naszódot említi példaképpen), amelynek testületeiben a magyarok sohasem tudtak többségbe kerülni, nem is szorították ki a román nyelvhasználatot. "In comitatul Bistrița-Năsăud e lucru de sine înțelese că fiecare să vorbească în congregație în limba lui!" Voltak olyan megyék, amelyek közgyűlésében a románok erős kisebbséget alkotnak és ezekben kemény harcok árán részben már ki is vívták a nyelvhasználati jogaik érvényesülését. Ilyenek Hunyad, Krassó-Szörény, Arad és Alsó-Fehér. Végezetül voltak olyan vármegyék, melyeknek közgyűlésében a románok, részben reflexxé vált passzivitásuk miatt csak gyenge kisebbséget alkottak és egyáltalán nem érvényesült a szavuk. Ilyenek Torda-Aranyos, Kolozs, Szolnok-Doboka és Kis-Küküllő.

A szász vármegyék

A négy szász megyéről: „Az egyik megyében magyarul írnak, és beszélnek minden nyelven, a másikon csak magyarul nem írnak és nem beszélnek, a harmadikban még magyarul is beszélnek ellenünk; a negyedikben mindenféle nyelven hallgatnak szabadon, írnak pedig csak kék papirosra magyarul.” (Horváth 1886, 30.)

Beszterce-Naszód vármegye (Bistritz-Nassoder Komitat):

A létrejött vármegye első főispánja a korábbi Zaránd vm.-i főispán, Ferdinand Ritter von Hössler volt, 1883-ban bekövetkezett haláláig.

“Midőn 1876. szeptember hó 12-én Beszterczen a legelső közigazgatási bizottsági ülést Hösler Nándor főispán elnöklése alatt megtartottuk, egyszerre benne voltunk a *három nyelvű* tanácskozás közepében. A néhai főispán magyar díszöltönyben s magyarul nyitotta meg az ülést, de erre aztán egyik szász tag németül, a másik románul üdvözölte és ő is németül válaszolt nekik. *Beseanu* főjegyzőnk egy szót sem tudott magyarul; ó-radnai román ember volt, másként igen humánus ember. Láni alispánunk tudott magyarul, de a választott tagok, ha tudtak, sem akartak magyarul beszélni. E miatt a tanácskozás három nyelven folyt. Magyar volt *Algácz* az adófelügyelő, de jól beszélt németül s így ő is e nyelven adott elő. Magyar volt *gr. Zichy Domokos* volt veszprémi püspök is, de ő is németül szokott beszélni. Egyedül én adtam elő darabjaimat magyarul, de velem is megtörtént, hogy a német és román mellékleteket ezen nyelveken olvastam fel. Mindig azt hittem, hogy az 1864-iki szebeni Landstagon vagyunk. Ott hallottam legelsőbb három nyelvű tanácskozást.” (Koós 1890. II., 449–450.)

“Pop fusese funcționar și era pensionat de Banffy, pentru că rămăsese de pe timpul lui Bohățiel, când limba română fusese limba oficială, iar el nu știa ungurește.” (Vaida Voevod 2006, 1, 35.)

Bánffy 1883 és 1890 között „uralkodott” mint főispán.

“Egyetlen szász paraszt sem kapott egyetlen iratot sem, legyen az [...] bármi is a megyehivataltól vagy szolgabírói hivataltól más nyelven mint magyarul” (Bánffy főispánságáról a Siebenbürgisch-Deutsches Tageblattot idézi Friedrich Teutsch: Die Siebenbürgen Sachsen in den letzten fünfzig Jahren. 1868–1919. Hermannstadt, 1926, 21. Idézi Szász Zoltán: Politikai élet és nemzetiségi kérdés a dualizmus korában (1867–1918). In: Erdély története. III., 1644).

„...azon nemzet, mely eddig saját nyelvén kapta a rendeleteket, most magyar nyelven kap minden irományt.”, a földművesnek néha egy mérföldre is el kell vinnie az iratot, hogy olyat találjon, aki megérti (Hoffgräff János szász képviselő az egy.-ben, 1879. V. 2., Egy.-i napló 1878, V. k., 318).

Bánffy uralma után helyreállt a korábbi rend.

„Din cele șase cercuri pretoriale ale Sibiului [1883-ban], în fruntea a cinci erau șefi români. Astăzi pare-mi-se este în întreg comitatul un singur primpretore român.” (Braniște 1980, 152.)

Brassó vármegye: (“a szászok”) “...egy részről titkos pressziót gyakorolnak a jegyzőkre, annyira, hogy most már azok sem küldik (s pedig többen voltak) jelentéseiket magyar nyelven, kik ezt eddig tették, egyszersmind egy szász szolgabíró is reávettek, hogy a körrendelet ellen a megyei közigazgatási bizottsághoz rekuráljon.” (Weiss 1885, 31.)

A vármegyei közgyűlés elutasította a részvételt az EMKE-választmányban (Sándor 1910, 151).

Béldy László Nagy-Küküllő vármegyei főispánt beiktatása alkalmából Iulius Balthes német nyelvű beszéddel köszöntötte (Drapelul 1901/3.).

Fogaras vármegye

1884-ben vezetősége túlnyomórészt románokból állt (Vajdarcsei Gramoiu Dániel alispán, Tureu János főjegyző, Popeneciu Jakab aljegyző, Cipu Miklós pénztárnok, Negrea Jakab ellenőr, Margineni Pandrea Efraim számvevő, Boér László levéltárnok, Pop István főorvos, Florea János árvaszéki ülnök).

Kolozs vm. 1893-as, a nemzetiségi törvény eltörlésére vonatkozó javaslata után Fogaras vm. kérte, hogy Erdélyben a nemzetiségi mozgalmak megfékezésére vezessék be az állami közigazgatást (Moldován 1895, 45).

1905 májusában a román eredetű, de “renegát” Hersényi Viktorral szemben Alexandru Bellét választották alispánná.

1906-ban az alispán már Bauszern Guidó és a vezetőség nagyobbik része nem román. A tiszti ügyész Andrei Micu, az árvaszéki ülnök Aron Popa Radu, az árvaszéki aljegyző Neamtui János.

Vármegyék aktív román kisebbséggel a közgyűlésben

(Ezen vármegyékben a századfordulókor változott meg a helyzet a következő csoportokhoz képest.)

Déván és Désen a román képviselők a kiegyezés után hosszú ideig románul beszéltek. Később a passzivitás miatt ez a jog feledésbe merült, majd megtagadták. 1901-től az aktivista nemzetiségi politikusok egyre többször szólaltak fel demonstratíván románul a megyegyűléseken, amelyek közül Déva és Dés emiatt parázs jelenetek színhelyei lettek – a magyar tagok nem akarták elismerni a nyelvhasználat szabadságát.

“A nemzetiségek egyenjogúsítását szabályozó törvény szerint a megyegyűlések jegyzőkönyvét magyar nyelven kell vezetni, de a jegyzőkönyvek nyelve lehet ezenfelül bármelyik nemzetiségi nyelv is, ha a megyegyűlés egyötöd része ezt így kívánja. A megyegyűléseken bármelyik tag saját anyanyelvén is felszólalhat. A vármegyék a kormányhoz magyar nyelven és a megye lakosságának nyelvén is felírhatnak, egymással pedig például: két tót többségű megye, akár magyarul, akár tótul is levelezhetnek. Ez azonban csak a törvénytárban van így. A valóságban az úrlovas koncepciójú nemzetiségi politika erőszakoskodásával ezt a jogot életre kelni sem hagyta. Szómegevonás, lehurrogás követ minden ilyen indítványt, a nem magyar nyelvű felszólalás a megyegyűléseken pedig a legörültebb felháborodást váltja ki a megye uraiban.” (Jancsó 1912, 780.)

Alsó-Fehér vármegye: “Dr. Maniu a vorbit românește; congregățiunea n-a voit să-l asculte; mai ales opoziționalii strigau contra lui: »jos cu el!«, »nu înțelegem«, »vorbește ungurește!« și altele de acestea.

În urmă comitele suprem, cu provocare la articol de lege, care-l îndreptățeste să vorbească românește, îi domoli și oratorul putu să-și încheie Vorbirea bărbătească...” (Libertatea 1904/51. sz., december 18/31).

Arad vármegye:

„În 1897, în congregația comitatului Arad, M. Veliciu voia să vorbească românește: »A fost destul însă ca să rostească un singur cuvânt românesc, pentru ca patrioții [citește: adeptii politicii guvernamentale] să sară în sus, ca niște mușcați de șerpe și să urle: »Jos cu el«, »elall«, »trădător de patrie« și așa mai departe”.^{xx}

1903 tavaszán a vármegyei közgyűlés előtt Mihai Veliciu, Ștefan Cicio-Pop és Ioan Suciu reggel fél kilenc és fél 12 között tartó felszólalásaikban fejtették ki, hogy mivel a képviselők 1/5-ének a kérésére a magyar mellett bármely más nyelv lehet jegyzőkönyvi nyelv, joguk van kérni a román nyelvű jegyzőkönyvezést. A jelenlévő magyar többség ragaszkodott a név szerinti szavazáshoz. 154 képviselő a javaslat ellen, 106 képviselő (a jelenlévő románok) mellette szavazott. A főispán azonban kijelentette, hogy a törvény nem a jelenlévő képviselőkre, hanem a közgyűlés összes tagjára vonatkozik és mivel a teljes létszám 600, annak az 1/5-e pedig 121, a javaslat megbukott. (Libertatea 1903/14, április 12/25.)

„A megyegyűléseken jól szervezett ellenzéket képeznek – a törvényhatósági ügyeket élénk figyelemmel kísérik, s minden őket érdeklő tárgynál gyakran felszólalnak – mindenkor román nyelven –, melyeknél a román nép látszólagos érdekéért küzdhetnek...” (Urbán Iván Arad vm.-i főispán jelentése a vármegyei román politikai életéről Tisza Istvánnak, 1904. VII. 26., Kemény 1966, 120).

„Aradmegyében például, amelynek lakossága legalább 80%-ában román, a 11 főszolgabíró közül 1 román van; a

vármegyének és valamennyi községnek ügykezelési nyelve kizárólag a magyar.” (Goldiş 1912, 46.)

Hunyad vármegye: 1873-ban “Habár az 1869-iki népszámlálás a vármegye negyedmilliónyi lakója közt csak 12 ezer magyart talált, a központi tisztikarban magyar élet folyt.” (Réthi 1910, 129.)

(a vármegyei hivatalok) “Egyetlen főállást, az árvaszéki elnökséget engedték át a románoknak, de aki betöltötte, Csáklány György, a szabadságharc alatt a magyarok oldalán harcolt.” (Uo., 129.)

1901-ben a megyegyűlésen még főleg Aurel Vlad beszélt románul, bekiabáltak, hogy “magyarul”, de a főispán megvédte a nyelvhasználat jogát. 1902-ben sok román már csak románul beszélt. 1903-ra a nyelvhasználat joga helyreállt (Biró 1989, 88–89).

1910-ben Aurel Vlad román beszéde után véleményét magyarul is elmondta, ezért a közgyűlés magyar tagjai megéljeneztek (Biró 1989, 90).

„În Congregație vorbeau românește. Unii dintre noi, ca să fie mai bine înțeleși începeau românește și continuau...” (Lapedatu 1998, 119).

Krassó-Szörény vármegye: 1880:LV. tc. Krassó és Szörény vm. egyesítése.

A törvényhatósági bizottsági tagok a kötelező mellett a románt is megszavazták jegyzőkönyvi nyelvként. Később – bár többnyire volt román anyanyelvű jegyző – a román jegyzőkönyvezés elmaradt, azonban a közgyűlésekre történő, a tárgysorozatot tartalmazó meghívók és az éves alispáni jelentések mindvégig kétnyelvűek voltak (Jakabffy 1940b, 396–397).

A román nyelven történő kívánságra vagy panaszra az alispán mindig magyarul válaszolt, de soha nem tagadta meg a válaszadást, hiszen minden alispán tudott románul. A román bizottsági tagok felváltva szónokoltak magyarul és románuk, utóbbi nyelven főként ünnepélyes alkalmakról, nemzeti jelentőségű sérelmekről, ellenben magyarul, ha céljuk főként a jelen lévő nem románok meggyőzése volt (uo., 397). A vármegyei kezelő és segédszemélyzet többsége végig román volt (uo., 383). A jogvégezett román fiatalok mind ritkábban vállaltak munkát a közigazgatásban, inkább ügyvédként v. bíróként helyezkedtek el, ezért a vármegyei tisztségekben a románok részaránya egyre csökkent (Jakabffy 1940b, 382–383). 1883-ban 14 főszolgabíróból 3 r., 1901-ben 14-ből 4, 1907-ben 14-ből 1, 1883-ban 15 szolgabíróból 4 r., 1907-ben 17-ből 1 (uo., 384–385). „Hiszen még az utolsó tisztújításkor az 1907 decemberében megválasztott főtisztviselők: Issekutz Aurél alispán, Szende Béla árvaszéki elnök, Sulyok Árpád főügyész és az összes főszolgabírák kifogástalanul birták a román nyelvet éppugy, mint az árvaszék összes alkalmazottai. Csak az aljegyzői és szolgabírói kar tagjai között akadtak kis számmal olyanok, akik kellő nyelvismerettel nem rendelkeztek. Az igyekvőbb tisztviselők közül még azok is rövidesen megtanultak románul, akik az ország távolabb eső részéből kerültek ide, mint például Reitter Rudolf főszolgabíró (Törökbálint) és Willer József dr. (Kecskemét).” (Uo., 397.)

„*Föispanul [Tabajdy]* strigă, clopotește, se înfurie – nu poate face liniște. [...] *C. Popoviciu* din Șdioara, luînd cuvîntul, zice: »Vă rugăm să ne spui ce voiești românește, căci nu înțelegem ungurește«. *Föispanul*: »Vă spune dl notariu Schönfeld«. *Dl. Popoviciu*: »Schönfeld nu e föispan, noi pe d-ta te recunoaștem de föispan, și fiind președintele congregațiunei, și fiind limba protocolară și limba românească, vorbește românește.« *Föispanul*: tace. *Popoviciu*: »Vorbește românește, sau, dacă nu ști, atunci nu poți fi în stare a împlini postul care-ți impune a conduce congegațiunea, a cărei limbă protocolară e și cea românească«”. (A lugosi megyegyűlésen. *Luminătorul*, 1884, 36. sz., p. 2.; idézi Oallde 1983, 84.)

Az 1901-es tavaszi közgyűlési ülészakon, május 9-én Ioan Pepa esperes azt kérte, hogy a közigazgatási bizottság jelentését nyomtassák ki románul is. Issekutz főjegyző, Fialka alispán és a főispán is technikai és takarékosági okokra hivatkoztak és lehetetlennek nevezték a kérés teljesítését. Coriolan Brediceanu energikusan felszólította az alispánt, hogy tartsák tiszteletben a nemzetiségi törvényt és a vármegye statútumát, ellenkező esetben kényszeríteni fogják őket erre és semmilyen eszköztől sem riadnak vissza. Szende Béla, a lugosi kerület parlamenti képviselője, Asbóth János és Patyánszky Szilárd leendő szabadelvű képviselőjelölt is támogatták Brediceanu követelését és védelmükbe vették a román nyelv jogait. Erre a főispán kötelezte rá az alispánt, hogy a kérdéses jelentést nyomtassák ki románul is (Drapelul 1901/34. sz.).

Az őszi ülészak ismét a vármegyei kiadványok kérdésével kezdődött. Corneliu Jurca interpellált Fialka alispánhoz, amiért a vármegye határozatait írásban csak magyarul teszik közzé. Az alispán elismerte, hogy így van, de hangsúlyozta, hogy azokat minden községben románul is kidobolják (Drapelul 1901/78. sz.).

Virgil Tomici képviselő interpellációjára Fialka alispán magyarul válaszolt, mire Tomici kérte, mondja el románul is. Fialka szerint erre nincs szükség. Erre hatalmas vihar tört ki. Vasile Iorga képviselő azt kiáltotta, hogy nem hozhat mindenki tolmácsot magával az ülésre. Brediceanu szerint gondoskodni kellene a válasz tolmácsolásáról és ha az alispán nem tud románul, fordítsa le az aljegyző. A végén Fialka megadta a jelet és Issekutz aljegyző fölállt, hogy románul is elmondja a választ az interpellációra (uo.).

Szolnok-Doboka vármegye: 1904. január 11-ére, az új főispán, Bethlen Pál beiktatása alkalmából és a hunyadi példa hatására a vármegyei közgyűlés román képviselői elhatározták, hogy két román nyelvű beszédet is fognak tartani. A magyar képviselők a vármegye megalakulása óta hozzászóltak a román képviselők passzivitásához, ráadásul még élt Bánffy Dezső emléke. A tervezett beszédek híre elterjedt és az alkalomra megtelt a vármegyeháza. Először Teodor Mihali kapott szót, hogy egyedülként búcsúztassa Deésy Zoltánt, az előző főispánt. Épp csak elkezdni tudta a beszédét, mert a magyar többség belefojtotta a szót. "Magyarul, magyarul!" Bándy jegyző le próbálta csillapítani a többséget, mondván, Mihalinak joga van románul beszélni. "Ne provokáljon, menjen Oláhországban, magyarul abczug".

Erre Mihali magyarul kifejtette, hogy nem ő provokál, hanem éppen őt provokálják azzal, hogy nem engedik érvényesíteni törvény adta jogát. Néhány magyar képviselő elismerte nyelvhasználati jogát, de megpróbálták meggyőzni róla, hogy halassza alkalmasabb időpontra beszédének elmondását. Mihali azonban ragaszkodott hozzá, hogy végigmondja. Az elnök feloszlatta az ülést, majd 20 perc múlva ismét megnyitotta. Ezután a korábbi jelenetek ismétlődtek meg. Az elnök ismét feloszlatta az ülést. A szünetekben a kompromisszumpárti magyar képviselők győzködtek Mihalit. Az ülés ismételt megnyitása után az aljegyző bejelentette, hogy mindjárt a napirendi pontokra térnek. Így diplomatikusan átléptek Mihali beszéde fölött és senki sem búcsúztatta a távozó főispánt. Miután Bethlent beiktatták és elmondta programbeszédét, az előrehaladott időre való tekintettel elnézést kért azoktól, akik üdvözlő beszédekkel készültek (köztük volt Alexandru Vaida-Voevod) és bezárta az ülést. A következő, I. 29-i ülésen Vaida-Voevod végre el tudta mondani román nyelvű üdvözlő beszédét. Először a korábbi zajongás fogadta, de a főispán ismételt felszólítására a hangoskodók lecsöndesedtek, közülük többen elhagyták a termet (Libertatea 1904/2, január 9/22 és 4. január 24/február 6).

1905-ben a 430 tagú törvényhatósági bizottságban kb. 30-35 román foglalt helyet (7-8%). A vármegye lakosságának 1900-ban 76%-a volt román anyanyelvű.

Saját többségi lakosságukkal szemben a nemzeti állameszmét képviselő vármegyék

(A századfordulóig az előző csoport is minden tekintetben ide tartozott.)

Jellemző a vármegyei tisztviselői kar összefonódása a helyi EMKE-választmányokkal. Az Alsó-Fehér vármegyei választmány első alelnöke az alispán, titkára a vármegyei főjegyző, jegyzője a nagyenyedi gimnázium igazgatója, ellenőre a vármegyei árvaszéki elnök, jogtanácsosa a vármegyei főügyész, tagok a tanfelügyelő és a ref. teológia igazgatója (Sándor 1910, 141). Fogaras vm.-ben az 1885-ben megalakult megyei választmány elnöke a főispán, alelnökei az állami ménesuradalmi igazgató és a ref. lelkész, jegyzői a polgári iskola ig.-ja és a szolgabíró (uo., 161). 1891-től az új elnök az új főispán, Bauszern Guidó (uo., 162). Kolozs vármegyében 1886-tól elnöke a főispán, egyik alelnöke az alispán, pénztárosa a megyei árvaszéki elnök (uo., 176). 1888-tól az új alelnök az új főispán (uo., 177). Torda-Aranyos vármegyében az 1886-ban megalakult EMKE-választmány elnöke a főispán, egyik alelnöke az alispán (Sándor 1910, 199).

1893. X. 30-án Kolozs vármegye Bartha Miklós indítványára feliratot intézett a képviselőházhoz, melyben a nemzetiségi törvény eltörlését kérte (Kemény 1956, 207–217).

1907-ben, mikor a temesi vármegyeházán Emanuil Ungureanu próbál föl szólalni, ilyeneket kap: „Nu români, ci unguri, cu buze românești, valahi!”, „Nu există națiune română! Asta-i infamie!” (Oallde 1983, 84).

Molnár Viktor Temes vm.-i főispán 1894. IV. 17-i, Csáky Albinhoz intézett átiratában sérelmezte, hogy a karánsebesi ort. püspök román nyelvű levélben válaszolt neki.

„Az 1868. évi 43. t. cz. 14. §-a rendeli, hogy az egyházi főhatóságok a törvényhatóságokkal való levelezéseikben vagy az állam nyelvét vagy az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használják. Igaz ugyan, hogy a Temes-vármegye törvényhatósága 1869. évi május hó 10-én tartott közgyűlésében 141. szám alatt az 1868. évi 44 t. cz. 2. §-a alapján elhatározta, hogy jegyzőkönyvét az állam hivatalos nyelvén kívül román és német nyelven is fogja vezetni, s a jegyzőkönyvek tényleg 1869. és 1870. években német és 1873-ig román nyelven is vezettek, 1874-től kezdődőleg azonban azok kizárólag az ország hivatalos nyelvén vitetnek, s ez idő szerint Temes-vármegye jegyzőkönyvi nyelve egyedül és kizárólag magyar, az 1886. évi 21. t. cz. alapján pedig mint magyar hivatalos nyelvű megye szervezkedett s így az idézett törvény alapján is megkövetelhetjük a püspök úrtól, hogy hozzánk magyar nyelvű átiratokat intézzen...” (Kemény 1956, 279).

Hieronymi Károly átirata Eötvös Loránd kultuszminiszterhez, 1894. VI. 21.: „Igaz ugyan, hogy az 1869 évi határozat végrehajtása nem idevonatkozó és formaszerű újabb határozat által, hanem csupán hallgatólagosan, gyakorlat útján lőn felfüggesztve. De a kérdéses 1869 évi határozat közvetve nemcsak a 20 évet meghaladó gyakorlat által tényleg, de még jogilag is az által hatályon kívül helyezettnek tekinthető, hogy a midőn a vármegye közönsége hivatalait az 1886: XXI. t. cz. alapján újonnan szervezte: a szervezési szabályrendeletbe a többször említett 141/69. sz. közgyűlési határozat végrehajtása céljából annak idején felállított egy német és egy román aljegyzői állást többé már nem vette föl.” (uo., 280).

A községek

A községi képviselőtestület felét a virilisták alkották, a másik felét hatévente, a tisztségviselőket a rendezett tanácsú városokban hat-, a nagy- és kisközségekben háromévente választották a nagykorú, adófizető községi lakosok, a nőket is beleértve. Minden száz lakos után egy képviselőt választottak. A községi bírók végrehajtották a megyék és a szolgabírók rendeleteit. A községek költségvetését a megyék hagyták jóvá, enélkül községi adókat sem tudtak kivetni. Az 1886:XXI. tc. bevezette a főszolgabíró kijelölési jogát a bíró- és jegyzőválasztásnál.

A jegyzőket élethossziglan választották, közvetlen felettesük a főszolgabíró volt. 1883-tól a jegyzői hivatalt hat középiskolai osztály elvégzéséhez és jegyzői vizsga letételéhez kötötték. 1895-től a legtöbb helyen ők vezették az anyakönyveket is.

A szász többségű községekben nemcsak a német nyelv volt egyeduralkodó, de a szász hivatalnokok is szinte kizárólagos többséget alkotnak. Általában a jegyző is szász volt. Dél-Erdélyben, ahol a vármegyei hatóságok

elfogadták a román nyelvű beadványokat, a román nyelv nem szorult ki a községi ügyvitelből. A járási tisztviselők között is találunk románokat és jegyzőként is főként románok működtek. A szegényebb Észak-Erdélytől és a magyarországi részekről eltérően a jegyzők itt nem körjegyzőként, hanem csak egy-egy községben látták el feladatukat. 1912-ben Szeben, Beszterce-Naszód, Hunyad, Fogaras és Brassó vm. román községeinek többségében a jegyzőkönyvi és ügyviteli nyelv a román volt (Biró 1989, 82–83). Észak-Erdélyben és Magyarországon, mivel a román nyelvű beadványokat a legtöbb megyei hivatal csak magyar fordítással fogadta el, spórolás miatt a községek többnyire áttértek a csak magyar nyelvű beadványokra és egyben a magyar nyelvű ügyvitelre. Ugyanitt 1890 és 1910 között jelentősen visszaesett a román anyanyelvű jegyzők aránya.

Beszterce-Naszód vm.-ben 1890-ben a községi és körjegyzők és segédjegyzők 52,2%-a volt román és 21,7%-a német, 1910-ben 42,8%-a volt román és 17,5%-a német anyanyelvű. Brassó vm.-ben 1890-ben 67,8%-uk, 1910-ben 59,5%-uk volt német anyanyelvű. Nagy-Küküllő vm.-ben 1890-ben 60,3%-uk volt német és 8,4%-uk román, 1910-ben 59,4%-uk német és 9,5%-uk román anyanyelvű. Szeben vm.-ben 1890-ben 55,6%-uk volt román és 42,0%-uk német, 1910-ben 58,6%-uk román és 40,5%-uk német anyanyelvű.^{xxi}

Biharban 1890-ben 17,6%-uk, 1910-ben 14,7%-uk, Szatmárban 1890-ben 15,7%-uk, 1910-ben 5,6%-uk, Szilágyban 1890-ben 30,3%-uk, 1910-ben 12,3%-uk, Aradban 1890-ben 43,3%-uk, 1910-ben 24,3%-uk, Krassó-Szörényben 1890-ben 50,3%-uk, 1910-ben 31,9%-uk román (1890-ben 3,5%-uk, 1910-ben 5,2%-uk szerb), Temesben 1890-ben 19,5%-uk, 1910-ben 7,1%-uk román (1890-ben 12,2%-uk német és 8,9%-uk szerb, 1910-ben 9,2%-uk német és 8,7%-uk szerb), Máramarosban 1890-ben 25,4%-uk, 1910-ben 10,9%-uk volt román anyanyelvű (ruszin jegyző nem volt a vármegyében). Alsó-Fehérben 1890-ben 39,7%-uk, 1910-ben 49,0%-uk, Fogarasban 1890-ben 84,1%-uk, 1910-ben 93,1%-uk, Hunyadban 1890-ben 40,1%-uk, 1910-ben 23,6%-uk volt román, Kis-Küküllőben 1890-ben 17,9%-uk német és 15,4%-uk román, 1910-ben 6,9%-uk német és 16,7%-uk román, Kolozsban 1890-ben 30,4%-uk, 1910-ben 14,0%-uk román, Maros-Tordában 1890-ben 14,8%-uk, 1910-ben 4,4%-uk, Szolnok-Dobokában 1890-ben 35,6%-uk, 1910-ben 17,8%-uk, Torda-Aranyosban 1890-ben 39,7%-uk, 1910-ben 27,6%-uk volt román anyanyelvű.

"Știm, chiar și aici în comitatul acesta atât de românesc al Hunedoarei, zeci de comune, în care nu să află nici sămânță de străini, doar cel cu glăjuțele și cu perciunii, – și totuși prin volnicia notarilor, oameni curat români, nu mai capătă nici o biată citație dela primăria satului lor, românește, ci numai cității ungurești..." (Libertatea 1910/8. sz.)

„én nem tudnék provocálóbbr valamit képzelni, mint azt, hogy egy képviselő, aki – mint hallottuk – magyarul tud [ti. Joseph Gull segesvári polgármester, parlamenti képviselő], választó kerületében, úgy írja alá nevét, hogy »Bürgermeister«" (Molnár Antal riportőr Segesvár feliratának ügyében, 1873. XII. 6., Képviselőházi Napló 1872/75, VIII., 205).

Mivel Beksics a városoknak szánta a magyarosításban az oroszlánrészt, minden fejlettebb várost függetleníteni kívánt a megyéktől és elősegíteni az önálló törvényhatóságuk kialakulását, a kisebb mezővárosokat pedig visszaminősíteni községgé. (Beksics 1891, 104–7.)

"Szintén nemzetiségi vidéken történt a következő eset. A járás ura elrendelte, hogy mindenik szekeres gazda kocsjára egy fekete táblát szegeztesen, melyre a gazda neve magyarul legyen felírva. Persze a rendeletet a községekben mindenütt kifüggesztették, a rendelet azonban csak magyar nyelven szólt. Elérkezett a legközelebbi hetivásár, amikor a járás székhelyén a környékbeli fuvarosok mind összejöttek. A csendőrök megkezdtek az ellenőrző vizsgálatot, ki tartotta be a főszolgabíró rendeletét és ki nem. Egy egész sereg ember, kiknek sejtelmük sem volt a főszolgabíró parancsáról, hisz magyarul sem tudtak, került a vádlottak padjára. Két-két korona büntetést kapott mindenik. Ily csekély büntetést is csak azért, hogy az ítélet ellen ne fellebbezhessenek." (Jancsó 1912, 781–2.)

"Egy szín nemzetiségi vidéken visz utad keresztül, ahol a jegyzőn, tanítón kívül senki sem tud magyarul. A községházán, meg a szebb épületeken hivatalos hirdetményeket találsz, persze magyar nyelven. Itt a főszolgabíró, ott az alispán parancsol valamit a község lakóinak. Egy hatalmas nagyméretű plakát válik ki a többi közül. Óvintézkedések az ázsiai kolerával szemben. És aztán következik a sok utasítás, figyelmeztetés, amivel a közegészségügyi tanács javaslatára a belügyminiszter látja el a lakosságot. Persze ismét csak magyar nyelven. A jámbor halandónak megáll az esze, nem tudja dühöngjön-e vagy nevéssen a magyar állameszme megmentésének e módján. Nekem legalább ez év tavaszán amikor Biharmegye Lunka községében, hol a parasztság egy árva szót sem tud magyarul, egy ilyen a községházán otffejtett magyar szövegű koleraplakátot találtam, igazán nem jutott más az eszembe. Az sem utolsó dolog, hogy a képviselőtestületi ülések jegyzőkönyvét, melyet a magyar állameszme képviselője, a jegyző, magyarul készít el, két olyan testületi tag hitelesíti, kik magyarul egyáltalán nem beszélnek. Mennyi visszaélés, jogsérelem származhatik ebből, szinte elképzelhetetlen." (Uo., 782)

„Amikor 1871-ben Bolonya városrész lakói 160 aláírással magyar nyelvű népiskola felállítását kérték, a rendőrség megidézte a kérés aláíróit, kivallatta, hogy önként írták-e alá nevüket, figyelmeztette, hogy az iskola felállítása az adónak újabb felemelését fogja jelenteni. Amikor pedig az 1868-i közoktatásügyi törvény rendelkezéseinek végrehajtása törekvésével Brassó városában, nemzetiségre való tekintet nélkül, a tanítók számára három nyelven tartott ismétlődő tanfolyamot Réthy Lajos tanfelügyelő s azok 90 résztvevőjének, minthogy 50 krajcár napidíjuktól maguk szállást nem fogadhattak, a Schützenhausban kért szállást, a kérést megtagadták..." (Kenyeres Balázs in Jubileumi... 1939, 20.)

"La Zlatna începurăm vizitele pe la alegători. Mai întâi la notarul Albini, român fruntaș, om oficial. Era o casă românească, cu toată funcția stăpînului. Se vorbea o limbă literară ireproșabilă, se cultiva muzica românească, țesături

românești decorau odăile.” (Vaida Voevod 2006, 1, 154.)

“...ha a jegyző nem román, úgyszólván semmiféle szerepe sincs a társadalmi és gazdasági életben.” (Braun 1913, 333.)

Naszódon a helyi közigazgatás 1861-ig német, attól kezdve román volt egészen 1896-ig, amíg Bánffy be nem vezette az iskolaszéket, ekkor magyarul is elkezdtek vezetni a jegyzőkönyvet. (Şotropa – Drăganu 1913, 43.)

“Most egy magyar faluba került [valójában csak a lakosság egy része volt magyar]. Remélte, hogy a folytonos magyar beszéd azt a benyomást kelti majd benne, mintha még mindig Róza közelében élne, s ezzel csillapíthatja vágyait. A parasztok azonban, akik ügyes-bajos dolgaikkal a községhez jöttek, többnyire románul beszéltek, először mert mindannyiuknak jobban ráállt a nyelve, másodszer pedig mivel a jegyző is csak épp annyira ismerte az állam nyelvét, amennyire hivatala megkövetelte; otthon a családban kizárólag zsidóul vagy románul pövegült, mert a jegyzőné, minden igyekezete ellenére, meg sem tudott mukkanni magyarul. Egyedül a jegyző fia tett úgy, mintha nem értene románul; de mivel komoly tudós-pózban ágált, Titu utálta, és kerülte.” (Gargó/Gargalău, ahol Titu Herdelea Friedmann jegyző mellett segédeskedett, Rebreanu 1967, 202.)^{xxii} Egyes vidékeken (pl. Szolnok-Doboka vm.-ben) nemcsak a szolgabírók, de vsz. a magyar községi jegyzők többségét is helyi származású zsidók alkották, akik közül az idősebb nemzedék nyilván jobban beszélt románul, mint magyarul

„Cîntăreanu ugyanis fél fülére süket volt, és ráadásul lusta, munkakerülő ember; az utóbbi időben már csak a nyugdíjaztatás után sóhajtozott, különösen mivel képtelen volt megtanulni magyarul, és félt, hogy kiteszik az állásából.”^{xxiii} (Luskai jegyző, Luşca.)

„A jegyző bevezette a neveket az anyakönyvbe, és felolvasta magyarul a szokásos szöveget.” (A szövegkörnyezet alapján előtte és utána nyilván románul beszélt velük, Ion és Ana polgári esküvője, Rebreanu 1967, 252.)^{xxiv}

Glogovácon a hivatali nyelv 1830-ig latin, 1830-tól 1849-ig magyar, 1849-től 1881-ig német, 1881-től 1918-ig ismét a magyar volt (Gehl 1988, 305).

A memorandista Mihai Veliciu, a vármegyei román klub vezetője Seprősen, szülőfalujában jegyzőként ismét bevezette a román hivatali nyelvet, az 1880-as években az iratokat románul írták (Popeangă 1978, 48).

"Rechenschaftsbericht zur Sitzung der grösseren Gemeindevertretung zu Gross-Schenk vom 13. Dezember 1896. Hermannstadt" (magyarul nem találtam)

Az Arad vármegyei Siklón 1910-ben újra hivatalosnak mondták ki a román nyelvet (Libertatea 1910/8. sz.).

Bartha Miklós szerint az a baj, hogy a közigazgatás nem ragaszkodik fegyelmezetten a kizárólagos magyar nyelvhasználathoz. Sőt részben a közigazgatás hibája, hogy a román paraszt nem érzi szükségét a magyar nyelvtudásnak, mert minden tisztviselő románul beszél vele: „Oláhul beszélnek vele a községben, a vármegyénél, a bíróságnál...” (Bartha 1910, 423).

„A tenkei járás egy vegyes ajku községének jegyzői irodájában előfogatra várakoztunk igen-igen huzamos időig. A magyarság itt is többségben van még. Közben belép egy deli férfi, oláhul köszöntve a magyar születésű jegyzőt, ki szintén oláhul fogadta a köszöntést – és megkezdődött közöttük a tárgyalás – oláh nyelven. Később értvén, hogy az ügyes-bajos ember is magyar, gyöngéd szemrehányással szakítottuk meg a társalgást, mire ez azt válaszolta, hogy »miért ne beszélnek oláhul, mikor úgy tudom, akár csak a magyart«” (Sipos 1903, 79).

„Ott a délkeleti hegyek között van két vegyes ajku községe Biharvármegyének; mindkét helyen még a magyarság van többségben. Az egyikben egész a legujabb korig mindig olyan bírót választott a magyarság, a ki egy szót sem tudott magyarul; mert – amint mondták – ők ugyanis mindnyájan tudnak oláhul és az oláh bírónak ők parancsolnak; de ha magyar bírót választanának, ez parancsolna a népnek; – a másik községben már ezt nem cselekedték, mint magyar többségű községben rendszerint a bíró is magyar – de a községhezánál azért a magyar előjáróság is oláhul tanácskozik; ha ma már nem, tanácskozott a legutóbbi időig, midőn a pap változás hihetőleg ezen szomorú állapotot is megjavította.” (Uo., 80.)

Brassó: A képviselőtestületben 1894-ben 77 szász, 12 magyar és 11 román virilis és 66 szász, 29 román és 5 magyar választott képviselő foglalt helyet (Rombauer 1894).

„De a városi tanács *teljesen német*, se magyar, se oláh nincs köztük. Állítólag egy városi írnok tengődik magyarnak közöttük. A városi árvaszéknél, egészségügyi hivatalnál, pénztárnál, könyvvitelnél, adóhivatal, gazdasági s építészeti hivatalnál *egyetlen magyar ember sincs*. Csak a városkapitányságnál van magyar ember, a főispántól *kinevezett* főkapitány s a már 30 év előtt választott alkapitány.” (Hangay 1903, 108.)

„A képviselőtestület üléseiről német s oláh jegyzőkönyv vezetettik, *magyar egy betű se*.” (Uo. Vö. még Kemény 1964, 323.)

1910-ben a városi tisztviselők közül 203 szász, 36 magyar, 31 román és 28 más nemzetiségű (Dumitraşcu – Maximescu, 96.)

A város már a XVIII. században is alkalmazott román írnokot, 1805 és 1848 között híres román fordítója Ioan Barac volt. Friedrich Stenner névkönyve (Stenner 1916) a következő magyar városi alkalmazottakat ismeri: Jancsó Mihály 1910-től ideiglenesen, 1912-től véglegesen kórházi felügyelő, Király Dénes 1908-tól erdővéd (*Forstadjunkt*), Kovács Sándor 1894 és 1902 között a polgári kórház másodorvosa, Molnár József 1861-től 1876-ig kancellista, Réthy Imre 1883-tól 1898-ig törösvári várnagy, Sütő Rudolf 1912-től napidíjas, 1896-tól rendőralkapitány és Szabó Sándor 1879-től rendőrbiztos, 1896-tól rendőralkapitány. Rajtuk kívül Farkas Mihály "wird am 19. Dezember 1898 vom Obergespan zum Kronstädter Stadthauptmann ernannt, wird am 1 Mai 1914 pensioniert", Genczy Géza pedig "wird am 17. November 1895 vom Obergespan zum Anmelungsamt Chef ernannt". Többet sajnos nem árul el az alispáni kinevezésekről.

Románok: Aurel Dobrescu 1913-tól a polgári kórház segédorvosa, David Popovici 1902-től vágóhídi, 1904-től városi állatorvos, Ștefan Rusu 1861-től városi tisztviselő, Aurel Samarghitean 1914-től kancellista, Paul Streoulia 1885-től 1896-ig rendőrhadnagy és Alexandru Suru 1906-tól vágóhídi állatorvos.

„A szász jelleg és vitathatatlan gazdasági fölény azonban a városvezetést a szászoknak biztosította. A *négy transzilvániai város egyike, ahol mindig szász volt a polgármester, Kronstadt volt...*” (Pogány 1937, 164.)

„Încă din 1919 se reproșă Primăriei că avea în majoritate covârșitoare funcționari sași adică din 360 funcționari, doar 1 cancelist, 2 moașe, sergenți de stradă și câțiva pădurari erau români.” (Dumitrașcu 1999, 100.)

„És miért nem önálló törvényhatóság Brassó! Talán azért, mert nem bírta el az autonomia terheit! Bizonyára nem.

Azért, mert félti befolyását, melyet vidékére, általában a szász földre gyakorol. Mihelyt önálló törvényhatóság lenne, a brassói szászok nem szólhatnának bele Brassómege ügyeibe.” Az ilyen városokat jogos lenne kényszeríteni az önálló törvényhatóságra (uo.). (Beksics 1891, 108.)

A brassói városkapitányság 1886-ban háromnyelvű hirdetményben („Hirdetmény / Kundmachung / Publicatiune”) tiltja be a román nemzeti színek használatát (Pavlescu 1970, 390) (1874/26339. BM-i rendelet).

A Libertatea 1905-ben az aktivizmus gyümölcseit fedezte fel a községi eljárások választásánál is. Korábban sok helyütt a szolgabírók és a jegyzők választatták bírónak a saját embereiket, gyakran a faluban lakó egyetlen zsidót. A román lakosság beletörődően asszisztált. **Amióta öntudatra eszméltek, a legtöbb helyen megbízható, független, román bírót tudnak választani maguknak.** Így Zalatnán, Bábólnán, Bokajfalfaluban, Bencencen, Tamáspatakon, Kistrápolton, Bojban, Algyógyfalfaluban, Algyógyfalfaluban, Rengeten (1905/14. sz.) és a Gyógy- és Almás-patak völgyében mindenütt (1905/16. sz.).

Bojban Eftimie Costescu lelkész azt az előterjesztést tette, hogy élve a nemzetiségi törvény által adott lehetőséggel válasszák a község hivatali nyelvét a román. Az eljárás során 11 szavazattal 1 ellenében megszavazták az előterjesztését és követelték a jegyzőtől, hogy az ülésekről ezután román nyelven vezessen jegyzőkönyvet, mert más ők nem írnak alá. A községi választások alkalmával kiszállt a főszolgabíró és megfenyegette a régi eljárást, hogy feloszlatja és megbünteti őket (Libertatea 1905/16. sz.).

„...Déván, melynek magyar lakossága többnyire megyei hivatalnokokból állott.” (Kuun 1904, 545 – 1847 körül.)

„A város távolról sem volt annyira magyaros, mint a megye vezetősége. A piacon magyar szóval nem lehetett volna boldogulni. A lakosság közt többségben voltak a románok. A városi képviselő választott tagjai is közülök kerültek ki. Határozattá az vált, amit Nicora György gör. keleti lelkész pártolt. A román többség mindig rákiáltotta, hogy: ása-ása-primim. A 80-as évek elején történt, hogy egy választás alkalmával be akarták vinni a képviselőbe: Barcsay Kálmán alispánt, dr. Solyom Fekete Ferenc törvényszéki elnököt és engem, a tanfelügyelőt. Három irni-olvasni és magyarul nem tudó hivatalszolgával szemben kisebbségben maradtunk. Még arra is évekig kellett várni, amíg a közhirdetéseket a városi dobos magyarul is kikiáltotta a román mellett.” (Réthy 1910, 129–130.)

„Egyszer csak azon vettük észre, hogy a városi képviselő művelt emberek magyar testülete. Tisztviselők, ügyvédek, birtokosok, tanárok, kereskedők, iparosok foglalták el a régi írástudatlanok helyét, akik éppen úgy kimaradtak, mint ahogy Petrozsény vidékén kiszorult a helyekre a művelődni nem akaró őslakosság. Még több évig fizette a város költségvetése Simecni Jánosnak az évi 50 forintot az a cimen, hogy a gyűlések jegyzőkönyveit románul vezesse; de a román jegyzőkönyv csakhamar elmaradt; nem is volt rá szüksége senkinek.” (Uo., 131.)

„Maior bácsi, a jegyző, akkor már naponta írta le magyarul is, románul is a dobos számára a hivatalos győzelmi jelentésekről s a rekvizitációs kötelezettségekről szóló híreket: »Közhírré tétetik...«, »Se face cunoscut la fieștecare...« Így, erdélyi román tájszólásban!” (Körösbánya, Bányai 1978, 53.)

Szászváros képviselőtestülete még az időszak elején arányosan osztotta föl a városi tisztségeket a három nemzetiség képviselői között. A polgármestert, mint *primus inter pares*, mindig a szászok állították, a két szenátor egyikének magyarnak, a másikának románnak kellett lennie. Az alsóbb hivatalokat is hasonlóképpen töltötték be és ha egy hivatalnok meghalt, mindig az adott nemzetből kellett választani valakit a helyére, akinek a személyét a képviselőtestület együttesen hagyta jóvá. A megállapodást a három nemzetiségi klub hatévente megújította. 1909-ben a képviselőtestületet 26 szász, 23 magyar és 19 román tag alkotta.

„Că ne fiind în de sine destul de tari în acest oraș nici Ungurii, nici Sașii, nici Românii, s-au înțeles între sine, foarte cuminte, nainte cu zeci de ani, că posturile dela oraș să le împartă pe cât pot după dreptate.” (Libertatea 1909/38. sz.)

„In orașul nostru, pentru ca să fie *pace națională* s-a încheiat un pact, o bunăînvoire, între cele trei naționalități ce-l locuiesc, *prin care și-au recunoscut una alteia deplina egală îndreptățire în toate afacerile lor private ca și publice*. În înțelesul acestui pact vezi în orașul nostru tablele cu numirea stradelor scrise în toate trei limbile (maghiară, germană și română), se primesc la oraș și să rezolvă scrisorile date în oricare din aceste limbi, sunt împărțite slujbele orașenești de sus până jos în părți egale între națiuni, se convoacă comunitatea în toate trei limbile, *și dela fiecare funcționar orașenesc se recere da capo, să cunoască deplin toate trei limbile, în grai și în scris!* Privitor la limba protocoară a ședințelor sfatului orașenesc, s-au învoit, pentru simplificare, să fie de comun limba ungurească, dar dacă cineva face o propunere ori referadă, *aceea are să fie luată la protocol în original, în limba în care s-a făcut!*” (Dela oraș. Libertatea, 1902. X. 5/18.)

1902-ben Aurel Murășanu városi főjegyző sértette meg a megállapodást, amikor az egyszerűség kedvéért csak magyarul vette jegyzőkönyvbe, amit Amlacher városi képviselő mondott. A képviselő ezt számon kérte polgármesteren (uo.).

1909-ben a román szenátor megürült posztjára a magyarok egy Neumann nevű személyt jelöltek, aki ugyan görög

katolikus vallása miatt románnek számított, de a városi román klubbal semmilyen kapcsolata nem volt és egyértelműen magyarnak tartották. A szászok viszont egyértelműen felrúgták a paktumot azzal, hogy ugyanezen posztra egy minden szempontból szász egyént javasoltak. A román fél a második szavazásnál a kisebb rossz mellett döntve Neumannra szavazott, majd visszavonulva érvénytelennek mondta ki a paktumot (Libertatea 1909/38. sz.). 1910-ben a képviselőtestület szász és magyar képviselői a románok kihagyásával kötöttek tíz évre szóló paktumot egymással (uo., 1910/16. sz.).

Karánsebes: „Így például az 1886 június 22-én megtartott választás alkalmából, – amikor a kormánypárt lajstroma győzött a nemzetiségekével szemben, – a 13 megválasztott bizottsági tag közül 9 román volt.” (Jakabffy 1940b, 538) „E város helyzetére jellemző, hogy a múlt század nyolcvanas éveiben vezető tisztviselői közül többet – így 1887-ben polgármesterét is – fegyelmi uton kellett hivataluktól eltávolítani, a század végén pedig Burdia Szilárd személyében olyan román nemzetiségű polgármestert alkalmazni, aki – mivel csupán három középiskolai osztályt végzett és így az előírt jogi vizsgákkal nem rendelkezett, – csak királyi kegyelem kieszközlésével foglalhatta el tisztét. Burdia, aki a helyesírást egy nyelven sem ismerte, valódi self made man volt.” (Uo.) A korszak román nemzetiségi sajtójában Constantin Burdia, a mézárósból lett rendőrkapitány, majd polgármester a zavarosban halászó, a magyar kormányhoz törleszkedő nemzetáruló prototípusaként szerepelt. Burdia országgyűlési képviselővé való választása után a német Bartholomei Jánost, 1906-ban Octaviu Bordant választották polgármesterré. Az impériumváltás előtti utolsó polgármester a szintén német Pauck Frigyes volt.

Lugos: „Természetesen az olyan város közigazgatásában, amelyben a tisztviselőknek legalább kétharmada mindig román volt és legfeljebb két-három magyar szolgált a németek mellett, a felekkel való érintkezés ritkán történt magyarul, az államnyelv csak az írásbeliségnél érvényesült a másik kettő mellett.” (Jakabffy 1940b, 539.) „De nemcsak a város vezetői között találunk mindvégig románokat, hanem a tisztikar alsóbb fokozatain is. Voltak közöttük, akik az államnyelvet csak törve beszélték, de feladatukat úgy is pontosan ellátták és hiányos nyelvismeretüket tőlük zokon nem vették.” (Uo., 536.) 1870. III. 30-án a lugosi képviselőtestület ülésén a korábbi szokásnak megfelelően a német és a román nyelvet állapították meg hivatalos nyelvül. 1872-ben a városatyák megerősítették azt a régi (1793-tól, a két Lugos egyesítésétől megőrzött) hagyományt, hogy felváltva román és német bírót választanak (Uo., 533). 1873. VIII. 29-én a lugosi főszolgabíró fölhívta az előjáróságot, hogy a képviselőtestület a királyi adóhivatallal csak magyarul levelezzen, de az XI. 5-én határozatot hozott, hogy továbbra is románul és németül levelezik (Iványi 1907, 127). 1881. X. 22-én Podhradszky Kornél szolgabíró a jegyzőkönyvet magyarul akarta vezetetni, mire a román képviselők tiltakozással elhagyták a gyűlést, a jegyzőkönyvi nyelv a német és a román maradt. 1884-ben a városi tanács ismét elkötelezte magát a régi hagyomány mellett, hogy felváltva román és német bírót választanak (Jakabffy 1940b, 533). 1886. XII. 23-án fogadták el a magyart mint jegyzőkönyvi nyelvet a román és a német mellett (Rettegi 1895, 127), a javaslat egy román polgártól származott (Jakabffy 1940b, 535) „Ettől kezdve a magyar uralom megszűntéig Lugos r. t. város képviselőtestületi ülésein e három nyelvet egyformán használták. A tisztviselők előadásait a magyar mellett románul is megismételték, ha annak szüksége forgott fenn. A város minden hirdetménye és felhívása három nyelvű volt...” (uo., 535). 1886-ban a rendezett tanácsú várossá emelésre vonatkozó kérvényt az ülésen az egyik jegyző felolvasta magyarul, németül és románul is, Radulescu bíró csak a magyar szöveget terjesztette föl (uo.). 1907-ben három nyelven tárgyaltak, a meghívókat három nyelven adták ki, a jegyzőkönyvet magyarul és románul vezették, de az előbbi volt a hiteles (uo., 128).

Nagysomkúton „A község házában ma még jórésben oláhul tárgyalják az ügyeket, még azok az oláh nemzetiségűek is, a kik kifogástalanul beszélik a magyar szót. Kívül, a község utczáin azonban mind több és több magyar szó üti meg fülünket, a miben a magyar tannyelvű állami iskolának s ujabban a szatmármegyei Széchenyi-társulat és a község együttes támogatása mellett létesült magyar kisdedovónak van nagy érdeme.” (Palmer 1894, 261.)

Fehértemplomban 1872-ben szűnt meg a katonai közigazgatás, ekkor nevezték ki az első polgármestert, egyben magyar nyelvű városi bélyegzőt csináltattak maguknak. 1874-ben a város magyar fordítót alkalmazott (Böhm – Kuhn 1980, 88). „...a társalgás, a jegyzőkönyvek hol németül, hol magyarul folytak” (Gál 1912). 1876-ban rendezett tanácsú város, egyben Temes vm. része lett. 1881. I. 23-án a városi tanács úgy határoz, hogy a hivatali nyelve a német marad “bis zu der Zeit, wo es durch größere Verbreitung der ungarischen Sprache möglich sein wird, die Staatssprache bei der Stadtgemeinde einzuführen.” (Böhm – Kuhn 1980, 88.) “Die deutsche Ausformung des öffentlichen Lebens der Stadt gelang ihnen so nachhaltig, daß der Stadtrat die Führung der Schulstuhlprotokolle in deutscher Sprache forderte, sich mit überwältigender Mehrheit für die Beibehaltung des deutschen Namens der Stadt aussprach und die von der Regierung angebotene Verstaatlichung der Gemeindevolksschule zurückwies.” (Böhm – Kuhn 1980, 89).

“Az intelligens elem hiányát mutatják az olyanféle tények, hogy egy oly községben, melynek 7427 lakosa közül hivatalos kimutatás szerint 3174 tud magyarul, ahol nincs kabátot viselő ember, sőt értelmesebb paraszt sem, aki ne beszélne magyarul, a község bírása egy árva szót sem ért az állam nyelvéből. Tehát százával ír alá olyan iratokat, melyeknek tartalmából egy haló szót sem ért a maga erejéből. Vajon elképzelhető volna-e az, ha az intelligencia törődne a község ügyeivel?” (Lippán, Braun 1908, 29.)

Pompiliu Constantin Segesvár román fordítója volt, minden hivatalos rendeletet le kellett fordítania románra. „Mă mai ocupam cât am stat în Sighişoara şi cu traducerea ordinelor referitoare la elementul românesc din acel oraş; cu acest lucru mă angaja magistru oraşanesc, îndulcindu-mă mai la fiecare lună o mică simbrie, care-mi prindea de minune.” (1900 körül, Constantin 1931, 42.)

Brassó a XIX. század első felétől kezdve nemcsak román írnokokat, de román fordítókat is alkalmazott (elsőként éppen Ioan Barac-ot, Stenner 1916). 1911-től Ioan Alexandru Bran-Lemeny, Ioan Bran-Lemeny egykori fogarasvidéki kapitány fia töltötte be ezt a tisztséget. Mind németre, mind magyarra fordított.

„În fruntea oraşului a fost instalat un nobil din familia Bethlen, care a refuzat să vorbească altă limbă decât maghiara cu conducătorii saşi ai oraşului.” (Valójában Nagy-Küküllő vármegye főispánjáról van szó. Baltag 2004, 258.) „Hierbei eignete er sich die madjarische Sprache so vollkommen an, daß er sich ihrer mit einer Sicherheit bediente, die oft auch von geborenen Ungarn bewundert wurde. Mit den nötigen Kenntnissen und Erfahrungen im Verwaltungsfache ausgestattet, bestand er die staatlich vorgeschriebenen Prüfungen mit Auszeichnung. Sein Verkehr mit dem madjarischen Beamtentum, sein Verständnis für ihre Lebensweise und Lebensauffassung wurde durch seine in der Fremde gewonene Praxis sehr gefördert.” (Frühm 1958, 19.)

„Der Vater übernahm das Amt eines Kreisnotärs, als in den 80er Jahren des vorigen Jahrhunderts der neugekräftigte ungarische Staat daran ging, sein Verwaltungswesen auf moderne Grundlagen zu stellen und einen einheitlich gegliederten Beamtenkörper auch in die Komitatsbehörden einzusetzen. In diesen Ausbau, wurde der Vater zu Beginn seiner Laufbahn hineingestellt. Dabei wuchs sein Einfluß in diesem neuen, nach vielen Richtungen sich ausweitenden Rahmen. Der Großvater hatte als Notär noch ein enges, wenig festumrissenes Tätigkeitsfeld betreut. Ein ortsanfälliges Stuhlrichteramt (vergleichbar dem deutschen Landratsamt) war die vorgesetzte Behörde, mit der er in deutscher Amtssprache verkehrte. Diese offenbar habsburgische Einrichtung war durch die Umformung der Verwaltung insoweit vollkommen ausgeschaltet als die madjarische Sprache zur ausschließlichen Amts- und Verkehrssprache erhoben wurde. Der Großvater beherrschte diese Sprache nicht und mußte daher seinem Sohne weichen, der ihn auch als Vorsitzender des Notärvereins ablöste. Zunächst wurde das Amt aus der Privatwohnung ins Gemeindehaus verlegt, das sich im Mittelpunkt des Dorfes, der evang. Kirche dem Pfarrhof und der Schule gegenüber befand.” (Ti. Jádón volt jegyző, uo., 19.)

Magánokiratok

1874. XI. 5. képviselőházi vita a közjegyzői törvény módosításáról: A bizottság a nem magyar nyelvű szövegeket csak másolatként engedélyezte volna, ezt a szöveget azonban a képviselőház előzőleg leszavazta és Dimitrie Bonciu szövegváltoztatát fogadta el, amely a közjegyzői okiratok nem magyar nyelvű szövegét is engedélyezte. A felsőház ezt úgy módosította, hogy a közjegyző csak a nyelvtudásának igazolása után, külön igazságügyminiszteri engedéllyel írhat nem magyar nyelvű okiratot. A képviselőház határozata szerint a felek magánokirataiban az általuk kívánt nyelv lett volna az eredeti, a főrendiház úgy határozott, hogy a hiteles okirat nyelve csak a magyar lehet. „Jó valaki végrendelettel, s azt élő szóval elmondja, például németül, oláhul vagy tótul; a közjegyző azt fölveszi, de egyszersmind köteles azt lefordítani, s a fordítás lesz a főrendek módosítása szerint, az eredeti. Mi történik, ha – a mi igen könnyen megtörténhetik, – a fordítás például az eredetitől egyben-másban eltér, némelykor egy szóban fekszik a főkülönbség; tudjuk, mily nehezek a fordítások? Akkor mi lesz a döntő? Az a valódi eredeti, a mit a fél saját nyelvén bediktált, és ha az, hol van a közjegyzői okirat hitelesége? És a törvényszerű eredetisége? Vagy pedig döntő lesz a magyar fordítás, mely a főrendek szerint az eredeti? De ha ez: hol van a végrendelező akarata, annak sulya? Lehet-e célja a törvényhozásnak, hogy midőn oly intézményt alkot, melynek feladata hitelességet szerezni az okiratoknak, mégis oly intézkedést tegyen, mely azok hitelességét gyökerében megtámadná...” (Pauler Tivadar igazságügyi miniszter, Képviselőházi Napló 1872/75, XIII., 185–186.) „Ezek mind oly intézkedések, melyek a magánéletbe oly mélyen bevágnak, melyek az intézményt annyira nehezítik, hogy én azokat célszerűtlennek, részint pedig kivihetetlennek tartom!” (Uo., 186.) Ráadásul a nem magyar ajkúak hátrányt is szenvednek, mert minden esetben külön díjat kell fizetniük a fordításért is. A bevezetés, a záradék, a pecsét körirata magyar – „mindezek eléggé biztosítják a közokirat magyar jellegét” (uo.). „Ne vigyük a magyarul nem tudó hazánk fiait oda, hogy elkeseredéssel forduljanak el a magyar nemzettől. Miről van itt a szó? Magánokmányokról, melyeket egyik vagy másik magyarul nem tudó hazánk fia szerkeszt.” (Szlávy József felszólalása, Kemény 1952, 479). A képviselőház eredeti szövegét fogadták el.

A különböző egyesületeknek alapszabályukat be kellett nyújtaniuk az illetékes minisztériumhoz jóváhagyásra. Mivel azonban magyar nyelvű alapszabályt vártak el, a legtöbb román kulturális egyesület inkább azt választotta, hogy törvényellenesen, érvényes alapszabály nélkül működik. A számos román műkedvelő színtársulat közül pl. csupán a fogarasiaknak volt alapszabályuk.

Némely brassói szász egyesület alapszabálya magyarul is megjelent nyomtatásban, de a legtöbb csak németül. A Statut des Kronstädter Verschönerungs-Vereines (1881–) és a Statuten des Sträflings-Unterstützungsvereines (1884–) viszont nemcsak németül és magyarul, de románul is (Gross 1886, 170).

Amikor a dicsőszentmártoni főszolgabíróság a helyi ASTRA-részleget statútumának magyar nyelvű bemutatására szólította föl, azzal utasították el a kérést, hogy a járási részleg a nagyszebeni szervezethez tartozik (ami igaz is volt) (Matei 1986, 317).

A román iparosegyletek belső ügykezelésükben kizárólag a románt használták (Biró 1989, 36).

Az állami hatóságok elvárták a magyar nyelvű okiratokat, de igyekeztek elkerülni a nyílt konfliktusokat. Informálisan mindkét fél kész volt használni a másik nyelvét, de ragaszkodott a sajátja hivatalos használatához. Ezek a némileg komikus kötélhúzások tipikusan olyan alkuhelyzetek voltak, amelyekben a román személyek és

egyesületek megpróbálták kedvezőbb pozíciót kiharcolni a román nyelv számára. Az elért sikereiket igyekeztek precedensként értelmezni a későbbiekben.

1872-ben, a céhek megszűnésével a Gremiu Levantin átalakult Brassói román kereskedőegyesületté. 1874. VIII. 10-én a Földművelésügyi, Kereskedelmi és Ipari Minisztérium visszaküldte a románul írott alapszabályait és magyar nyelvűeket kért, „dimpună cu un formular-tip și cu invitația ca redactarea să nu fie făcută în limba română...” (Pavlescu 1970, 382). 1875. XI. 30-án a kereskedők úgy döntöttek, hogy „cu acel adaos că pentru traducerea lor în limba maghiară nu se poate face, căci legea naționalităților concede aceasta a se face statute numai în limba română”, egyben a városi tanácstól (amelynek közvetítésével a minisztériummal értekeztek) kérték a fordítás elvégzését: „deși noi cu cea mai mare plăcere am fi voit să vedem insocite amendouă limbile în același opu, totuși acesta satisfacțiune nu ne-am putut-o face fiindcă nu dispunem de individi care se cunoscă deopotrivu amendoua limbile.” (Uo.) December 29-én a Magsztrátus azzal küldte vissza a kereskedőknek a statútumot, hogy fordítsák le ők maguk (uo.). Az alapszabály ezután egy évig pihent a grémium fiókjában „desigur, nu pentru că se va fi căutat și nu s-ar fi găsit un bun traducător în limba maghiară, cît în apărarea principiului că românii aveau și ei dreptul să se exprime, să scrie și să corespundă cu autoritățile în limba națională.” (Uo., 382—383.) 1876. X. 18-án terjesztette Ion Săniuță, az egyesület titkára ismét a magsztrátus elé: „cu acea pre umilită observare ca nu ni-a succesiua a afla un individ carele cunoscându deopotrivu și limba română și cea maghiară se va vrutu a lua asupra-și traducerea acestor statute” és ismét kérte a magsztrátust, hogy egy alkalmas emberrel fordíttassa le. Diamandi még arra is kéri a magsztrátust, hogy „...se binevoiască pe viitoriu spre ușurarea manipulațiunii în senul acestei corporațiuni a ne rezolva lucrările în limba românească.” (383.) Végül a minisztérium maga fordíttatta le az alapszabályt és kérte meg a brassóiakat, hogy az alapszabályt a küldött fordítással ismét terjesszék be – a brassói polgármester román nyelvű levélben tájékoztatta Diamandit (384).

„Bravo, preasfîntul mitropolit al românilor din Ungaria și Transilvania! Așa e bine! Tu zici în sinod ca să nu esagerăm cu limba, apoi primești pre cea românească pentru corespondințele oficiale în octombrie 1868 și scrii în decembrie / tot 1868 tot ungurește d. ministru, ca să te priceapă și să/ți asemeneze bani din fondul monturului, pentru un nățărau de învățătoriu din Țințari, care l-ai pus tu, după statutul organic.” (Pavel Vasici Barițhoz, 1869. X. 28., Şagunáról és Eötvösről, Pascu – Pervain 1975, 170–171.)

„Annál inkább meggyűlt a bajom *Buzogány*nyal, a borgó-vidéki öreg esperessel^{xxv}, a ki egy szót sem tudott magyarul. Bejött hozzám s kért, hogy írjak hozzá románul, mert másképen nem élünk meg. Megtagadtam, de mégis megtettem, hogy magánlevélben mindig megírtam neki románul, hogy mi van a hivatalos levélben. Hálával fogadta ezt is. Így aztán megéltünk mind a ketten.” (Koós 1890. II., 453.)

Az abrudkerpenyesi ortodox lelkész a szolgabírónak a felekezeti iskolára vonatkozó kérdéseire írt, román nyelvű válaszát két nyelven felcímezett borítékban küldte vissza: „L-a pus apoi în o copertă pe care, cum e rânduiala, a scris românește și ungurește, că așa să cere. Posta a știut cui să dea scrisoarea, pretorele a primit-o, semn că a fost bine adresată.” A szolgabíró visszaküldte a levelet, amiért a román címzést egyrészt a magyar elé, másrészt nagyobb betűkkel írta (Libertatea 1910/33. sz.).

Közjegyzők és közjegyzői okiratok

1874. évi XXXV. tc.: a királyi közjegyzőkről

2. § Közjegyző csak teljes kora magyar honpolgár lehet, a ki feddhetlen jellemű, csőd vagy gondnokság alatt nem áll, az állam hivatalos nyelvét teljesen bírja...

7. § A közjegyzői kinevezés a közjegyzői okiratoknak csak magyar nyelven való felvételére ad jogosítványt; azoknak más nyelven való felvételére, akár a kinevezéssel egyidejűleg, akár utóbb, az igazságügyminister csupán akkor adhat engedélyt, ha az illető közjegyző teljes jártasságát azon nyelvben külön igazolja.

60. § A közjegyző a felek kívánságához képest azon nyelvek bármelyikén köteles felvenni a közokiratot, a melyekre nézve a kinevezési oklevél által, vagy később fel lett jogosítva.

78. § Ha valamely fél egyikét sem érti azon nyelveknek, melyeken a közjegyző okiratokat felvenni jogosítva van: a közjegyző hites tolmács meghívása mellett, az okiratot magyar nyelven veszi fel. A 72. §-ban érintett viszonyok a tolmácsra nézve is kizáró akadályt képeznek.

Ha a fél valamely más nyelven írott nyilatkozatot hozott magával, a mit a közjegyző a körülményekhez képest követelhet is, az a 80. § szabályai szerint aláírva, az okirathoz fűzendő.

79. § Minden közjegyzői okirat bevezetése és záradéka magyar nyelven szerkesztendő.

83. § (végrendeletek) a végrendelet csak olyan féltől fogadtatik el, a ki az okirat nyelvén írni-olvasni tud s az okiratot sajátkezűleg aláírta, – miről a közjegyzőnek meg kell győződnie;

91. § A közjegyző azon nyelveken, a melyekre kinevezési oklevelében vagy utóbb feljogosított, fordításokat eszközölhet s a fordítás helyességéről tanusítványt adhat.

A fordítás vagy az eredeti okiratra iratik, vagy ezen okirathoz fűzetik, a 66. § hasonszerű alkalmazása mellett.

93. § Ha a közjegyző a fél nyelvét nem érti, a hitelesítés meghitelt tolmács közbenjöttével történik.

158. § Ügyviteli nyelv a magyar. — E nyelvet köteles a közjegyző használni mind a hivatalos pecsét köriratában, mind a könyvek vezetésénél, mind a bíróságokkal s a közjegyzői kamarával közjegyzői minőségben folytatott

levelezéseiben.

1900-ban a területen a 86 községyzöböl 8 volt román^{xxvi} és egy német anyanyelvű.^{xxvii}

ÍPapp János *Javaslat a nemzetiségi törvény módosítása iránt* című röpiratában (1911) a helyzet tisztességes rendezését kívánta oly módon, hogy egyrészt támogatta a magyar nemzetépítés programját, másrészt viszont pontosan körülírt jogokat adott volna a nyelvíleg még nem asszimilált kisebbségeknek úgy, hogy a hivatali nyelvhasználat gyakorlata szinkronban álljon a törvényi szabályozással.

„Régi dolog, hogy az 1868:XLIV. t.-cikkben foglalt jogszabályok élő joggá soha nem váltak, mert épen a fentebb említett hiányai miatt [a pontosság és a valódi viszonyok figyelembevételének hiányára céloz] ezt a törvényt végrehajtani nem lehetett. A legnemesebb intenciókat csalódás érte s épen azok, akiknek az érdekében a törvényt hozták: a magyarországi nemzetiségek támadtak ellene.” (Papp 1911, 3.)

„Tény, hogy az említett törvény legtöbb intézkedése olyan, hogy azt a gyakorlati életben megvalósítani nem lehetett és nem is lehet.” (Uo., 4.)

Minden bíróság hivatalos nyelve legyen kizárólag a magyar (uo., 7). Törvényhatósági gyűléseken csak magyarul lehessen felszólalni (uo.). A törvényhatóságok irataikban – akár a kormányhoz, akár más törvényhatóságokhoz, hatóságokhoz, testületekhez, magánszemélyekhez írottakban – csak a magyart használhassák (uo.). A magyarul nem beszélő polgárok peres vagy a hatósággal való ügyeikben díjtalanul vehessék igénybe a hites tolmácsokat (uo., 8–9). Természetesen megfelelő számú tolmácsról az állam gondoskodjék. (uo., 11) Mindenféle beadványt viszont csak magyarul lehessen megírni (uo., 9). Ha valaki a magyar nyelvet érti és ezt eltagadja, pénzbüntetéssel, ismétlés esetén elzárással büntethető kihágásnak minősüljön, továbbá kötelezzék a tolmács költségeinek megtérítésére (uo., 10–11). A valamely az országban használt nyelvet beszélő tisztviselők erről hivatalba lépésükkor kapjanak jogosítványt, és a továbbiakban a megfelelő anyanyelvű felekkel tolmács nélkül értekezessenek (uo., 11). Az állami iskolákban a tan nyelv magyar. – Azonban ha az adott községben a tankötelesek felénél több nem tud magyarul, a tan nyelv a tankötelesek több mint fele által beszélt nyelv lesz (uo., 12). Az állami középiskolákban nem kötelező tantárgyként a magyar nyelv helyett a középiskola tanulóinak egynegyede által választott tantárgyat kell oktatni (uo.). A községek tanácskozási nyelve legyen a képviselőtestület többsége által használt nyelv, de a jegyzőkönyveket csak magyarul lehessen vezetni (uo., 14). Főszolgabírói állásra csak olyanok pályázhassanak, akik az adott járás többségi nyelvét beszélik és annak használatára jogosítványuk van (uo., 15). A szolgabírói állásokat kvótászerűen, a vármegyében élő nemzetiségek arányában kell betölteni a vármegyében élő nemzetiségek soraiból (uo.). A jegyzői állásokra hasonlóképp csak a többség nyelvét beszélők pályázhassanak (uo., 16). *A járásbírói állásokra olyan járásbíróságokon, melyek területén a lakosság többsége egy bizonyos, nem magyar anyanyelvet beszél, szintén csak azt beszélők pályázhassanak.* (uo., 16).

- ii "El era cu atît mai îndîrjit, şi peste cîteva luni, la una dintre judecătoriile cercuale, a fost respinsă o cerere dată de mine în limba românească sub cuvîntul că judecătorul nu înţelege limba în care e scrisă cererea aceea.

Deoarece chiar cu o zi mai nainte primisem de la aceeaşi judecătorie o hotărîre scrisă-n româneşte, nu mai încăpea nici o îndoială în ceea ce priveşte gîndul, din care a pornit respingerea.

După ce atît Curtea de apel, cît şi cea de casaţiune s-au declarat incompetente de a se pronunţa, i s-a adresat ministrului de Justiţie o interpelaţiune în Dietă. Ministrul, atunci Pauler, şi-a exprimat părerea de rău că nu poate găsi destui judecători care ştiu româneşte, iar Dieta a aprobat răsunsul acesta cu majoritate strivitoare şi cu aplauze ostentative.

Cestinunea a fost atunci viu discutată atît în Dietă, cît şi prin coloanele ziarelor, şi astfel nu mai am nevoie de a stăruia asupra ei. E destul să-ţi spun că, luînd votul Dietei drept interpretare autentică, guvernul nu se mai simţea obligat a numi în şinuturile cu poporaţiune română numai judecători care ştiu şi româneşte, iar judecătoriile au început să respingă actele scrise-n româneşte.

Puşi în faţa aceste stări de lucruri, advocaţii români au şinut a tunic întruniri, în care au luat peste tot hotărîrea că nu le rămîne decît să poarte şi procesele clienţilor săi români tot în limba maghiară, căci în lupta pentru dreptul public al românilor nu pot să pună-n joc interesele particulare ale clienţilor săi.” (Slavici 1978, 249–250.)

- iii Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 16. kötet. 1906. 168–171.

- iv Uo., 174–175.

- v 1205 magyar, 113 román, 94 német, 22 szerb és 5 szlovák. Uo., 178–179.

- vi Uo., 192–193.

- vii Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 64. kötet. 1920. 312–315.

- viii “Cînd Belciug obosi şi se opri, se auziră din sala de judecată întrebări grăbite, într-o românească pocită, rostite de un glas aspru şi urmate de răspunsuri umile înfricoşate...” (Rebreanu 1970, 131.)

- ix “A »nemzetiségi törvény«-re hivatkozva semmibe vettem a magyar nyelvű idézéseket, és egyik jegyzőkönyvet a másik után írtam tele tiltakozással. Kényszerítettem, hogy románul hallgasson ki, holott a kihallgatások szünetében a legékesebb magyar nyelvtudást mutattam.” (Branişte, 1894-ben, a Memorandum-per után, amikor a Dreptateában megjelent cikkei közül már 72 miatt indítottak volna eljárát sajtóvétség miatt, Gerdanovits vizsgálóbíró – Branişte 2003, 96.)

“Különösképpen ajánlotta [Mály törvényszéki elnök], hogy – ha nem akarok magyarul beszélni – ne beszéljek egyáltalán. Ez esetben, ha nem úszom is meg teljesen, de könnyebben megúszom.” (Branişte 2003, 107.) “Sorsom

már a tárgyalás kezdetén eldőlt. Az elnök magyarul hozzám intézett szavaira meg sem moccantam. Másodjára is megszólított, majd kijelentette, hogy a vádlott a jelek szerint nem tud magyarul, s berendelte a tolmácsot. Erre a törvényszéki jegyző, dr. Loyczell, aki iskolatársam volt a szebeni gimnáziumban, odasúgta neki: »Jól tud magyarul!« Az elnök azonban leintette: »De hiszen látja, hogy nem mozdul!« Ennek a jelenetnek az volt a sava-borsa, hogy a kétértelmű nemzetiségi törvény alapján mi a bírósági nyelvhasználat abszolút jogát védelmeztük, míg a bírák értelmezése szerint ez a jog viszonylagos, és csak az esetben érvényes, ha megállapítják, hogy a vádlott vagy a tanú nem tud magyarul. (Ez az értelmezés abszurd. Magyarországon vagy bárhol másutt a világon ez a »jog« a kínait is megilleti, ha egyszer nem ismeri az államnyelvet. E jog »korlátozása« érdekében igazán nem volt szükség törvényre!) Az elnök, aki aznap reggel magyarul beszélgetett velem, tisztában volt azzal, hogy tudok magyarul, de ezzel az ürüggyel próbált kimászni a pácból. [...] / Nekem azonban az elnök teremtette kétértelmű helyzet nem volt ínyemre, s amikor a személyi adatok felvétele során foglalkozásomat kérdezte, jól érthetően, románul azt válaszoltam: »A magyar nyelv és irodalom tanára!« Mintegy tőlem ösztönözve a tolmács szinte kiáltva ismételte meg magyarra fordított szavaimat. A románokat annyira felvillanyozta e váratlanul jött válasz, hogy viharos tapsban törtek ki. Tisztába jöttek a helyzettel. A magyarok lehurrogtak. Mintha nekitüzesedett politikai összejövetelem lettünk volna. Az elnök rám nézett és ösztönösen legyintett: »Ezzel kész...!« Úgy is volt. Kezdődött a drámai menet.” (Uo., 107–108.)

„Egyszer mégis baj történt. Braniste tolla elcsuszott s a közleményért lefoglalták. Igazságtalannak találta a dolgot s ámbár egyébként megfontolt egyéniség volt, elhatározta, hogy megvédi jogait a türelmetlen közhatalommal szemben.

Mikor az ügyész elé vezették s az feltette az első kérdést hozzá, így válaszolt:

-Nu stiu ungureste!

Az ügyész mosolygott. Baráti viszonyban állott Branistével, jól ismerték egymást, kis város, kis élet, kis halál.

-Ne bolondozz, Valér!

-Nu stiu ungureste!

-Mondom, ne bolondozz! Felelj, azután szabadlábra helyezlek...

-Nu stiu ungureste!

Az ügyész ideges lett. Bántotta ez a csökönyösség, amelyet nemzeti szempontból is sérelmesnek érzett.

-Bizony isten visszavitetlek a zárkába!

-Nu stiu ungureste!

S visszavitték a zárkába. Nem boldogult vele a vizsgálóbíró sem s így fogva maradt egészen a főtárgyalás napjáig. Mikor bevezették a tanács elé s elhangzott a személyfelvétel első kérdése, hogy mi a neve, a válasz így hangzott!

-Nu stiu ungureste!

Tolmácsot hozattak. S a tárgyalás folytatódott:

Elnök: Mi a neve?

Tolmács: Cum te chiama?

Vádlott: Valeriu Braniste.

Elnök: Hol született?

Tolmács: Unde ai nascut?

Vádlott: La Nagysink.

Elnök: Milyen iskolát végzett?

Tolmács: Ce scoala ai facut?

Vádlott: Universitatea din Budapesta.

Elnök: Mi a foglalkozása?

Tolmács: Ce meserie ai?

Vádlott: Sunt profesor de limba si literatura maghiara...

A budapesti egyetemen végzett és a magyar nyelv meg irodalom tanára volt!

De azért egy szót sem válaszolt magyarul.

És miként körülbelül vele egyidejűleg Vasile Lucaciu a debreceni törvényszék előtt cselekedte egy röpiratper kapcsán, ő is oda kiáltotta a bíráknak:

Am drept să vorbesc romaneste!” (Mikes 1937, 31)

- x “Preotul roși și rosti câteva vorbe pe ungurește. Deși știa binișor ungurește, avea oroare să vorbească mai ales în fața autorităților, vrînd astfel să dovedească tuturor că românul nu renunță niciodată la drepturile lui. Judecătorul, care îl cunoștea, se zăpăci auzindu-l vorbind ungurește și deodată se îndulci.” (Rebreanu 1970, 148.)

- xi “În primii ani ai erei dualiste, parte în virtutea uzului stabilit în timpul »provizoriului«, parte pe temeiul legilor create de dicta »constituțională« a Ungariei noi Românii aveam în țările coroanei ungare o pozițiune bine definită și mai mult ori mai puțin potrivită cu interesele noastre de dezvoltare națională.

Instrucțiunea noastră, pusă sub scutul bisericii bine îngrădite, era ferită de ingerența guvernului.

În satele noastre era introdusă limba română drept limbă oficială și dreptul de alegere al contribuabilor părea

destulă garanță, că mai curând ori mai târziu vom ajunge a ne administra, cel puțin în comune, noi înșine afacerile.

Pe la judecătoria, Românul găsea pretutindenea oameni, care-i înțelegeau limba, îi cunoșteau trebuințele și obiceiurile și aveau cuvenita bunăvoință față cu el, primeau orișice acte și emiteau hotărâri în limba română.

În comitatele cu poporațiune românească aveam un contingent de funcționari români, la care ne puteam adresa cu toată încrederea, și nimeni nu contesta dreptul nostru de a ne folosi de limba noastră în afacerile publice.

Chiar la Curțile de apel, la Curtea de casațiune și în birourile ministeriale aveam oameni, cari puteau să deie informațiuni exacte în afacerile noastre și că intervină cu toată bunăvoință în interesul nostru." (Tribuna, 1885. X. 17/29., 945. p.)

xii "Atît după practica introdusă-n timpul așa-zisului »provizoriu«, cît și în vîrtutea legii »pentru egala îndreptățire a naționalităților«, românii aveau dreptul de a se folosi de limba lor în administrațiune și-n fața instanțelor judecătorești. La 1872 dreptul acesta era respectat și noi purtam procesele clienților noștri români în românește pînă sus la Înalta Curte de casațiune, care ne dădea și ea hotărîrile și sentințele tot în românește. Cu atît mai vîrtos se ținea seamă de dreptul românilor în administrațiune." (Slavici 1978, 245).

xiii "S-a-ntîmplat apoi că la Arad a fost ales vicecomite avocatul Tabajdy, care nu știa și nici nu voia să-nvețe românește. El cerea deci ca funcționarii administrativi, deci și notarii comunali, să facă actele și-n limba maghiară, și acelora care nu țineau seamă de dorința aceasta le făcea prin fel de fel de inspecțiuni și parainspecțiuni viața amară. Urmarea firească a fost că din ce-n ce mai mulți dintre funcționari, voind să-și ușureze munca, făceau actele numai în limba maghiară. Aceștia erau lăudați, preferați la înaintare, ba se bucurau și de impunitate cînd se întîmpla să cadă în vreun păcat pentru care ceilalți erau pedepsiți." (Slavici 1978, 245–246.)

xiv "Nu putea Tabajdy, ce-i drept, să silească pe diregătorii din comitat a-i scrie-n limba maghiară, dar prigonea sub fel de fel de pretexte pe cei ce nu intrau în voile lor. Ca să nu se strice dar nici cu vicecomitele, nici cu românii, mulți scriau actele atît în românește, cît și în limba maghiară.

Mai curînd ori mai tîrziu trebuiau să caute a scăpa de această muncă-ndoită.

După legea »pentru egala-ndreptățire a naționalităților«, consiliul comunal hotăra limba așa-zisă protocolară. Fiind confirmată hotărîrea aceasta de congregațiunea comitatensă, diregătorii comunali nu se puteau adresa nici la autoritățile superioare decît în limba protocolară și tot în acea limbă urma să fie dat și răspunsul. N-avea deci notarul comunal decît să ieie înțelegere cu primarul și să-nduplece consiliul comunal a decreta drept limbă protocolară pe cea maghiară și scăpa de munca-ndoită, ba se mai putea bine cși cu cel din fruntea comitatului.

Astfel a fost scoasă încetul cu încetul limba română din administrațiune, încît se putea zice că nu guvernul ungar a împus pe cea maghară, ci românii ei înșiși s-au lăpădat de dreptul de a se folosi de propria lor limbă.

Iară Tabajdy, care le-a pus aceste la cale, a fost numit în urmă comite suprem și în comitatul Cărașului, încît stăpînea asupra celor mai românești două dintre comitate." (Slavici 1978, 252–253.)

xv Mai mulți dintre săteni se plîngeau că au cerut să li se scrie-n românește fie chitanțe, fie înscrisuri, fie contracte, iar notarul a refuzat, declarînd că el numai în limba maghiară emite asemenea acte.

– Foarte bine! a zis vicecomitele. Foarte corect! Pengru aceasta numai laudă i se cuvine.

Dînd în numele sătenilor răspuns la această apostrofă i-am pus în vedere că nu s-a schimbat nici una dintre legile privitoare la întrebuintarea limbilor și astfel are să fie practica de mai nainte, căci drepturi odată cîștigate nu se pot perde. Cîte vreme forurile judecătorești primesc actele scrise-n românește ca fiind deplin valabile românii au dreptul de a cere ca asemenea acte să li se emită-n limba lor.

–Nu e drept, ci abuz! – a răspuns el – și dacă tribunalele și celelalte forur fac ticăloșii, nu urmează ca și aici înainte să facă! (Slavici 1978, 248.)

xvi Hunyad vármegyében 1904-ben a 258 vármegyei virilista közül 41 volt román (Libertatea 1904/40. sz.). Ugyanazon évben választásokat is tartottak. A Libertatea beszámolója szerint három kerületben először léptek föl román nacionalista jelöltek. Panaszkodott arra, hogy a legtöbb ortodox pap a kormánypárti jelölteket támogatja. (Uo.) Alsó-Fehér vármegyében 1900-ban a lakosság 79%-a, a vármegyei közgyűlés 20%-a állt románokból (Libertatea 1905/46).

xvii „A közigazgatás szervezete, melyet megállapított, nem lehet hatalmas eszköze a magyar nemzet érdekei megvalósításának, e szervezet lehetetlenné teszi a nagyszabású tervszerű nemzeti politikát...s lehetségessé teszi azt, hogy ép a magyar állam legveszélyeztetettebb pontjain a haza ellenségei választathatnak meg tisztviselőkké, hol ép a leghívebb emberekre volna szükség, hogy az állam érdekeit megvédjék.” (Grünwald 1878, 78.)

„S ha kormányférfiaink a legutóbbi tisztujtások után se látják ezt be s tovább is tétlenül nézik azt, hogy a közigazgatás a legveszélyeztetettebb pontokon, megint az állam nyílt ellenségei kezébe jutott s a mai aggasztó viszonyok között is ragaszkodnak a municipális rendszerhez, melylyel lehetetlen megvédeni a magyar nemzet érdekeit, most, midőn e kérdés meg van érve s a nemzet minden belátással bíró tagja kívánja a municipalismus elejtését, akkor nem lehet kifejezést találni, mely maguktartását megfelelően jellemezze s a történet ítélő székére kell bízni, hogy ítéletet mondjon felettök.” (Uo., 93–94.)

„Nem ismerte a megyei tisztviselőket és sejtelve sem volt arról, vajon az illetők magyarok-e vagy a haza nyílt ellenségei?” (Uo., 95.)

„...a nagyobb közigazgatási egységek ne essenek egybe a faji egységekkel, hanem – ellenkezőleg – azokat mindenütt részekre tagolják.” (Uo., 120.)

- xviii 933 magyar, 115 román, 106 német, 3 szerb, 2 szlovák és 1 egyéb. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 16. kötet. 1906, 142–143.
- xix 6707 magyar, 1164 román, 869 német, 126 szerb, 10 szlovák, 6 horvát és 20 egyéb. Uo., 68–69.
- xx Oallde 1983, 29, idézet a Dreptatea 1897/93. sz.-ból, ápr. 30.–máj. 12.
- xxi Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 64. kötet. 1920. 320–321.
- xxii “Venind acuma într-un sat unguresc, și-a închipuit că, auzind și vorbind mereu ungurește, va avea impresia că e tot în apropierea Rozei și altfel își va mai răcori dorul. Țăranii care aveau treburi pe la primărie vorbeau însă mai mult românește, întâi pentru că tuturor le era mai la îndemână și apoi fiindcă notarul însuși nu cunoștea limba statului decât tocmai cât îi cerea slujba, iar acasă sporovăia numai ovreiește sau românește, căci notăreasa, cu toate silințele, nu fusese în stare să învețe nici o boabă ungurește. Singur feciorul notarului, studentul, se prefăcea că nu pricepe românește; deoarece însă își dădea aere de gravitate savantă, lui Titu îi era scârba de el și-l ocolea.” (Rebreanu 1970, 242—243.)
- xxiii “surd de-o ureche și leneș, ofta mereu după pensie, mai ales că nu era în stare să învețe ungurește se temea să nu-și piardă slujba.” (Rebreanu 1970, 369.)
- xxiv Rebreanu 1970, 301.
- xxv A Tribuna 1884-es évfolyamában *Ioan Buzdug* néven jelenik meg.
- xxvi Kirileszku Gyula (Arad), Beles János (Arad), Páska Simon (Szászrégen), Avramescu Pachomiu (Alibunár), Bésán Kornél (Buziás), Petricu Kornél (Bogsán), Rezei Fabius (Lugos) és Dregán János (Szászsebes).
- xxvii Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 16. kötet. Bp., 1906. 184–185.